FINSKA FORNMINNESFÖRENINGENS

TIDSKRIFT.

SUOMEN MUINAISMUISTO-YHTIÖN

AIKAKAUSKIRJA.

III.

HELSINGISSÄ, 1878.

Linna-kirjallisuutta.

Lencquist, E. Finlands fordna Borgar. Tidningar utgifne af et Sällskap i Åbo år 1776, s. 161—165, 169—170.

Vanhalinna Liedossa, *Samparlinna* Turussa, *Nakolinna* Paimiossa, *Pailinna* Halikossa, *Linnamäki* Savon pitäjässä, *Ketaruven linna* Hauhossa, *Kirunlinna* Mynämäessä, *Linnanmaa* Eurajoella ja Borgholm Taivassalossa.

Idman, Nils. Utdrag ur ett Bref dateradt den 24 Martii 1775. Tidningar utgifne af et Sällskap i Åbo år 1775, s. 54—56.

Raunioita kivirakennuksesta Hattulassa; *Aulangon linna* Hämeenlinnan luona; *Hakoisten linna* Janakkalassa (vrt. Gananderin Mythologia Fennica, s. 8). Kertoja kehoittaa tutkimaan noita ja muita linnaraunioita Sääksmäellä, Pälkäneellä y. m. sekä useissa paikoin Hämeenmaassa tavattavia hautakumpuja.

Elmgren, S. Om Aksborg. Historiallinen Arkisto IV, s. 100—103.

Venäläisten 1292 valloittama Aksborg arvataan Hakoisten linnaksi.

Åland och Bomarsund. Geografiskt-historisk skizz. Stockholm 1853. S. 1—32. Kaksi kuvausta ja neljä karttaa.

Siege of Bomarsund 1854. Journal of operations of The Artillery and Engineers. Published by Permission of the Minister of War. Translated from the french by an army officer. New York 1856.

Tätä kertomusta Bomarsundin valloittamisesta seuraa asemapiirros linnasta sekä toinen linnan piirityksestä 1854. Kirja on käännös ranskalaisista sotasanomista: Journal des Armes Spéciales et de l'Etat Major, Joulukuun numerosta 1854 ja Helmikuun n:sta 1855.

Öhman, J. E. Borgbacken. Borgå Tidning 1839, n. 33.

Koskee myös muinaisjätteitä Borgnäs'in ja Borgby'n luona sekä mäellä Näsebacken Porvoon kohdalla.

Öhman, J. E. Om Borgbacken. Borgå Tidning 1843, n. 16.

Porvoon linnamäki rauhoitettu 6 ruplan sakkouhalla Huhtikuun 6 p. 1842. Vrt. myös Borgå Tidning 1853, n. 55.

Topelius, Z. Borgå jernväg och Borgbacken. H:fors T:gar 1863, n. 285.

Porvoon linnamäen rauhoittamisesta. Linna arvataan Erkki Emundsson'in perustamaksi.

Också några ord om Borgbacken vid Borgå. H:fors Tidn. 1863, n. 294.

Arvelu että Venäläisten v. 1311 piirittämä linna oli Porvoon linnamäellä. Vrt. Helsingfors Tidningar 1863, n. 297; 1864, n. 4 ja Litterär Tidskrift 1864, s. 72.

Bomansson, K. A. Något om Borgbacken i Borgå. Helsingfors Tidningar 1864, n. 265; Historiallinen Arkisto I. Helsinki 1866, s. 97—9.

Vielä 1555 ja 1556 mainitaan rakennuksia Porvoon linnamäellä.

Ruinerna af Brahelinna. Helsingfors Tidningar 1830, n. 39.

Manninen, A. Brahenlinnan jäännökset. Suometar 1856, n. 47. Kertomusta seuraa asemapiirros. Vrt. myös 1854, n. 12.

Runo Brahelinnasta: Borgå Tidning 1839, n. 57.

Matkakertoelma Hiiden linnaan. Mehiläinen 1837, Maaliskuu.

Selitys että tuo Kalevan pojan linna Sotkamossa on kokonaan luontoperäinen.

Hämeenlinna ja Hämäläiset. Suometar 1853, n. 18, 19, 21, 24, 27. I. Hämeenlinna (kuvapiirros). II. Hämeenkaupunki. III. Suomen maakunnat. IV. Suomalaiset sukumurteet. V. Suomalaiset pakoitetaan kristityiksi.

Tavastehus. Ny Illustrerad Tidning 1867, s. 340. Utsigt af Tavastehus. Originalteckning af C. Jansson.

Topelius, Z. Tavastehus slott och cellfängelset. H:fors Dagbl. 1869, n. 48.

Topelius, Z. Skola Finlands fornminnen vårdas eller förstöras? Helsingfors Dagblad 1869, n. 36.

Hämeenlinnan vallien hävittämisestä. Vrt. Histor. Arkisto III, s. 148—53.

FINSKA FORNMINNESFÖRENINGENS

TIDSKRIFT.

SUOMEN MUINAISMUISTO-YHTIÖN

AIKAKAUSKIRJA.

III.

HELSINGISSÄ,

J. C. Frenckell'in ja Pojan kirjapainossa, 1878.

SISÄLTÖ. — INNEHÅLL.

Några prof af folksång och saga i det svenska Österbotten. Af *Oskar Rancken* . . . . . S. 1.
I. Sånger . . . . . „ 4.
II. Berättelser . . . . . „ 29.
Kiinteitä Muinaisjäännöksiä Maskun kihlakunnassa. Luetellut *K. Killinen* . . . . . „ 47.
Muinaisjäännöksiä Kuopion kihlakunnassa. Luetellut *H. E. Wegelius* „ 109.
Sommaire. — Explication des gravures . . . . . „ 144.

Några prof af folksång och saga i det svenska Österbotten,

meddelade af Oskar Rancken.

1. Sånger. 2. Melodier. 3. Folkberättelser: äfventyr m. m.

År 1874 hade jag offentliggjort en *förteckning öfver folksånger, melodier, sagor och äfventyr från det svenska Österbotten, i handskrift samlade* hos mig. Samlingen, hvilken då utgjordes af nära sexhundra sångupptecknigar (varianter inräknade), öfver etthundra melodier och omkring lika många sagor, har sedan dess ungefär fördubblats. Till det mesta ur det senare tillkomna materialet äro de profstycken tagna, som nu meddelas. De utgöras 1: af tolf stycken sånger, några af dem med varianter, 2: af melodier till samma sånger, bland hvilka äfven varianter förekomma, samt 3: af åtta stycken bland folket gängse dikter i obunden stil. Af styckena såväl i bunden som obunden stil har jag försökt välja representanter af några, ehuru ej af alla, olika hufvudslag, som förekomma, och ej heller tagit dem alla blott från *en* ort. — Då framvisande af materialets art nu afses, så kommer någon egentlig kritisk behandling med hänvisande till och jemnförande med andra språks rika håfvor i detta ämne icke ifråga. Sakkännare med lättare tillgång än jag till hithörande litteratur kunna utan min fingervisning uppskatta värdet eller icke-värdet af de framlagda profbitarne.

Sångerna äro i alldeles öfvervägande mån framlagda på skrifspråket, från hvilket de antingen såsom originaler eller efterbildningar, för den bundna formens skuld, icke så lätt som sagorna kunnat lösgöra sig. Blott enstaka ord och vändningar före-

komma i folkmål och med dess ljudbeteckningssätt, samt ha fått behålla detta, så inkonseqvent det ock mest kan vara, då olika upptecknare förfarit olika. Då varianterna icke ansetts af den betydenhet, att de skulle ställts såsom skilda läsarter bredvid hvarandra, så hafva de fått släppa till sitt bidrag för att med ledning af mening, af rim o. s. v. söka återställa den ursprungliga eller bilda den bästa läsarten och fylla textens luckor. Uppteckningarnas interpunktion är reviderad.

Melodiuppteckningarna ha mest tillkommit så, att de flesta melodier blifvit hörda af mag. J. E. Wefvar (hvilken för min räkning gjort insamlingen af de allra flesta bland sångerna och melodierna, samt af alla sagorna), sedan efter möjlighet bevarats i minnet, föresjungits någon vid notbeteckning van person och af denna upptecknats. Då mag. Wefvar ej gör anspråk på att hafva något fint utbildadt gehör, ej heller ett ofelbart säkert minne för tonsånger, ännu mindre musikaliska studier, så har nog kunnat hända, att den, kanske ofta icke alldeles korrekt, sjungna melodin, som han inpräglat hos sig, blifvit under en längre tids förlopp till någon ringa del bortglömd eller bortblandad med andra i den stora mängden, samt sålunda något afvikande föresjungen för notsättaren. När ytterligare icke alla notupptecknare varit strängt vetenskapligt bildade musiker, har ju också derigenom något misstag kunnat insmyga sig. — Någon af melodierna har möjligen för hr orgelnisten J. Spolander i Lappfjärd varit förut bekant; de af honom efter mag. Wefvar upptecknade ha blifvit genomsedda af hr kronolänsmannen O. R. Sjöberg i Replot, som har fördelen att ega mycken härförinnan inhemtad bekantskap med folkmelodierna i Österbotten, samt dessutom skall vara en nog mångsidig exequerande musiker. En melodi är efter sång upptecknad af fröken E. Kock i Wasa. Uti mina denna gång icke anlitade samlingar finnas en mängd melodier af nu mera pastorsadjunkten hr G. Durchman i Wörå, redan under hans elevtid vid Wasa gymnasium upptecknade efter omedelbart hördt föresjungande, samt af hr musikern R. Hasselblatt och hr medicine-kandidaten G. Appelberg upptecknade efter föredrag af mag. Wefvar. Hos alla dessa stadnar jag i mycken förbindelse så väl för åt mig gjord stor tjenst, som isynnerhet för de i detta afseende tidigaste förarbeten, hvilka hos oss blifvit utförda till räddande af den svensk-österbottniska allmoge-befolkningens min-

nen i tonernas rike. Jag eger det hopp, att de nu på sådant sätt vunna och sammanstälda notuppteckningarna, innan de offentliggöras, skola få lyckan att genomgå granskning af en kompetent tonsättare, som af dem skall göra, hvad med afseende å förut antydda förhållanden är möjligt. En säker vinst blir alltid, att en stom till uppteckning är gjord, hvilken af de många med melodierna bekanta personer, som måste finnas, kan granskas och jemnföras med folkets sätt att sjunga dem, hvarefter påträffade afvikelser äro lättare att rätta, än det nu erhållna har varit att åstadkomma.

Texten vid en och annan melodiuppteckning utgöres ej af den nu upptagna sångens första vers, emedan denna genom sin meter icke alltid varit lämplig att underläggas, utan af den för melodiuppteckningen gällande sångvariantens första vers.

Folkberättelserna äro alla hållna i folkmål. Utom det, att också de önska utgöra profstycken af några olika slag af folkdikt i prosans form, äro de så valda, att visserligen icke alla nyanser af svensk-österbottniska folkmål äro representerade, men dock språkuppteckningar gjorda både från sydligaste, mellersta och nordligaste delarna af den svenska kustremsan. De äro med möjligaste diplomatiska noggranhet afskrifna ur mag. Wefvars originaluppteckningar i min samling. Emedan dessa dock blifvit verkstälda på olika tider och medan det ändamålsenliga beteckningssättet ännu icke var, åtminstone allmännare, bekant, så är otvifvelaktigt hvarjehanda att ändra vid den granskning och handläggning, som jag är öfvertygad, att, af intresse för sak den man skall godhetsfullt åtaga sig, som hos oss varit och är lagstiftare i ämnet, samt utan hvars mer eller mindre omedelbara medverkan knappt något i detsamma blifvit i vårt land inom offentligheten uträttadt. Det är just i framläggandet af prof af allmogens språkformer och genuina sätt att uttrycka sig, som berättelserna vilja göra anspråk på någon förtjenst, ty det kan nog hända med en och annan, att den är förut, t. o. m. genom tryck, bekant eller annars icke tillhör det bästa urval.

Sånger och Melodier.

1.

Sven Svanehvit

(eller Sven Svaneson).

Två uppteckningar, verkstälda af mag. Wefvar, äro tillgängliga, den tidigare gjorda och fullständigare från Mustasaari, betecknad med **M.**, den andra, försedd med melodi, har sjungits af Karl Ulfvis i Lappfjärd och antydes med **L.** Denna har ofvanskriften Sven Svanehvit, hvilket i texten öfvergått till Sanvik, den förra har hjeltens namn blott i texten och han heter der Sven Svaneson. Utom den större fullständigheten af **M.** föreligger skillnad i synnerhet deri, att i denna alla gåtor i frågform föreläggas först, alla svar afgifvas sedan, i **L.** deremot framställas gåtorna gruppvis, fyra tillsamman, bildande en strof, och svaren gifvas likaså, bildande en annan. Ordningsföljden är ock något olika i de två första grupperna, eller i de 8 första gåtorna, likasom ock någon vexling af jemnförande föremål förekommer. Ordningsföljden i **M.** användes här, om ock någon omställning deri vore rättast. Texten i **M.** ligger för öfrigt mest till grund här nedan, ehuru då och då en såsom bättre ansedd läsart upptagits ur **L.**

1. Sven Svaneson han gick sig med vägen så lång,
der mötte honom en valleman. —
Å hör på du valleman, hvad jag dig säga vill,
om du kan det spörsmål, hvad jag dig spörjer till?

2. Spörsmål jag kan ingalund';
i går så slog jag vallemans konung ihjäl.

Å slog du nu visemans konung ihjäl,
så slog du visemans fader ihjäl.[1])

3. Sven Svaneson slog valleman allt med sin tum,
så att lefvern och lungan flög ut igenom mun.
Sven Svaneson slog valleman i styckena små,
som lindelöf på marken, när det faller af.

4. Sven Svaneson han gick den andra vägen fram,
der mötte honom en valleman. —
Å hör på du valleman, hvad jag dig spörja vill,
om du kan det spörsmål, som jag dig spörjer till?

5. Hvad är rundare än som ett hjul?
och hvarest äro de fagraste ljud?[2])
och hvad är hvitare än svanan?
och hvem ropar högre än tranan?

6. Och hvad är svartare än en trå?[3])
och hvad äro snällare än lärkevingar små?
och hvar hafver solen sitt säte?
och hvar är dödsmannens fjäte?[4])

7. Och hvem är som bygger den bredaste bro?
och hvar går fisken mest uti flod?[5])
och hvaråt är vägen som bredast?
och hvarest ligger menniskan som ledast? —

---

[1]) I detta sammanhang otydligt, men jemnförelse med Geijer o. Afz. (d. II, st. 45) gör saken klar: *Iselands konung*, som ock upptes hetat: Vise. Nedanstående strof, som är den första i L., tyckes innehålla varianter både till strof 2 och 3 här ofvan:

Sanvik han slogo sju konungar ihjäl;
han slogo ock visserlig sin fader ihjäl,
ja, han slog ock honom allt med sin tum,
att der under gick både lefver och lung.

[2]) L.: „Å hvarest så sitter det fägraste ljus?“ — svaret i den följande strofen: „I himlen der sitter det fägraste ljus.“ Dessa båda läsarter förefalla mig bättre, än Geijers o. Afz.: „fagraste djur.“ [3]) L.: „Hvad äro svartare än som en korp?“ — svaret detsamma som i texten enl. M. neml.: *synden*. [4]) M. har också här: *säte*. [5]) L.: „Hvarunder går fiskar som stridande flod?“ [6]) *Thor?*

8. Jo, solen är rundare än som ett hjul;
i himlen äro de fagraste ljud;
Guds englar äro hvitare än svanan;
och tron[6]) ropar högre än tranan.

9. Jo, synden är svartare än som trå;
och själen är snällare än lärkevingar små;
i vester hafver solen sitt säte;
hvarunder hvilar dödemansens fjäte.[7])

10. Jo, isen bygger den bredaste bro;
hvarunder går fiskar som stridande flod;
till helvetet är vägen som bredast,
och der ligger menniskan som ledast. —

11. När du kunde detta, så kan du något mer. —
De kämpar de drucko i dagarne tre;
Sven Svaneson tog gullringen utaf sin hand
och satte den uppå vallemans hand.

2.

Följande sång har till ämne, hurusom en jungfru blifvit såld till hedniska sjöröfvare för „ett stycke bröd" (traditionen från Nedervetil vill t. o. m. veta, att det var ett hafrebröd). Dessa ro henne bort, hon anropar dem att vänta, emedan hon ser, en efter annan, sin fader, moder, broder, syster och fästeman komma, samt hoppas, att de skola lösa henne igen. Alla underhandlingarna äro en upprepning af samma procedur och med samma utgång utom vid den sista. Olikheterna mellan de fyra uppteckningar, som föreligga, bestå hufvudsakligast i uppgiften å de olika egodelar, som hvar och en disponerar. Några bland varianta vändningar skola antydas, och betecknar N. uppteckningen af mag. Wefvar efter föredrag af M. L. Ahlskog i Nedervetil; L. en af den förstnämnde efter Maria Bergström i Lappfjärds Härkmeri by, försedd med melodi-uppteckning af orgelnisten J. Spolander i samma socken; K.

L. har: *åskan.* [7]) Enligt L.; M.: „i vestern är dödsmannens säte"; bättre än Geijers o. Afz.: „åt östan ligger dödemannens fötter."

afskrift af mag. Wefvar ur Leand. Björkqvists vissamling i Knifsöby af Kronoby socken, samt W. en af fröken Elin Kock i Wasa gjord uppteckning af ord och melodi efter fröken Math. Laurén dersammastädes. N. ligger mest till grund för texten här nedan. Tre varianta melodi-uppteckningar finnas här gjorda; i Sverige hade Geijer o. Afzelius fått endast en, och denna anse de mindre tillförlitlig. Sjelfva sången ha de i två uppteckningar, d. I ss. 73 och 134 under titel: „Den bortsålda."

1. Min fader och min moder de bodde på en ö,
de sålde mig åt hedningar allt för ett stycke brö:
jag må väl aldrig komma till det hedniska land att förstöras. [1])

2. Sjömännerna de kasta sina åror till flod(s), [2])
skön jungfrun hon vrider sina händer i blod:
jag må väl o. s. v.

3. Käre ni sjömänner, I töfven så liten stund,
jag ser min fader komma, han kommer i grönan lund; [3]) o. s. v.

4. Käre ni, min fader, ni håller mig så kär, [4])
sälj en af edra gårdar, kom, lösen mig igen; [5]) o. s. v.

5. Gårdar dem hafver jag flera än som fem,
men ingen för att säljas och lösa dig igen;
du har ju tid [6]) att komma till det hedniska land att förstöras.

6. Sjömännerna de kasta sina åror i flod,
skön jungfrun hon vrider sina händer i blod:
jag må väl o. s. v.

7. Käre ni sjömänner o. s. v.
jag ser min moder komma, o. s. v., o. s. v.

8. Kära ni, min moder, ni o. s. v.
sälj en af edra kistor [7]) o. s. v., o. s. v.

---

[1]) L. har: *förödas;* K. saknar första strofen samt alltigenom omqvädet. [2]) L.: *hifva sina åror öfver bord.* [3]) K. har: *margelund;* N. har *margelund* för fadren och modren, *grön lund* för de öfriga. [4]) L.: *huld.* [5]) N. har: *hjordar;* L.: *hemman;* K.: *byxsäckur.* [6]) W.: *du må nu gerna.* [7]) W.: och K.: *guldkeder;*

9. Kistor dem hafver jag flera än som tre, [8])
men ingen o. s. v.
du har väl tid o. s. v.

10. Sjömännerna de kasta o. s. v.
skön jungfrun o. s. v., o. s. v.

11. Käre ni sjömänner o. s. v.
jag ser min broder o. s. v., o. s. v.

12. Käre du, min broder, du o. s. v.
sälj en af dina gångare [9]) o. s. v., o. s. v.

13. Gångare dem har jag inte flera än två,
den ena skall nyttjas, den andra skall stå;
du har väl o. s. v.

14. Sjömännerna de kasta o. s. v.
skön jungfrun o. s. v., o. s. v.

15. Käre ni sjömänner o. s. v.
jag ser min syster komma o. s. v., o. s. v.

16. Kära du min syster o. s. v.
sälj ett af dina guldskrin [10]) o. s. v., o. s. v.

17. Guldskrin, dem har jag o. s. v.
men ingen [11]) o. s. v., o. s. v.

18. Sjömännerna de kasta o. s. v.
skön jungfrun o. s. v., o. s. v.

19. Käre ni sjömänner o. s. v.
jag ser min fästeman komma o. s. v., o. s. v.

N.: *hjordar.* [8]) *Fem* i de öfriga utom N. [9]) *Klockor* och *guldur* i de öfriga utom W. [10]) W.; de öfriga ha *kedjor* eller *guldkedjor.* [11]) K. har här *guldkedjor* och i frågan om dem: „icke flera än två, den ena går i lånet, den andra sitter på.“ [12]) Enligt W. och L.; deremot har K.: *byxsäckur;* N.: *guldringar.* [13]) W. saknar förbannelserna; L. och N. ha: *också din lilla bror;* endast K. har den sista versraden.

20. Kära du min fästeman o. s. v.
sälj ett af dina skepp [12]) till att lösa mig igen: o. s. v.

21. Skeppen, dem har jag flera än som fem,
och alla stå att säljas och lösa dig igen:
du får nu aldrig komma till det hedniska land att förstöras.

22. Förbannad vare din fader, förbannad vare din mor,
förbannad vare din syster och äfvenså din bror,[13])
förbannadt vare hela ditt slägte.

Nedanstående finska version af sången ofvanföre efter en uppteckning af mag. Wefvar i Dagsmark by af Lappfjärds socken, efter föredrag af K. G. Lång, förut bosatt i Riebäck by vid gränsen mot Bötom och Storå. Den må här inflyta såsom ett litet bidrag till upplysning om folkpoesins öfvergångar mellan den svenska och finska allmogen. Brytningen vid den teritoriala språkgränsen lärer till en del förklara, att finskan är sådan den är.

1. Meri-koira, veri-koira, soutaa ja joutaa,
neitsy istuu kajutissa, itkee ja huokaa;
näkee hän isäns' tullen pitkin merenrantaa:
hyvä isä, rakas isä, lunasta minua täältä! —
Millä mä sinua lunastan? — Onpa kaksi hevoista,
pane paras pantiksi ja lunasta minua täältä! —
Paremmin minä pidän parahasta hevosestan' kun
ainoasta tyttärestäni.

2. Meri-koira, veri-koira, soutaa ja joutaa;
näkee hän äitins' tullen pitkin meren rantaa:
hyvä äiti, rakas äiti, lunasta minua täältä! —
Millä mä sinua lunastan? — Onpa kaksi lehmää,
pane paras pantiksi, ja lunasta minua täältä! —
Paremmin minä pidän parahasta lehmästän' kun
parahasta tyttärestäni.

3. Meri-koira, veri-koira, soutaa ja joutaa;
näkee hän veljens' tullen pitkin meren rantaa;

hyvä veli, rakas veli, lunasta minua täältä! —
Millä mä sinua lunastan? — Onpa viisi miekkaa,
pane paras — — —
Paremmin — — miekastan' kun ainoasta sisarestani.

4. Meri-koira, — —
näkee hän sisarensa — —
hyvä sisar, — —
Millä mä — — Onpa kaksi kruunua,
pane — —
Paremmin — — kruunusta — —.

5. Meri-koira, — —
näkee hän friarinsa — —
hyvä friari, — —
Millä mä — — Onpa seitsemän rekeä,
pane — —

Isäni hevoset kuolkoon pois paras tarvis-aika,
äitini lehmät kuolkoon pois paras lypsy-aika,
veljeni miekat poikki menköön paras sota-aika,
sisareni kruunut sulatkoon paras hää-aika,
friarin re'et ylösköhön (?) paras tarvis-aika.

3.

Af nedan intagna sång föreligga i min samling fyra uppteckningar, af hvilka dock en omfattar blott ungefär hälften af det hela, icke har källan angifven, samt är lika lydande med en efter nämndemanssonen Niklas Teir eller Westerback i Sideby gjord uppteckning. Af de öfriga tre är en från Dagsmark i Lappfjärd, föresjungen af bonden Karl Gust. Lång och intagen här nedanför såsom i visst afseende mest omfattande; en från Härkmeri by af samma socken, föresjungen af Maria Bergström, såsom variant betecknad med **H.**, samt ofvannämnda från Sideby, betecknad med **S.** Några betydligare olikheter antydas i noterna.

1. Kära min syster, kom följa mig på klapparsten. :,:
Nej, jag har inga kläder oren. :,:

Herren min, sommar och äng och alla små foglar de sjunga
så väll uti lunden. [1])

2. Så följde hon sin syster på klapparsten, :,:
så skuffade den ena den andra i sjön. :,:
Herren min, o. s. v. [2])

3. Kära min syster, hjelp mig i land, :,:
så skall du få mitt gullröda band. :,: o. s. v.

4. Nog får jag ditt gullröda band, :,:
men aldrig skall syster komma i land. :,: o. s. v. [3])

5. Kära min syster, hjelp mig i land, :,:
så skall du få mitt gullröda skrin. :,: o. s. v. [4])

6. Nog får jag ditt gullröda skrin, :,:
Men alldrig skall syster komma i land. :,: o. s. v.

7. Kära min syster, hjelp mig i land, :,:
så skall du få min fästeman. :,: o. s. v.

8. Nog får jag din fästeman, :,:
men aldrig skall syster komma i land. :,: o. s. v. [5])

---

[1]) Omqvädet: „Herren min“ torde böra följa straxt efter den första versradens upprepning, det återstående af omqvädet straxt efter den upprepade andra versen. H. och S. ha till omqväde: „sommar och äng, sommar och äng å alla små foglar de sjunga så väll om sommaren.“ Första strofen i H. lyder: „två systrar gingo till bökesten att böka (byka) sina kläder snöhvita“; i S.: „två systrar gingo tillika, de tvådde sina kläder snöhvita.“ [2]) H.: „när de kommo till bökesten att böka sina kläder snöhvita, den yngre skuffade den äldre i sjön“; S. har „vättesten“ (tvättesten). [3]) H.: „ditt gullröda band det kan jag väl få, men aldrig mera skall du på denna jord gå.“ S. har en sammanblandning af båda varianterna. [4]) H. talar i strof 5 och 6 om *ring* i st. f. *skrin*. [5]) S. har fyra inskjutna strofer:

Kära du min syster, släpp mig med lifvet på e ö,
åt dig vill jag skänka min gullkrona rö.

Din gullkrona röd, den kan jag väl få,
men aldrig skall du slippa med lifvet på ö.

9. Så hände det på en månads tid :,:
att bröllopet skulle hållas. :,: o. s. v.

10. Så fanns det en man i en annan by, :,:
som musiken skulle hålla. :,: o. s. v.

11. Så sökte han i dagarna tre :,:
ett träd som skulle musiken hålla. :,: o. s. v.

12. Å första gången harpan klang: :,;
„brudens fader är min fader.“ :,: o. s. v.

13. Andra gången harpan klang: :,:
„brudens moder är min moder.“ :,: o. s. v.

14. Tredje gången harpan klang: :,:
„brudens fästeman är min fästeman.“ :,:
Herren min, sommar och äng och alla små foglar de sjunga
så väll uti lunden. [6])

Kära du min syster, släpp mig med lifvet i land,
åt dig vill jag skänka min gullkedja grann.

Din gullkedja grann, den kan jag väl få,
men aldrig skall du slippa med lifvet i land.

[6]) De följande stroferna 9—14 finnas icke i de andra uppteckningarna och höra väl ej heller hit, åtminstone icke just till detta ställe. Om de icke äro lånade från en annan dikt, så måste de föregås af de strofer, hvilka efter str. 8 här ofvan förekomma i H. och S. De äro af följande lydelse:

Helsa hem till min fader,
jag dansar mitt bröllopp i hafvet (S.: bröllop rätt glader).

Helsa hem till min moder,
jag dansar mitt bröllop i floder.

Helsa hem till min broder:
jag dansar mitt bröllop i floder.

Helsa hem till min syster:
jag dricker mer än jag lyster (S.: jag dansar mitt bröllop helt lyster).

Helsa hem till min fästeman:
jag dansar mitt bröllop i hafsens band.

4.

Kallas hos Geijer och Afzelius „Herr Carl eller klosterrofvet", d. I, st. 26, och är der litet vidlyftigare, men saknar dock några partier, som förekomma i nedanstående. Melodin är annan än der, n:o 26 och 7.

(Sjungen af Karl Gust. Lång, bonde i Dagsmark by af Lappfjärd).

1. Herr Karl han till sin fostermoder gick och frågade henne om råd, :,:
hur han den sköna jungfrun i klostret månde få.
Emedan Karl, emedan Karl sofver allena.

2. Ilägg dig sjuk, ilägg dig död, ilägg dig uppå bår, :,:
straxt du den sköna jungfrun i klostret månde få.
Emedan Karl o. s. v.

3. Jungfrun hon till fostermoder gick, hon frågade henne om råd, :,:
om hon skulle till vakstugan gå och si herr Karl på bår. o. s. v.

4. Intet jag dig neka vill, ej heller så beder jag dig, :,:
men akta dig, det säjer jag, att Karl förråder dig. o. s. v.

5. Jungfrun hon genom dören steg, hon glimmade som en sol; :,:
men herr Karl, som på båren låg, hans falska hjerta log. o. s. v.

6. Jungfrun till hans fötter steg och klappade honom på knä, :,:
Krist gifve du ha' lefvat, så visst du finge mé. o. s. v.

Den sista strofen saknas i S. Efter dessa strofer kunde väl 9—14 få plats, men de förutsätta några saknade, som skulle lemna den behöfliga upplysning, hvilken, säkerligen enligt föresjungarens auktoritet, är fästad vid uppteckningen och underrättar, att den dränkta systern flöt i land och der vexte till en lind. Då spelmannen sökte lämpligt virke till förfärdigande af en harpa, för att göra musik vid den qvarblifna systerns bröllop med den dränktas fästman, träffade han på just detta träd. Den nya harpan sjöng af sig sjelf vid bröllopet de citerade orden i de tre sista stroferna (12—14). — Romansen „De två systrarna" i Arvidssons samling II, s. 139, betydligt afvikande, har genom sin början och slut en fullständigare utveckling af ämnet. Genom sammanställning med denna och de hos Geijer och Afzelius intagna „Den underbara harpan", d. I, st. 17, med variant från Färöarna, samt „De två systrarna", d. III, st. 69, jemnte flera varianter kunna luckorna fyllas, likasom sambandet tydligen uppvisas. Melodin är olika.

7. Och jungfrun till hans hufvud steg och klappade honom på kind, :,:
Krist gifve du ha' lefvat, så visst du vore min. o. s. v.

8. Och jungfrun hon till dören gick och bad sina vänner go natt, :,:
men herr Karl, som på båren låg, han fick den jungfrun fast. o. s. v.

9. I bären ut min likebår, I bären ut [1]) min säng, :,:
i natt så skall jag scfva me klisternunnan [2]) min. o. s. v.

10. I bären ut bol och bänkar, I bären in mitt skrin, :,:
i dag så skall mitt bröllop stå me klisternunnan min. o. s. v.

11. Å alla de nunnor, i klister var, de dansade alla i ring [3]), :,:
å Krist gifve en sådan engel, som tog oss alla ikring. o. s. v.

12. Å alla de nunnor, i klister var, de dansade hvar för sig, :,:
Krist gifve en sådan engel, som tog oss alla ikring [4]).
Emedan Karl, emedan Karl sofver allena.

5.

Hufvudtexten här nedan är variant af senare delen i „Riddar Olle“ hos Geijer och Afzelius, d. II, st. 39; likaså är fallet med de såsom „senare tillkomna“ uppgifna stroferna. Dock synas stroferna 7 och 8 i hufvudtexten tillhöra en afdelning af sånger, som bör ha plats före början af stycket, t. o. m. sådant det förekommer hos Geijer och Afzelius på anförda ställe; deremot belyses saken bättre i varianterna (bihang, d. II, ss. 215—223).

(Sjungen af Anna Grannas i Rekipeldo by af Vörå socken.)

1. Min fader han var en oförståndig man,
han byggde sitt bo [1]) så nära en sjöastrand,
han byggde o. s. v.
Riddar Olof [2]).

---

[1]) Sjungs äfven: *in.* [2]) Klosternunnan. [3]) Härvid befann sig Karl enligt recitators uppgift i ringen. [4]) Kanske hellre: *till sig.*

[1]) Äfven: *slott.* [2]) Uppteckningen tyckes icke vara *Olov,* utan *Olor.*

2. Å elfva äro de, som min dörr uppbröt;
det var ju bara en, som min ära förtret,
det var ju o. s. v.

3. Å hur såg han då ut, som tog äran din? —
Å han kom ju till mig om den mörkaste natt;
å rödaste gull, det glimmar kring hans hatt,
å rödaste gull o. s. v.

4. Hvad gaf han då dig för äran din? —
Han gaf ju åt mig en silkesyfver [3]) särk,
den hafver jag svettas med möda och stor värk, o. s. v.

5. Hvad gaf han dig mer för äran din? —
Han gaf ju åt mig ett par silfverspända skor,
dem hafver jag trampat med möda och oro, o. s. v.

6. Hvad gaf han dig mer för äran din? —
Han gaf ju åt mig en harpa utaf gull,
han bad mig ju spela, när jag blir sorgefull, o. s. v.

7. Å Sissa lilla födde de sönerna två.
Hvad skall vi göra af dessa barnen små? O. s. v.

8. Den ena skall vi lägga der under en bro;
deröfver skall vi bära en så förunderlig sorg,
deröfver skall vi bära en så förunderlig sorg.
Riddar Olof.

I upptecknigen angifves såsom „senare tillkomna verser“ nedanstående. Upplyst har icke blifvit, om de af samma föresjungarinna eller af annan person uppgifvits såsom nyare, eller om de af upptecknaren senare antecknats, och då troligen efter annan recitator, så att de, möjligen lika gamla som de förra, äro att anse såsom kompletteringar eller varianter. Sannolikast är det sista antagandet. De lyda som följer.

---

[3]) Silkessömmad.

Hvad gaf han då åt dig för äran din? —
Han gaf åt mig en silkestunna [4]) knif;
jag önskar den satt i hans unga lif.
Riddar Olof.

Hvad gaf han dig mer för äran din? —
Han gaf mig en hatt med gullband omkring.
Han gaf o. s. v.

O du aldrakärasten min!
hur' såg han då ut, som tog äran din? —
Med ljusfärgadt hår och gummerade [5]) hatt,
med rödaste gull (som) uppå kläderna satt.
Riddar Olof.

O du aldrakärasten min!
hvad gaf han dig, som tog äran din? —
Han gaf mig en harpa utaf gull,
som skall spela, när jag blir sorgefull. [6])

Reminiscenser ur ofvanstående sång förekomma åtminstone i följande två uppteckningar i min samling, men uppblandade med stycken ur andra till den grad, att de svårligen kunna göra anspråk på att kallas varianter, ännu mindre att vara fristående dikter, utan någon slags mosaik af fragmenter. Den ena sjungen af Karl Gust. Lång i Dagsmark af Lappfjärds socken lyder:

1. Min fader han var en oförståndiger man,
han byggde sitt slott i sjöredare-strand.
Han byggde — —
Med all äro.

2. Han hade tri döttrar och alla voro grann.
Han hade — —
Med all äro.

3. Den ena var så dejelig, den andra var så grann,
den tredje hon lofte, att aldrig taga man. o. s. v.

---

[4]) Tunn som silke. [5]) Galonerad? [6]) Den ojemna strofindelningen både här och uppe i texten, synes antyda luckor.

4. Så kommo der en sjöredare [6]) ridande fram,
hans tömmar var af silke och icke utaf bast. o. s. v.

5. Kära ni sjömänner, I kören icke fast,
ty edra tömmar är af silke och icke utaf bast. o. s. v.

6. Kära ni sjömänner, I töfver liten stund,
Jag ser min fader komma allt uti grönan lund. o. s. v.

7. Käre du fader du lös mig härifrån,
du hafver hästar flere än två. o. s. v.

Också denna föresångares (K. G. Långs) föräldrar voro hemma ifrån Vörå, men hade bosatt sig på Riebäck, en af de yttersta gårdarna af Dagsmark emot de finska församlingarna Bötom och Storå, hvarföre både svenska och finska språken i dessa orter talas. Stycket sjunges härstädes också på finska.

Den andra uppteckningen har verkstälts efter sång af Rob. Enholm, kallad Rox-Robert, i Skaftung af Sideby socken. Den har följande lydelse.

1. Det bodde en herre vid Liminga gård,
han hade två döttrar så huller och så tro.
Med all äro.

2. Den ena var så dejelig och den andra var så grann,
den tredje hon förlofvade (sig), att aldrig taa (sig) man.
Med all äro.

3. Så kommo der en herre åkandes i vagn;
Krist gifvom! Krist gifvom! den herren vore min. o. s. v.

4. Hans tömmar var af siden, hans bessel utaf gull,
hans hästar de stodo som lejon uppå land. o. s. v.

5. Den herren han körde öfver berg å dal,
å sköna jungfrun sörjde allt intill domedag. o. s. v.

---

[6]) Sjöröfvare? — det följande visar sig tydligt som variant af sången: „Min fader och min moder de bodde på en ö.“

6. Kära ni min herre, I släppen mig ur vagn!
å eder vill jag gifva en gullked så röd. o. s. v.

7. Den gullked så röder, den passar jag ej på,
men nu så är du i vagnen min, å nu så hör du mig till. o. s. v.

8. Käre ni min herre, I släpper mig ur vagn!
å eder vill jag gifva ett gullskepp så röd. o. s. v.

9. Det gullskepp så röder, det passar jag ej på,
men nu så är du i vagnen min, å nu så hör du mig till. o. s. v.

10. Käre ni min herre, I släppen mig ur vagn!
ja himma gråter broder, och äfvenså min far. o. s. v.

11. Ja, gråta, ja, gråta, ja, gråta, hvad de vill!
men nu så är du i vagnen min, å nu så hör du mig till. o. s. v.

12. Käre ni min herre, I släppen mig ur vagn!
ja himma gråter syster, ja äfven så min mor. o. s. v.

13. Ja, gråta, ja, gråta, ja, gråta, hvad de vill;
men nu så är du i vagnen min, å nu så hör du mig till.
Med all äro.

6.

Af denna sång har jag tre varianter: två från Vörå, upptecknade af mag. Wefvar, den tredje från Björkö i Replot, genom numera kyrkoherden I. J. Roos' försorg anskaffad från bondesonen Karl Joh. Brink. Denna uppteckning skola vi beteckna med **B.**, den tidigare uppteckningen från Vörå med **V.**, den senare, sjungen af torparehustrun Anna Grannas, från Rekipeldo i Vörå med **R.**

1. Det budde en skälm ibland alla
uti umöndigos land.
Johannes låter han sig kalla;
han hade en hustru försann [1]).

[1]) Blott B har denna första strof.

2. Johannes han gångar åt skogen
och lade med röfvare råd:
han ville sin hustru bortsälja,
hon går förvisst med en son.

3. Johannes går him till sin hustru
och säger i samma sinn.
vi ville åt skogen oss gånga
att köpa de feta svin.

4. Jag orkar ej gånga till skogen,
min tid han är aldrig så lång. —
Vi skola gå möcket sakta,
ja, möcket sakta försann.

5. Och när som de kommo åt skogen,
sade hustrun åt mannen sin:
hvar äro de feta svinen,
som du lofte mig köpa him?

6. Johannes begönte [2]) att ropa,
han rofte så gräselig;
de röfvare begönte att löpa,
och löpte allt med en hast [3]).

7. Fram kom den äldsta röfvaren
och hade göllen [4]) i sin hand;
ja, hundrade och flere
böd han för den qvinnan försann.

8. Sjölf ska' du klä' kläder af henne,
sjölf skall du bind' henn' vid träd,
då skall du få dina göllen,
och då får du gå din väg.

---

[2]) V.: *byrjade.* [3]) V.: *fast;* 6:tte och 7:nde stroferna äro i R. sammandragna till en. [4]) V.: *gyllen,* R.: förgyllen.

9. Han [5]) gjorde henne stjälmstycken flera,
den oförståndiger [6]) hund;
att hennes rop ej skulle höras,
band han henna en kafla i mun.

10. De röfvarer begönte att träta,
hvem låten [7]) skulle falla uppå,
hvem qvinnan skulle uppskära,
hvem fostret sedan skall få [8]).

11. Men Gud han hjelper oss alla,
han hjelper i största nöd,
han stjickade fram de hundar(?),
som detta dem kan gjör'.

12. Der kom en ung karl ridandes,
han såg, hvad der kunde stje;
han såg den fattiga qvinnan
stå naken bunden vid träd.

13. Hans ögon de runno strida,
Kristi pina kom han ihåg,
han tog sin' silfbodna [9]) knifvar,
och skar de banden af.

14. Han tog henne på sina armar
och lade henne på sin ög; [10])
han förde henne him i sin kammar',
hon var så nära att dö.

15. Åtta dagar derefter
så födde hon sönerna två;

---

[5]) Stroferna 8—10 äro på olika sätt ordnade till hvarandra i alla varianterne: derföre kunde med *han* enligt V. förstås röfvaren: R. säger uttryckligt *Johannes.* [6]) B.: *oförskämda.* [7]) Lotten. [8]) Recitanten i Rekipeldo ville veta, att röfvarene köpte hustrun för att äta hennes hjerta, ty de trodde sig derigenom blifva osynliga. „När dem sku få i se' e mennistjujesta, so sku' dem vàl ousynli.“ Hennes ställning gjorde henne ännu mera begärlig, emedan två hjertan voro att vinna. [9]) R.: *silfverbundna.* [10]) B. och V.: ök.

hon [11]) stjicka' båd till Johannes,
och bad honom till sig gå.

16. Johannes hvar har du din hustru?
jag såg hon var af med dig [12]). —
Min hustru är nu afsomnad,
hon lefver i himmelrik.

17. Ung karln tog Johannes i handen
och bad honom med sig gå.
Så gingo de in i den kammar,
der hans hustru låg.

18. Tvi! stjöms, du lede hunde!
fy! stjöms, du lede man!
Nog skall din lön betalas,
om jag får lefva försann.

19. De togo Johannes snart till att fängslas,
de lade honom bojorna uppå;
de slogo hans bener sönder,
de huggde hans hufvud af.

7.

Stjufmodrens sång.

Ofvanskriften motsvarar ej fullt sångens nuvarande form. Ämnet är flerfaldt och utförligare behandladt inom den skandinaviska folksångens område. En mängd vändningar här nedan sammanfalla med sådana i andra sånger af liknande innehåll. Denna version af sången har utseende af ett fritt ur minnet gjort sammandrag af fullständigare utförda. Kanske bör ställningen af några strofer anses omkastad. För den med ämnet obekanta lemnar den skizzerade framställningen måhända någon otydlighet.

---

[11]) V. låter *ungkarlen* skicka budet. [12]) Blott V. har denna strof. Här mot slutet af sången förekomma luckor, som ej kunna ur de olika läsarterna nöjaktigt fyllas. B. har här: „Johannes var snar till att ljuga, den oförskämda hund.“

Melodin tyckes vara sjelfständig. Sjungen af torparhustrun Greta Grannas i Vörå, Rekipeldo by.

1 Döden är kommen uti vår by och tog bort fru Margeta
från små barnen sin.
I himmelen, i himmelen, der är en stor glädje att vara.

2. De greto en månad, de greto ett år,
de greto upp sin moder, som i jorden nedlåg.
I himmelen — —

3. Å rika fru Margeta på fönstret stod,
hon såg sina små barn på bara golfvet låg.
I himmelen — —

4. Rika fru Margeta genom dören steg,
hon tog sina små barn på bara knä. o. s. v.

5. Å har jag int' lemnat bolstren båd' bruna och blå,
så ni ska' få bädda mina små barn uppå? o. s. v.

6. Å har jag int' lemnat både åker och äng,
så ni ska få bädda mina små barn i säng? o. s. v.

7. Å har jag icke lemnat både oxar och kor,
att ni ska' få laga åt mina små barn ny' skor? o. s. v.

8. Å lyster du mjöd eller lyster du vin?
eller lyster du sofva på armen min? o. s. v.

9. Å ej jag lyster mjöd, ej jag lyster vin
Å ej jag lyster sofva på armen din:
jag lyster tala med små barnen min.

10. Men om du är som moder åt mina små barn,
så skall jag låta bädda åt dig en säng i himmelens sal.

11. Men efter du är så nisker och så nätt,
så skall du få helvites pina och fläck.
I helvitet, i helvitet, der är en stor pina att vara.

12. Jag måste ju gå, när som tuppen skall gal',
— — — — — — — — — —
I himmelen, i himmelen, der är en stor glädje att vara.

8.

(Sjungen af Greta Svens, Vörå, Rekipeldo.)

1. Pilten han stod på gatan och gret,
jungfrun frägar: hvad felar? —
Får jag kom' i porten din, så gråter jag intet mera. —
Jo, jo, gerna, kom! lofven har du min.

2. Pilten stod i porten och gret,
jungfrun frägar: hvad felar? —
Får jag kom' in på gålin din, så gråter jag intet mera. —
Jo, jo, gerna, kom! lofven har du min.

3. Pilten stod på gålin o. s. v.,
jungfrun o. s. v. —
Får jag kom' på broen din, så o. s. v. —
Jo, jo, o. s. v.

4. Pilten stod på broen och gret,
jungfrun frägar: hvad felar? —
Får jag kom' i fostun din, så gråter jag intet mera. —

5. Pilten stod i fostun och gret,
jungfrun frägar: hvad felar? —
Får jag kom' i kammaren din, så gråter jag intet mera. —

6. Pilten stod i kammarn och gret,
jungfrun frägar: hvad felar? —
Får jag kom' i soffan din, så gråter jag intet mera.
Jo, jo, gerna, kom! lofven har du min.

9.

Vaggsång.

En variant af n:o 62 „det misslyckade besöket“ bland „skämtsamma sånger“ i Arvidssons samling d. III, s. 155. Det närmare kan ses der. I korthet blott: en bondhustru varnar i sång för barnet, som skall söfvas, sin älskare, att han icke af det försummade tecknet för hennes mans hemmavaro må missledas, att komma in.

(Sjungen af A. Rabb i Vassor by af Qveflaks.)

1. Höräfsan är på ängen,
lilla vännen min.
Och gubben ligger i sängen,
men kom du nu intet in!
fast jag uti går aftse glömde stubben [1]) på väggen.
Jag tror att karln
är viller och galn,
som intet kan höra, att gubben är himma.
Hutten tutten tulia lej.

2. Å mössan är på taket,
lilla vännen min,
och gubben ligger vaken,
men kom du nu intet in!
fast jag uti går aftse glömde stubben på väggen.
Jag tror, att karln
är viller och galn, o. s. v.

(Gubben, som ligger i sängen, säger: „hva' ska' du låt så dennar?“ och gumman sjunger till svar följande, tredje strof.)

3. Ja, något skall man låta,
lilla vännen min,
så att barnena ej gråta;

---

[1]) Stoppad underkjol.

men kom du nu intet in!
fast jag uti går aftse glömde stubben på väggen.
Jag tror, att karln
är viller och galn,
som intet kan höra, att gubben är himma.
Hutten, tutten tulia lej.

10.

(Sjungen af Adelina Skjuls i Lappfjärd.)

1. Hvarför kör du öfver jälan min? sade kärngen. — :,:
Ty vägen han ligger öfver den, svarade gossen, som liten var. :,:

2. Jag hugger väl dina skaklar af, sade kärngen. — :,:
Ja, hugger du, så bygger jag, svarade gossen, som liten var. :,:

3. Jag önskar du vore i vildan skog, sade kärngen. — :,:
Ja, du derinne och jag deromkring, svarade gossen, som liten var. :,:

4. Jag önskar du vore i högstan topp, sade kärngen. — :,:
Ja, du upp i topp och jag ner i rot, svarade gossen, som liten var. :,:

5. Jag önskar du vore i vildan sjön, sade kärngen. — :,:
Ja, du uti sjön och jag uti båt, svarade gossen, som liten var. :,:

6. Jag borrar ett hål uti båten din, sade kärngen. — :,:
Ja, borrar du, så pliggar jag, svarade gossen, som liten var. :,:

7. Jag önskar du vore i helvitet, sade kärngen. — :,:
Ja, du derinne och jag deromkring, svarade gossen, som liten var. :,:

8. Jag önskar du vore i himmelen, sade kärngen. — :,:
Ja, jag derinne och du deromkring, svarade gossen, som liten var. :,:

11.

(Sjungen af Maria Bergström i Härkmeri by af Lappfjärds socken.)

1. Tre ynglingar gingo öfver en ö,
så gingo de in på ett värdshus sen.
Sjungom hej, sjung faralla-ralla-ralla-la-lej,
så gingo de in på ett värdshus sen.

2. Värdinnan! har ni godt öl och vin?
hvar har ni er dotter så skön och fin?
Sjungom hej, o. s. v.
hvar har ni o. s. v.

3. Mitt öl och vin är ju „frikst“ i år,
min dotter hon ligger ju död på bår. o. s. v.

4. Tre ynglingar gångar sig i kammaren in,
der låg hon i svarta kistan sin. o. s. v.

5. Den första, han täckelset från båren tog,
han såg uppå henne, en suck han drog. o. s. v.

6. Den andra, han bredde det åter uppå,
han vände sig om, han gret, han såg. o. s. v.

7. Den tredje, han lyfte det åter på stund,
han kysste ju henne på bleknande mun. o. s. v.

8. Att du nu ligger döder på bår,
dig har jag älskat så många år. o. s. v.

9. Dig har jag älskat, dig älskar jag än,
jag älskar dig evigt, du bleknade vän!
Sjungom hej, sjung faralla-ralla-ralla-la-lej,
jag älskar dig evigt, du bleknade vän!

12.

(Sjungen af Beata Hansdotter Svens i Rekipeldo by i Vörå.)

1. I dalen der vexte upp en lilja, ja en lilja så rosenderöd; :,:
hon stannade och såg uppå den liljan, så att tårarna på kinderna de rann. :,:

2. Hon gret och hon bad och hon sade, hon sporde lilla vännen efter tröst: :,:
hvarföre har du sårat mitt hjesta? [1]) hvarföre har du ängslat mitt bröst? :,:

3. Hvarföre hafver du mig öfvergifvit? för den skuld så fattig jag är? :,:
du får väl gå och söka dig en annan, ja en annan, som rikare är. :,:

4. De rika, de bör ju intet nämnas, de fika efter penningar och guld; :,:
men intet får du mera här i verlden, än en svepeduk och trenne skoflar mull. :,:

3. Lazarus, han var ju så fattig, ja, så fattig som någon kan tro; :,:
han fick ju så hederlig begrafning, så att englarne i himmelen de sjöng. :,:

---

[1]) Hjerta.

N:o 1.

v. 10. Jo i-sen han bygger den bre-da-ste bro, hvar--un-der gå

fi-skar i stri-dan-de flod; till hel-ve-tet är vä-gen som

bre-dast, och der så van-drar men-ni-skan som le-dast.

N:o 2. a

v. 1. Min fa-der och min mo---der de bod-de på en ö, de

sål-de mig åt hed-nin-gar allt för in styc-ke brö: o.s.v. Du

har ju tid att komma till det hed-ni-ska land att för-stö-ras.

N:o 2. b

Min fa-der och min mo-der de bodde på en ö. De

sål-de mig bort allt för ett li--tet stycke bröd. Jag må nu

al-drig kom-ma till det hed--ni--ska land att för---ö-das.

N:o 3.

Sy-ster, sy-ster, släpp mig i land, dig så vill jag

gif--va mitt guld---rö-da band. Sommar och äng, sommar och

äng, och al-la små foglar de sjun-ga så väl om som-ma-ren.

N:o 4.

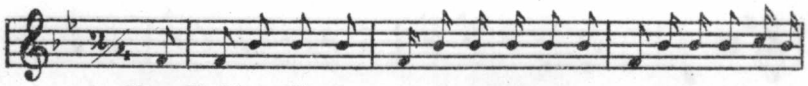

Herr Karl han till sin fostermoder gick och frågade henne om

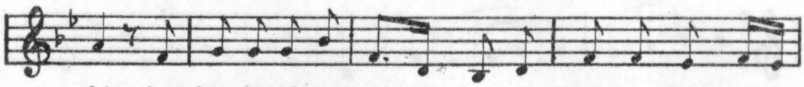

råd, hur han den sköna jung--frun i klostret mån---de

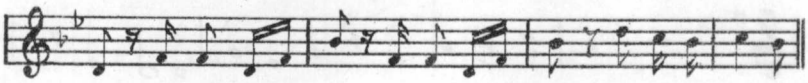

få. E-me--dan Karl, e-me--dan Karl sofver a---le-na.

N:o 5.

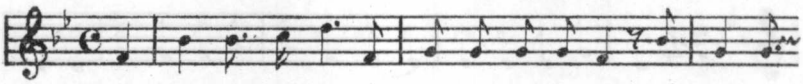

Min fa-der han var en o-för-ståndig man, han byggde

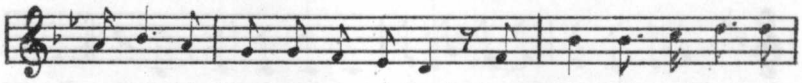

sitt bo så nä-ra en sjöstrand, han byggde sitt bo så

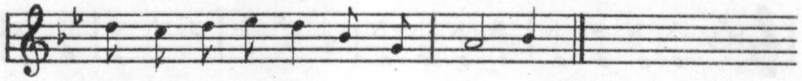

nä-ra en sjöstrand, Riddar O---lof.

N:o 8.

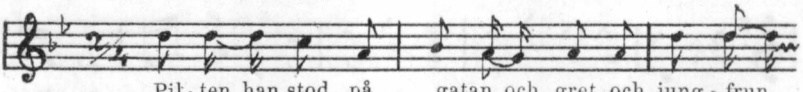

Pil-ten han stod på gatan och gret och jung-frun
Får jag kom i por---ten din, så grå---ter

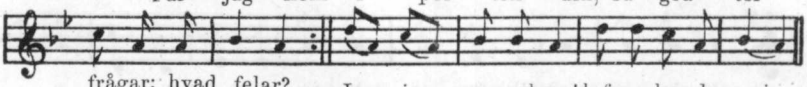

frågar: hvad felar? Jo, jo gerna kom! lofven har du min
jag in-tet me-ra.

N:o 9.

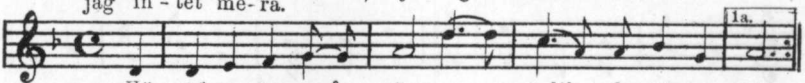

Hö räfsan är på än--gen, lil---la vännen min.
Och gubben ligger i sängen, men kom du nu in-tet

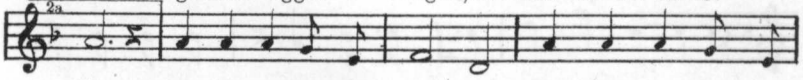

in; fast jag u--ti går af---tse glömde stubben på

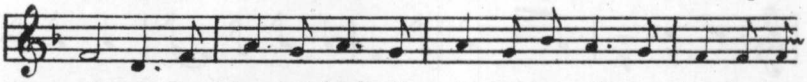

väggen. Jag tror att karl'n är vil-ler och gal'n, som in--te kan

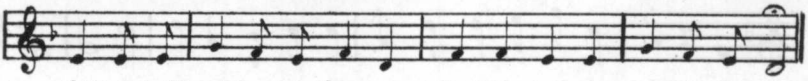

hö-ra att gubben är hemma. Hut-ten tut-ten tu--li--a--lej.

N:o 10.

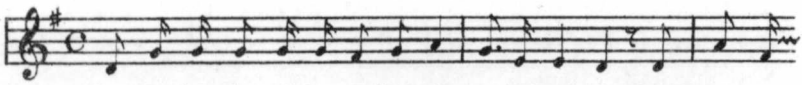

Hvar-för kör du öf-ver jä-lan min, sa-de kär'ngen. Ty vä-gen

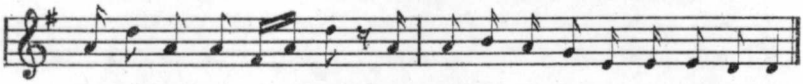

han lig-ger öf---ver den, så sva-ra-de gossen, som li-ten var.

N:o 11.

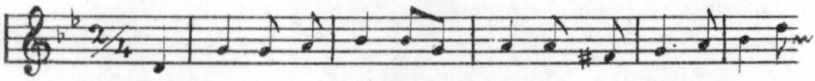

Tre yng-lin-gar gin--go öf--ver en ö, så gin-go

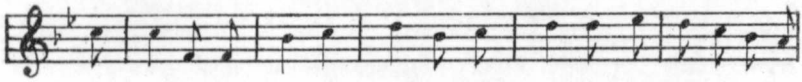

de in på ett värdshus sen. Sjungom hej, sjung fa-ral-la ral-la,

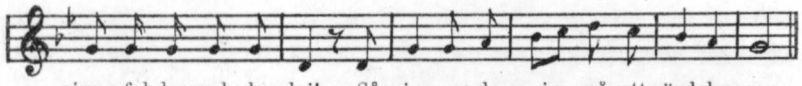

sjung fal-la--ral--la--lej! Så gin-go de in på ett värdshus sen.

N:o 12.

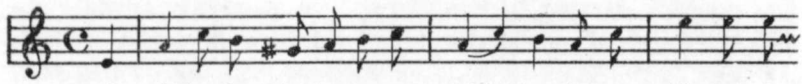

I da-len der väx-te upp en lil--ja, ja en lil--ja så

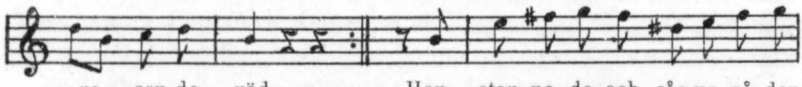

ro---sen-de röd. Hon stan-na-de och såg up-på den

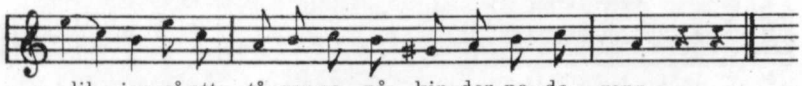

lil--jan så att tå-rar-na på kin-der-na de rann.

Berättelser *).

I. Askjoss.

(Berättad af Abr. Henr. Vikbäck i Hedkrog af Sideby.)

En beta från en konuŋgs þlott budd en torpar, som há trí pojkar. Åv tom va två þlúr [1]) o han yŋgst va minder vétand. Ett éŋg [2]) ha torparin o he vila dom beit upp för an, so dom mota vakt a. Itt he helder vila jälp. To vila hande yŋgst gá tít o vakt o sá åt brødren sín: „ni ä klein ti vakt, men let még gá vakt, so ska ni få sí.“ „Kvatt sku tu gá vakt, Askjoss, som ligger o bælas [3]) i askhópin!“ sá brødren hans åt an, men leta an änto gá. To an jég [4]), so kom en gobb til an ti lädun, tær an vá, o sá: „om du jér, som ja vísar de, so ska du få kva du vill.“ Han gáv an to ett par tømar, o sa vídare: „to du skakar tomde

*) Till mötes gående dr Ranckens uttalade önskan, har jag granskat den i dessa berättelser använda ljudbeteckningen och rättat felen, men språket, hvarmed jag för öfrigt tagit ingen eller obetydlig befattning, står, såsom tillbörligt är, för upptecknarens, mag. Vefvars, räkning. — Ljudbeteckningen är den af härvarande svenska landsmålsförening antagna, nämligen: Aksentuerad vokal äfvensom *å*, *æ* och *ø* beteckna långa självljud, alla öfriga enkla vokaler uttalas korta; bland dessa utmärker *o* samma korta öppna *o*-ljud, som ingår t. ex. i det svenska ordet *om*, och *u* uttalas som finskt *u* d. v. s. nästan som kort slutet *o* i svenskan. Bland konsonanterna beteckna **d, l, n, s** och **t** de s. k. supradentala (cerebrala) ljud, som alstras genom den uppåt böjda tungspetsens anslående mot eller närmande till gomhvalfvet ofvanom öfverkäkens alveolarben och som i Österbottens svenska dialekter äro så vanliga, *ŋ* betecknar *äng*-ljudet (i svensk skrift återgifvet med *ng, n* eller *g*) och Š utmärker det ljud, som i svensk skrift tecknas med *sj, skj, sk* eller *stj*; þ uttalas som det engelska *th* och utgör i de flesta socknar ersättningsljud för högsvenskans *s* framför *l*. Några andra i vissa österbottniska allmogemål förekommande smärre ljudnyanseringar har jag icke här ansett nödigt att särskildt beteckna. Helsingfors i januari 1878.

A. O. Freudenthal.

[1]) kloka. [2]) En äng. [3]) vräker dig. [4]) gick.

tøman, so får du kva färgu [1]), du vill háv.“ Pojtjin tó tøman o va nöjd. Sama tídin so va e op konuŋgsgålin e fáselit bistýr. Konunjin há e glásbärg, o han,' som sku ork ríd yvi e, sku få dótren hans ti huster. To Askjoss kåm heim, so sku brødren hans fár osta [2]) freist ríd yvi hede bärje. Han vila to foli me dom. „Hols jer heim tu bare, Askjoss, eli får du op ryddjin, kva sku tu gá me foltji,” tykt brødren hans. Tom jég ti hede bärje o sku freist ríd uppet a, men tom þlapp itt [3]). So snát tom ha gá, so jég Askjoss et tøman sín o önska se en mesiŋgsfärgaan häst, o mesiŋgsfärga tømar o mesiŋgsfärgaan þläda o mesiŋgsfärga kléder o fór ti hede bärje o reid nogo høkt. Sedan jég an heim, o kledd åv se tomde mesiŋgsfärga kléder o såt i askun som förr. To brødren hans kåm heim, so froga Askjoss: „hur ha e gá mina brøder i dág?“ „Itt þlapp vi nástans, men he va én tær, som hág mesiŋgsfärgaan häst o mesiŋgsfärga tømar o mesiŋgsfärga þläda o mesiŋgsfärga kléder, o han þlapp nogo høkt“, tykt tom, som itt veta, he e va Askjoss, som dom tala om. To dom sku fár anin dájin osta freíst ríd yvi hede bärje, so froga oter Askjoss, om han o sku få foli me. „Kvatt ska tu gá Askjoss, hols heim bare, eli tár vi líve åv de“, svara tom an. To dom ha furi, so jég Askjoss o tó tøman sín o skaka dom o önska se in silverfärgaan häst o silverfärga tømar o silverfärga kléder o silverfärga þläda o silverfärga hindertý. Sedan so bar e åv för an, o han reid mitt op høgsta knøsin, men itt yvi e. To dom kom heim, so såt Askjoss i askun som vánlit o froga: „hur ha e gá för er, mina brøder?“ — „Itt þlapp vi yvi i dág helder, men he va én, som þlapp mitt op e, som há silverfärga häst o silverfärga kléder o silverfärga tømar o silverfärga þläda o hindertý.“

To dom sku fár tridi dájin, so vila oter Askjoss foli me brødren sín, men tom ság: „va heim bare, tu me tollor [4]) dín, Askjoss, kva ska tu gá tít me askot kléder dín la me foltji?“ Tom jég to o sku ríd yvi hede bärje, men itt þlapp tom yvi e. To dom ha furi, so jég Askjoss o tó tøman sín o skaka o önska se gullfärga häst o gullfärga þläda o gullfärga tømar o gullfärga kléder åt se šölv, o so reid an yvi heile bärje riktit i koss. Konunjinas dótren skríva to namne sett i hánden hans o lá en gulltjéd i stövälskafte hans, o so fór an heim o kledd åv se tom-

---

[1]) färg. [2]) för att (eg. åstad). [3]) icke. [4]) trasor.

de grann klédren sín o kledd op se gámbäl paltor sín o sest i askun. To brødren hans kåm heim, so froga an: „hur a e gá, mina brøder?“ „Itt þlapp vi yvi e i dág, men he va én, som há gullfärga häst o gullfärga kléder, o han þlapp yvi e,“ svara dom an. Anin dájin sku all ti konuŋgs þlotte, som ha ridi, o to dom kåm tít, so va e iŋgan, som há namne i hánden. Konunjin froga to åv tomde två brødren, om dom itt há na meir brøder. „Jó, vi hár én, men han ä minder vétand, itt kuna vi tá hít honom lá me foltji,“ svara tom. Konunjin sá to, he dom sku mot hemt tít an inom en tíma, eli sku dom šútas i jinom me šú jivær. Tom jé to heim et an, men han vila itt kåm. Dom vila kléd op an bäter kléder o tá an líkvæl. To leta an itt dom kléd op se áder kléder, bare jég tít me tollor o askot kléder sín. To dom kåm tít, so vila konuŋgsdótren sí hánden hans. Han vísa, o to fé un sí namne sett tær. Hun froga to: „kvann hár du gulltjédin mín, som ja lá i stövälskafte?“ „Šenn hár ja un i tollun mín,“ svara Askjoss. Som konunjin så, he an sku få Askjoss ti måg, so vól an óförnöjd. Han steld to ti e krí [1]), för ti få líve åv an. To dom sku far i kríi, so gáv dom an en kvítun [2]) märr, som hág iŋga tänder, o so sku an mot va föst op krigsplassin, o sku dom mot ríd en míl okriŋg et landsvéjin. Askjoss sku ríd rätt yvi en mosa me kvít märren sín, men reid nér un í an. To tom áder kåm, so huld an op o löfta [3]) för ti få upp un. Han beist [4]) to jälp åv tomde, men tom svara: „löft op tu bare! tu jól ast ríd tít i mosan, tu ska væl engaŋg va op plassin,“ svara tom an. To tom ha furi, so jég pojtjin et tøman sín o skaka dom o önska se silverfärga häst, silverfärga tømar o silverfärga hindertý o åt se šölv silverfärga kléder o ampert krigsmód. Sedan reid an ti krigsplassin o va han föst tær. To konunjin kåm, so søt an nér hälften åv bisettninjen hans op én salvu. Sedan føl an ti bák sín krigsmans-dón o kledd op se gámbäl kléder sín o jég ti hunde kvít märren o börja arbet, som an sku ha vila háv upp un o beist jälp åv tom áder, to tom kåm. „Arbet op tu bare, tu sku itt ha furi tít, tu ska ávlívas. Vi sá ju åt de, tu sku itt gá tít,“ svara tom an. Som dom ha sakt he, so fór dom heim. Anin dájin so sku dom oter ti krigsplassin o gáv åt pojtjin hunde sama kvít märren, o sá he an sku ríd okriŋg o va föst op krigs-

---

[1]) krig. [2]) hvit. [3]) höll han på att lyfta. [4]) begärde.

plassin. Han reid to oter i mosan, o to dom åder kåm, so arbeta an som an sku ha vila háv upp hunde kvít märren o beist jälp åv tom. „Arbet op tu bare, tu ska ful [1]) va op plassin, vi sá ju åt de, du sku itt ga tít i dá, klokkun tíe ska du ávlívas," svara dom an. To dom ha furi, so jég pojtjin et tøman, skaka dom o önska se gullhäst, gulltømar o gullhindertý o gullkléder åt se šölv o ampraste krigsmód, som fanns, o so fór an ti krigsplassin. To Askjoss kåm tít, so há konunjin en värju. Askjoss sku to þlå konunjin op tjäftan, men to an þló, so skar an se i armin op värjun hans. Sedan šøt an so e bare lemna en tridideil kvár åv konunjinas bisettninjen. Konunjin bijæra to uppskåv o bá Askjoss op kalás. Askjoss svara to: „nejj, ja hár en uŋg frú der heim, som blír lessen, om ja dröjjer hær na läŋger." Som Askjossas armin blödd, so beist an åv konunjin en trásu ti bind omm an. Konunjin gáv an näsdútjin senn, o Askjoss band an op armin senn. Nu jég dom heim ti konuŋgsþlotte, ter Askjoss jég osta ligg me konuŋgsdótren, o lå me hun ti mønin [2]). Om mønin so jég konuŋgsdótren ti konunjin, o han froga åt un: „ä Askjoss na trött åv kríi?" „Jó, han ligger," svara hun. „Tu ska bydi [3]) an kåm inn klokkun níe, he ska huggas höve åv an o høger hánden," sá konunjin. „Han ä so trött, han såver, hur ska ja få upp an?" svara prinsessun o tillá: „ha papp jivi an näsdútjin senn?" „Nejj ja gáv an åt en krigsmattrós, som šøt nér so folk, so ja bare lemna me tridi-deilen åv bisettninjen," svara konunjin un. „Visst hár Askjoss pappas näsdútjin okriŋg armin, et pappas namne ä op an, som ja ha laga tít," tykt prinsessun. Konunjin teig. Klokkun níe jég Askjoss inn ti konunjin för ti ávlívas. To an kåm inn, so steig an op kné för laŋg-stólen [4]) o lá høger hánden op an me konunjinas näsdútjin ombondi o ság: „hugg bott un!" Konunjin, to an vól vár namne sett i näsdútjin, vól hajj o sá ot Askjoss, an sku förlåt an, fast an ha lakt so håt straff åt an. „Itt ha ja lova te åv nain, hugg tu nu hánden bott bare o höve," svara Askjoss. Askjoss vól sedan jift me prinsessun o konuŋg et svärfádrin sens død.

---

[1]) väl. [2]) morgonen. [3]) bjuda, anmoda. [4]) ett säte vid bordet.

II. Lunkentus vandring.

(Berättelse af Karl Korsbäck i Dagsmark af Lappfjärd.)

Engaŋg, to Luŋkentusk vandra jinom Närpis soknen, so kåm an föst til en stukotor [1]), o ter tjéna tjäljen smøre. Som Luŋkentusk kåm inn, sá an: „smør ti botens!“ „Herre! kva sku ja ha åt bånen mín, om alt sku vál ti smør? ja bihøver ju háv na mjölk åt dom o,“ sa tjäljen. Luŋkentusk vandra sedan läŋger frammåt o kåm ti e anna töll [2]), o tær ha tjäljen laga déjin i e líte fisktråg o baka op stólin. Tjäljen sá to åt bånen sín: „fast vi hár líte, so ska vi bák en kák åt hisin tiddjargobbin.” Hun jól so. Luŋkentusk va nöjd, o fast tjäljen baka úr troje, so vól e meir o meir í, o Luŋkentusk luŋka to oter i e tridi töll, o so kåm tjäljen från býin me pærunen i fölkle [3]) o e halft brø. „Mamm, jev ås in brøbít, vi je så huŋgrot!“ sá bånen, to mór teras kåm heim. „Nejj vi ska kók pærunen, vi ska leta vá tättil“ [4]), svara módren. To dom fé dom kóka, so sá dom: „vi ska jev åt hisin tiddjargobbin o na líte ti jét.“ Hun gáv o. To dom åt, so sá tjäljen: „vi hár itt na anna ti drekk åp, än bare vattne.“ Luŋkentusk sá to, he dom sku hugg e hol i björtjen op gålin, so sku un få he bästa vín, men hun sku itt let na áder vet åv a. Tjäljen jól som Luŋkentusk bá un, o hun fé sett bästa vín, men leta áder smak åv a, o to vól e ti björtjun [5]). Luŋkentusk knora åv o kåm åt in bundgål, ter dom kóka pærun o gav åt han o, o kleint [6]) brø. Om somarin, to dom sett pærunen, so fé dom bare todde små pæror o kleinun séd. Luŋkentusk takla åv to vídare o kåm oter ti in gål, ter dom ha kóka óstin. Mattmurun bá to pígun öis [7]) upp åt hande tiddjargobbin o. Pígun jól so, men va so nísk, so un vila öis bare vaþlan, men tjäljen to þleiven åv pígun o öist meir óst åt an o tykt: „itt je vi so nóga, to itt eji folk je so nóga ti vill jét a.“ Sedan to dom kóka na mjölk, so vól e allti óst i grýtun. Luŋkentusk pjaldra åv to oter vídare o kåm ti in gål, ter en hóp beistar þlakta kalvan. Som Luŋkentusk kåm in, so kasta dom höve o rumpor åt an o tykt: „todde doger nó åt tiddjarer!” Sedan kvar gaŋg kónan [8]) bár, so fé dom blind kalvan i hande gålin. Luŋkentusk knöula to oter åv o kom ti in fiskargål, ter dom há nóten o neten i torkan, o he ha ti líka

[1]) liten stuga. [2]) stuga, koja. [3]) förklädet. [4]) vi skola låta vara så länge (till dess). [5]) björklake. [6]) litet. [7]) ösa. [8]) korna.

lemna fiskar i posan, som ha stärva [1]) o súrna, o tomde kasta dom åt hande tiddjargobbin o tykt he nóg sku dåg åt honom. Sedan kvar gaŋg dom jég o fisk, so fé dom bare stärva o súrna fiskar i bragden sín. Luŋkentusk pota to vídare åv o so mött an in blindan skräddar o so froga an åt an: „kvatt ska tu gá?“ Skräddarin va útfati o sku gá ti tom gålan, tær an a vuri o søma, so an sku få se na mát. Luŋkentusk sá to: „tu ha vuri hökfælot [2]) förr, medan et [3]) jé okriŋg o søma, o tu jé aldri åt na todde gålar, bare ti todde rík, o tärföri ha et váli blind.“ Luŋkentusk lemna an i blindheiten sín o tossa to oter frammet o mött in láman skumakar, som sá, he an søma, åt høger o låger. Luŋkentusk froga to, om an itt vila lapp skóan åt an? „He sku ja nó kunn jær för ja ha søma åt høger o låger, men ja je lám i árun hánden, so ja itt kan jær a, men ja tyks va líte ríkar än tu, ja hár na líte i posan hópbeist [4]), so ska vi sess nér breiver véjin o jét na líte. Ja ska nu freist, om ja kan lapp tomde skóan dín,“ sa skumakarin åt Luŋkentusk. To an börja lapp dom, so vól hunde lám hánden frísk som hun árun.

Anm. Denne „Lunkentusk“ (såsom han ock heter) påminner om Rübezahl i den tyska sagan.

III. Torpargossen och prinsessan.

(Berättad af Karl Pet. Korsbäck i Korsnäs.)

He va engaŋg in torpar, som hág två bån, in pojk o en gröbb [1]). Han budd i en líten stúg o há trí får. To gobbin vutt šúk o märkt he an int léŋg sku lév, so ság an åt bånen sín, he di, to han va død, sku být se i millan kva an hág útan stríd o tvist. To gobbin dödd, so jól bånen som fádrin deras ság: ti bytt i millan se kva an lemna ot dem. När di sku byri být, so sá gröbbun åt pojtjin: „ta tu, som je yŋger, teide trí fåren o lemn åt még stugun.“ Pojtjin, som bare va 12 år, jól som un vila, o tó teide trí fåren o byrja vander. In dá, to an vandra, so kvíla an se vör véjin o fåren hans jég o knappra o åt. To an kvíla, so kom in gobb, som hág trí hundar o vila být me teide fåren. „Hur sku ja kunn být me fåren o hundan, fåren søker se šølv mát, medan ja kvílar, men hundan sku ja få byri fød“, tykt pojtjin åt gobbin. „Nóg føder teide hundan tég, int bihøver

[1]) dött. [2]) högfärdig. [3]) du. [4]) hoptiggt. — [1]) flicka.

tu líd naun nød, to du har tei", ság gobbin. Pojtjin bytt to me fåren o hundan. Åv tei kunna én skaff an mát, in anin rív i hæl, o in tridi brýt jæn o stål. To pojtjin sedan fälast me hundan sín, so kom an ti in stád, tär in drák sku ha en menisk i dýne [1]), annas sku an ha förstød stádin. Hin tídin to pojtjin me hundan sín kom tít, so sku jyst konuŋgsdótren føras åt drátjin. Hun tjød i vaŋn me svatt flór för øgunen, o hág två svatt hästar fyri. Op bróven so mött pojtjin enar, o kustjin sát frampå o tjød. To pojtjin mött dem, so ság an, he di int sku bihøv va bidrøva, nóg sku han svár fö he drátjin int sku få jér prinsessun na ill. Som kustjin høl he, so dró an åp munin o täŋkt: „kva sku tu kunn jér drátjin?" So snát di kom åt søn, so kom drátjin upp úr an o spärra upp gape, fö ti ta i mót prinsessun, to un kom. Som drátjin kom upp, so sá pojtjin åt hundin, som reiv i hæl: „rív i hæl an!" Hundin spráŋg to drátjin i gape o inn i magan o beit i hæl an o kom út ti bák. Pojtjin tó to två tänder an úr munin, som an sku háv ti vís som mark, he han ha døda drátjin. To prinsessun så he un va rädd [2]) från drátjin, so vutt un so glád, so un lova pojtjin sín hánd o sett jätta o tó gullrinjin åv fiŋgre sett o gáv an. Hun vila tág pojtjin straks ti plotte, men han vila hav trí ås tíd ännu för se, för an há fö líte erfuri væden. He fég an, o byrja oter vander me hundan sín. Kustjin oter, to han tjød heim o kom ti en älv, so tviŋga an prinsessun ti jér eid på, he han a frelst un från drátjin, annas sku han kast un i älven. Hun motta jér a. To di kom heim, so sá kustjin he samm åt konunjin, som ha lova un ti huster åt han, som sku va kár ti reid un från drátjin. So snát konunjin høl he, so sá an åt dótren sín, he un sku mott jift se me kustjin. Hun bijól [3]) to ett ås uppskåv. He lova fádrin un. To ett år ha gá, so vila oter fádrin he un sku jift se me kustjin. Hun bijól to oter ett ås anstond o fég a. To hede åre va ti ända, so vila oter konunjin, he un sku mott jift se me kustjin. Hun motta to låv o di byrja lág ti jessbode [4]). To jessbosdájin va, so flagga di i heile stádin. Hin samm tídin so kom hande torparpojtjin me hundan sín ti stádin o fræga kva di flagga åt. „Veit int tu, he konunjinas yŋgst dótren jiftar se i dág me kustjin, som ha frelst un från drátjin?" svara di an. "Int ha han frelst un från drátjin,

[1]) dygnet. [2]) räddad. [3]) begärde. [4]) brölloppet.

anna än jág", tykt pojtjin. „Kva säjr tu, tu sku ha frelst prinsessun!" tykt pulísan [1]) o tó fast an o sett an i fäŋgelse. To an va tér, so ság an ot hande hundin, som bröut jæn o stål, he an sku brýt jæn o stål. Hundin reiv to sonder bo gálder o lås, o so þlapp pojtjin út. Han jég to útanför þlottspótin, o ság ot hande hundin, som kunna skaff mát: „skaff fram mát!" Hundin spráŋg to inn op þlotte, tär di jyst sát o åt vör bóle, men brúden va int to ännu vígd. Som hundin kom inn, so spráŋg an bruden i famnin o hun tjänd an o pusst an. Sedan tó un näsdútjin o band gullrinjin senn i snepan [2]) o plokka ti bäst betar, som fanns op bóle, í an o gav ot hundin, som spráŋg me an ot pojtjin. To hundin spráŋg bott, so lúra di ett an, kvatt an spráŋg, o så to, he an spráŋg ti in tiddjarpojk útanfö pótin. To di så an, so kalla di inn an. Som an kom inn, so spráŋg brúden yvi bóle o full op kné fö fár senn o bitjänd, he hande pojtjin ha rädd un. Pojtjin vísa framm gullrinjin henas o drátjinas tändren. Brugommin oter, to han så pojtjin, vutt arg o stött värjun i golve o sku hugg nér pojtjin, men to prinsessun så he, so ság un, he pojtjin ha rädd un, o to han kunna vís bo rinjin henas o drátjinas tändren, so vutt kustjin gripi o kasta i fäŋgelse. Sedan vutt pojtjin jift me prinsessun o vígd samm dájin, som kustjinas brölop sku va, o to byrja di flagg me ár flaggor i stádin.

IV. Tiggarpojken och konungen.

(Berättad af Erik Prest i Kajtsor i Vörå.)

He va eingaŋg in fatin pojk, som fælast o beidis, o so kom an på två stellin, tær an ha kunna stjæl se klénin, men han joul [3]) int he, fy han va rädd, he an sku vál fasttäjji o få straff. Sidan so hend e se, he an kom ti gá yvi in fämm fjændeils skoug, o tär møtt an in friú mitt po skoujin. Hun jig, o to un møtt an, so stædd un o fréga om an int vila kom ti löuparpojk åt in, so sku un lag åt an ný klénin. „Jöu," tykt an o fåld me inar. To dem kom heim, so laga un åt an ný kléuin från hand o ti fout åv svínstjinn, o so fig an byr still in stour svast häst, na anna bi-

[1]) poliserne. [2]) snibben.

[3]) I Vörålmålet ersättes det långa slutna *o*-ljudet af diftongen *ou*, som uttalas såsom t. ex. samma tveljud i engelskan. Sammaledes motsvaras där det långa *u*-ljudet af en diftong, som tyckes noggrannast kunna betecknas med *iú* (i gotl. *äu*, dalska *au*). A. O. F.

høvd an int järr. Når an ha tjéna eitt år, so leigd un an ti anna år til, o tog four un bost o gáv an nyklan ti all riúmin i gålin hennas, iútom i eitt, tíd an int sku få gá. To un ha furi, so teŋkt an: va je tär nu, to an int sku få gá tíd, o jig tíd, osta skod va tär sku va fy þla. Som an kom inn, so så an int tär na anna, än en grýtu, som stou o kouka po spísin. Han vend in åv o så va tär va, o so va un full me gull. To an så he, so vétt an huvu sett tíd ända ti hårstjøle, o so vast e yvigá me gull. Når an sidan jig i stalle, so fréga svastin: „va ha du nu joust?“ [1]) Pojtjin birätta va an ha joust, o tog sa hästin, he an sku gá i sålin o ta välkast [2]) beiþli [3]) o välkast siltjistättji o tun bäst kléninjin. Sidan sku an legg beiþli po hästin o siltjistättji an po ryddjin o kléninjin opo se šälv o so sku an sess på ryddjin o önsk se trí tiŋg förr än dem sku far. Te föst an sku önsk se, sku va in stour skoug, so int friúvin sku þlipp i jinom an, te anna so høkt bjärg, so un int sku þlipp yvi e báket dem, o te tredi so stour šø, so un int sku kom yvi han helder báket dem. Pojtjin joul som hästin bád an. To dem sidan four o henda na två fjændeilar, so sá hästin: „freist skod báket de, om du sír nain!“ Pojtjin skoda, men så int nain. To dem sidan reid fýra fjændeilar, so sá åter hästin, he an sku skod báket se, om an sku sí nain kom. Han skoda, men så int nain. Dem reid sidan fämm fjændeilar til, to hästin åter sá åt pojtjin: „freist skod báket de, om du sír nain!“ Pojtjin skoda, o to så han, he friúvin kom me dunder o blikst. To an sá he åt hästin, so sá han: „ríd på nu!“ Pojtjin byra ríd o reid undan in. To friúvin kom ti skoujin o int þlapp i jinom an, so sá un: „hohhå! foust [4]) gár ja heim et min huggandes yks, foust hugger ja me i jinom hær!“ Hun jig o heim et sin huggandes yks o hugd se i jinom hande skoujin. To un þlapp jinom skoujin o byra far vídari, so kom un ti e høkt bjärg. Når un kom tíd, so sá un: „hohhå! foust gár ja heim et min borandes navar, foust borar ja me i jinom hær!“ Hun jig so. To un ha bora se i jinom hede bjärji, so kom un ti in stour šø. „Hohhå! foust gár ja et min siúpandes kopp, foust siúper ja opp de hær!“ Hun four o heim et sin siúpandes kopp o byra drikk va un orka, men so båta [5]) un int drikk šøn ti toum. So så un in halmtjärvu po in stein, som fistjarar [6]) ha lemna, o so joul un se två vridi-

---

[1]) gjort. [2]) bästa. [3]) betslet. [4]) fort. [5]) förmådde. [6]) fiskare.

lar tæråv, ein framm o ein bák. Sidan sestis un neder o byra drá se fram me händrin o arman, men so four vridilan bost, o so saŋk un neder i jiúpi, to vattne þlapp i inar. Hästin o pojtjin þlapp inar soleis o four vídari. To dem byra ríd från hande søn, tär friúvin drokkna, so sa hästin ot pojtjin: „he je nu tíe fjændeilsvæg ti in konuŋgsgål. Tíd ska du ríd; två fjændeilsvæg híd om konuŋgsgålin je in stour stein, tíd ska du før me inn, o lemn tär o beiþli, siltjistättji o kléninjin dín. Sidan ska du gá ti konuŋgsgålin o frég, om du får vál löuparpojk tær, o kom o underrätt me tärom.“ Pojtjin joul so. To han kom ti hande stour steinin, so steld an hästin i steinin, o lá tíd o siltjistättji, beiþli o kléninjin. Han jig sidan ti konuŋgsgålin o fréga om an sku få vál löuparpojk. Han jig tog ti bák ti hande steinin o sá ot hästin, he an ha váli täjji ti löuparpojk på þlotte. Hästin sa to, he an vali tousdagskveld sku kom o jev an matin. To an sidan jig ti bák ti konuŋgsgålin, so há konunjin två drottniŋgur. Tun ein åv dem gáv hande löuparpojtjin, to un märkt gullhuvu hans, mytji drikkspäŋgar, fy hun tykt omm an fy hede gullhuvus skuld. Ti sist joul pojtjin in rodd [1]). To konunjin fig vit he, so bygd an in byggniŋg ot dem i bjärglídin [2]) o laga dem tíd, o tär fig dem byr bou. Nain tíd báket, so fig konunjin kríg. Hande svínstjinnspojtjin jig to ti konunjin o fréga, om int han o sku få kom mé. Konunjin lova an. To an fig lov, so tou an in märr, som jig på vejjin, i bákføtrin o þlou inar i dítji, o so sestis an på sídun hennas, o to konunjin kom, so sá an: „skompa, skompa! i dág ska ja int osta järr konster!“ Konunjin svara int naintiŋg, annan four vejjin senn. To konunjin ha furi, so four pojtjin et hästin senn ti steinin, lá beiþli o siltjistättji på an, o tou på se sin kléniŋg, o so reid an ti plassin. Han fréga to åt konunjin, som int tjänd an, om an sku få fyklár kríg fy an. Konunjin lova an. Han four to mout fíundin, o fyklára kríi, o so þlou an i hæl dem allihoup. To an ha þläjji neder fíundin, so fréga konunjin åt an va an sku há ti bitálniŋg? „Hans Majestäts värja,“ svara pojtjin. So snást an fi värjun, so spora an hästin o reid ti bák ti hande steinin o steld hästin tíd, o lá tíd me siltjistättji o beiþli o ejjin kléninjin sín o so jig an ti bák o sestis po hunde märrin, o to konunjin four omm an, so sá an: „skompa, skompa! i dág ha ja vari osta järr

---

[1]) hafvande. [2]) bärgssluttningen.

konster.“ Konunjin svara int naintiŋg, annan four heim. Nain tíd báket so fi an åter kríg. Svínstjinns pojtjin kom to åter ti konunjin o fréga om int han o sku få kom mé. Konunjin lova an. Pojtjin sestis to på tun sama märrin i dítji o sá, to konunjin four omm an: „skompa, skompa! i dág ska ja osta järr konster!“ Konunjin svara int na, annan four ti krísplassin. To an ha furi, so four pojtjin ti steinin et hästin, beiþli, siltjistättji klo éninjin sín o so four an ti plassin. To an kom tíd, so fréga an åt konunjin, om an sku få fyklár kríg fy an. Konunjin lova. Han reid to mout fíundin o fyklára kríi fy konunjin o so þlou an i hæl valinda mann. To an kom ti bák, so fréga konunjin, va an sku há ti bitálniŋg. „Hans Majestäts värjebalja“ svara pojtjin. Konunjin gáv an värjbaljun sín. Som pojtjin fig in, so spora an ti hästin, o so foula an hästin i steinin ti bák me beiþli o siltjistättji o kléninjin sín. Sidan jig an ti bák ti hunde märrin o sestis po sídun hennas. To konunjin kom ti bák från kríi, o four omm an, so sá pojtjin: „skompa, skompa! i dág ha ja vari iút o joust konster!“ Konunjin svara an int naintiŋg, annan four ti þlotte. To åter nain tíd ha vari, so fig konunjin kríg. Pojtjin four to ti konunjin o fréga, om int han o sku få kom mé. Den hær gaŋgun so lova int konunjin an få kom mé. So ha konunjin in tíe ås gambäl oks, han tou pojtjin i bákføtrin o þlou an i dítji o sat an på sídun, to konunjin four omm an. To an four omm an, so sá an: „skompa, skompa! i dág ska ja int osta järr konster!“ Konunjin teig. To an a furi, so jig an ti steinin et hästin, beiþli, siltjistättji o sín kléniŋg o so reid an ti krísplassin som in blikst. Som han kom tíd, so fréga han åt konunjin om an sku få fyklár kríg. Konunjin lova an. Han fyklára to kríi, o so þlou an i hæl allihoup, som va åv fíundisfolk. To konunjin så he, så troudd an, he an sku va Giúd Fáder, fy an ha sítt an reid två gaŋgur på krísplassin, o an ha allti vonni. Han fréga va an sku há ti bitálniŋg, o pojtjin svara: „Hans Majestäts näsduk.” Han gáv an näsdiútjin senn. Som pojtjin fig an, so spora an hästin o four som in blikst. Han reid ti steinin o steld hästin tíd o siltjistättji, beiþli o kléninjin sín. Sidan jig an ti bák o sestis på oksen, o to konunjin kom från kríi o four omm an, so sá an: „skompa, skompa! i dág ha ja vari osta järr konster!“ „Jöu, tu järr konster, tär tu siter om dagan!“ svara konunjin. To an kom heim, so lada an jivære o sá ot bitjentin, he an sku gá skiút an. Bitjentin jig, men

to an kom ti te stelli, tär oksin sku va, so så an int pojtjin o oksin, fy pojtjin ha furi ti byggninjin i bjärglídin. Nain tíd báket so sku tun ádrun drottninjin i þlotti jift se. To jessbode sku va, so fundæra konunjin, om an sku bjiúd hunde ádrun drottninjin o pojtjin elu int. So stjikka an änto löuparpojtjin osta bjiúd dem. To an kom tíd o böud dem, so svara hande svínstjinnspojtjin: „gá heim o sejj åt konunjin, he an int je na høger kár än ja, vil an bjiúd ås, so må an kom šälv!“ So snást konunjin fi hør he, so vast an arg, lada jivære o sku fár tíd o skiút an. Pojtjin, som venta konunjin, lá värjun hans på in ända åv bouli o baljun på tan annan o näsdiútjin mitt på, o so sestis an šälv bak bouli. To konunjin kom inn, so tjänd an värjun o värjbaljun o näsdiútjin senn, o pojtjis huvu glänst som gulle, o heila riúme stjein åv te sama. „Jasso, äst du en sådan man! Ja jever de alt, va ja éger, mitt héla ríke“, sa konunjin, to an så an. Konunjin tjänd an nu, fy an va klédd i tun kléninjin an ha på se, to an fyklára kríi fy an o þlou fíundin. Pojtjin fig nu heila konuŋgarítji hans o vast konuŋg.

V. Räfvens och kattens vandring.

(Från Oxkangar i Vörå).

Eingaŋg jig in katt ti skoujin osta stjytt [1]), o so møtt un revin, som sá: „tu ska va menn mát!“ „Nejj, tu ska va menn mát!“ svara kattun an o sá ti líka: „ja veit e bäter råd, vi ska fölgs åt osta stjytt.“ Te råd tou revin fy gou, o dem fåldis åt ti revis kiúlun. Tär sku kattun vent, o revin sku gá skaff matin. To an jig, so møtt an bjønin o varjin, som vila jet opp an. Revin bá he dem sku skoun an o sá, he dem sku fölg me an, so sku an vís dem e undelit jiúr. Dem fåld me revin. To dem kom ti hunde kiúlun, tär kattun va, so kleiv bjønin opp i e tré fy ti bäter få sí hede jiúri, o varjin steld se bákom in boska. To kattun kom iút ur kiúlun, so lyfta un rumpun høkt. Som varjin så he, so sá an: „hedé mott va na ti jiúr, som lyftar sabbilin so dé høkt!“ o vast rädd o spraŋg bost. Kattun åter vast rädd varjin o kløst opp i tré, tär bjønin va. Han vast nu i sin tiúr so rädd kattun, so an sku spriŋg neder; men full o full stobbin í se. To e ji so dé, so sá kattun åt revin: „sí dær hár vi meir mát.“

[1]) jaga.

VI. Berättelse om djefvulen och en man, som lånade penningar af honom.

(Från Oxkangar i Vörå).

In kár sku eingaŋg lån päŋgar åv fänin på te víse, he an sku få ti låns me roga mott [1]) o bitál me strutji [2]). Fänin, han kom me in fjæluŋg, som va roga full me päŋgar. To kárin fig i fjælunjin, so ströik an rogan åv an o gáv an ti bák åt fänin. Sidan hend e se nain tíd báket, he dem fyloura päŋgar i en tjystju, o tjyrkvædin byra misteŋk hande kárin, som fi päŋgar ti låns åv fänin, he an sku ha vari o stuli i hunde tjystjun. He jig ti sist so laŋgt, he dem kom ti tinji o tjyrkvædin joul eid på, he hande kárin ha stuli tjyrkpäŋgan. Kárin byra reid fundær, hur e sku gá me an, men fänin sá åt an, he an sku sejj bara: „ja trour, ja þlipper.“ Ti þliút vast an dømd ti heŋgas. To han kom iút ti galgan o bødelin reid ha lakt snerun an om halsin, so fréga han åt an: „trour du ännu, he du þlipper?“ „Ja trour, ja þlipper“, svara kárin. „To får fán tá me, om tu þlipper“, svara bødelin o hissa opp an i galgan, Som an vast opphissa, so jig snerun åv, o han full neder o so þlapp an. Fänin fig nu två fy ein: tjyrkvædin, som joul ourätt eidin, o bødelin, som lova se ot fán, om hande kárin sku þlipp.

VII. Tre bröder.

(Berättad af Katrina Haga i Knifsö by af Kronoby socken.)

He var in konuŋg, som läta e påbúd útgá he han, som sku bygg e stjep, som sku gá ivi vattn o land, sku få dótrun hans ti hustru. So var e trí brór, som sku freist bygg e tuki farty. Föst djik han elst brór ti skójen för ti freist, om an sku få e tuki farty bygd. To an djik, so møtt an in gubb på väjjin, som fråga: „va ska du osta hugg i dá?“ „In svínhóva“, svara pojtsin. ”Já, so ska e vál“, svara gubbin an ti bák. To an sán kom ti skójin o hugd en stond, so vát svínhóvan gålis [3]). Han fi gá heim me he bistjéd. Han ana dán djik han milläst brór ti skójin för ti

---

[1]) med rågadt mått. [2]) struket. — [3]) färdig.

freist, om han sku kuna bygg e tuki farty, som sku gá ivi vattn o land. To an kom på väjjin, so møtt an in gubb, som fråga: „va ska du osta hugg i dá?“ „E bakutrog“ svara pojtsin. „Já, so ska e vál“, svara gubbin an. To an kom ti skójin o byrja hugg, so vát bakutroji gålis. Ny var e túrn för han yŋgst brór, som var líti töllu, ti fara ti skójin osta bygg hete omnämd fartyi. To an kom po väjjin, so møtt an in gubb, som fråga: „va ska du osta hugg i dá?„ „E stjep, som gár ivi vattn o land“, svara pojtsin. „Já, so ska e vál“, svara gubbin. Som an kom ti skójin o byrja hugg o hugd in stond, so vát fartyi gålis. Han fór ny ti kuŋgsgåln o sá: „nó ä he fartyi gålis nú.“ „Int får tu dótrun mín änny, tu ska skaff bisettnindjen på e föst“, svara kuŋgen an ti bák. Pojtsin fór to osta skaff bisettnindjen på e. På väjjin so møtt an föst in kár, som lå breiver väjjin o knaga e kalvbein. „För va ligger tu jer o knagar kalvbeine?“ fråga pojtsin. "Fö ja int ha fåi so mytsi tsyt [1]) ja sku ha vila ita“, svara an. „Hejj, komm me me!“ svara hante pojtsin. Han föld me an. To an sán djik vídari, so møtt an in kár, som lå breiver väjjin o súdd [2]) in drikkstunntapp. „För va ligger tu jer o súvar in drikkstunntapp?“ fråga pojtsin. „Fö ja int får drikk so mytsi drikka ja vil“, svara kárn. „Hejj, komm me me!“ svara pojtsin. To an sán vandra vídari, so møtt an in kár, som stó på ein fót. „Ví stár tu jer på ein fót?“ fråga pojtsin. „Om ja sku stíg på ana fótin, so sku ja stíg ti vædsens ända“, svara kárn. „Hejj, komm me me!“ svara pojtsin. Han djik sán vídari o møtt in kár, som huld fiŋgre på eina øga. „Ví stár tu me fiŋgre på eina øga? Ví skodar du int upp?“ fråga pojtsin. "Om ja sku skoda me bå øguna, so sku ja sí ti vædsens ända", svara kárn. „Hejj, komm me me!“ sa pojtsin. Han föld me an. Pojtsin vandra ny vídari o møtt in kár, som há in halmtoppu i ändan. „Ví hár tu halmtoppun i ändan?“ fråga pojtsin, to an så an. „Fö ja hár siú vintrar í me, o, om ja sku ta tán halmtoppun, so sku di koma út allihóp.“ „No, komm me me!“ sa pojtsin. Ti sist møtt an ein, som stó o sikta i sandin. Pojtsin fråga to: „ví siktar int tu upp, ana [3]) i sandin?“ "Om ja sku skút, so sku ja skút ti vædsens ända“, sá han. „Komm me me!“ sa pojtsin. To an kom ti bák ti kuŋgsgåln, so sa kuŋgen: „int får tu dótrun mín, förän du iter upp alt tsyt, som jer ä.“ „Bara ja får tá ein

---

[1]) kött. [2]) sög. [3]) utan.

åv bisettnindjen mæ, so ska ja ita", sá pojtsin. „He får du", tykt kuŋgen. Pojtsin tó to tí han, som lå breiver väjjin o knaga e kalvbein. Som han byrja ita, so åt an upp alt tsyte, som finsta [1]). To heté va djót, so sá kuŋgen: „int får tu dótrun mín, om du int drikker upp alt drikka, som jer ä." „Bara ja får tá ein åv bisettnindjen mæ", svara pojtsin. „He ska du få", tykt kuŋgen. Han tó to hanté, som lå breiver väjjin o súdd in tunntapp, messe, o han drakk upp alt drikka. Men int änny fi hante pojtsin kuŋgens dótrun ti hustru. Kuŋgen sá: „int får tu dótrun mín, om du int badar föst." „Bara ja får tá ein åv bisettnindjen mæ", tykt pojtsin. „He ska du få", tykt kuŋgen. Han tó hanté, som há siú vintrar í se, messe. Basstun va so heit, so un va rø bo innan- o útanför väggan. To di kom inn, so þleft hanté, som há siú vintrar í se, jínast út trí, o to var e änny so heitt, so e fræst, to an spotta på väggan. Han þleft trí til úr se, o to vát e kålt; o, to an þleft út han sista vintern, so ríma e okriŋg väggan. Men int änny fi an kuŋgens dótrun ti hustru, ana han djita [2]) fara föst et vattne ti vædsens ända. Han fråga to, om an sku få ta ein åv bisettnindjen messe. He fi an. Han tó to hanté, som stó på eitt bein, messe. Han fór to et vattne ti vædsens ända. To an fór, so fata siørådarn an i beinen. Som an int kom ti bák, so sa pojtsin åt hanté, som stó o huld handen på øga, he an sku skoda va för hinder ä ny i väjjin, to an int komber ti bákas. Han så to me bå øguna, o sá he siørådarn halder fast an. Pojtsin sá to åt hanté, som stó o sikta i sandin, he an sku skút. Han sköut to i siørådarn o so þlapp han ana frí o kom ti bák me vattne. Ny kuna int kuŋgen na ana meir, ana gåv an dótrun sín ti hustru o han vát konuŋg et kuŋgens død o ridjéra leŋg o væl.

VIII. Sagan om sjörådet och torparpojken.

(Från Gamla Karleby.)

Trí fati torparpojk gräfta åt se róvlande vir ein träsklíd o sädd e sán. Rei tídit om somare förr än na róvuna ha väkst, útan bara kåle, märkt de, att he var stuli ur lande deiras. Ti

---

[1]) fans. [2]) måste.

bislöut tå, att de sku vakt all trí var sin natt. Först for han älsta osta vakt. To an ha viri [1]) nán stond vir róvlande, så an, att ein lislan gubb, me so laŋg stsäddsi att e räkt ti jóle, kom opp ur trästsi o tó en famm full kåle ur róvlande å fór ti bák i trästsi. To an ha viri sín natte, fór an heim, men sá int to an kom, va an ha sítt. Anna natte fór han millersta brór osta vakt róvlande. To an ha viri tär nán stond, så an o ein lislan stäkkoan [2]) gubb koma opp ur trästsi o koma ti róvlande, tär an sambla åt se ein stóran famm full róvkåle. To an ha fåi famne sín full, fór an ti bák i trästsi. To an ha viri natte sín tær, fór an heim, men tala int omm, va an ha sítt. To tridi natte kom, for an yŋgsta sone osta vakt. Han tó fióle messe o kleiv opp i ein stóran træ, som stó i róvlande, o byrja siti tær o tsika [3]) o spela. To sama gubbe kom opp ur trästsi o sku et gambel vana sín byri sambel åt se róvkåle, vált an so fäjjin, to an hört speljúde, so han byrja hopp o dans po róvlande; slútligen fråga an åv pojtsi, om an int vil koma osta lær hans sone o spela. Pojtsi svara, att int kan han koma me hunu, som far nér i trästsi. „He ä int na“, tykt gubbe, „tí gár ein rikti bráan väg.“ Pojtsi fór to me gubbe nér i trästsi, o he var liksom di sku ha gái po ein bráan lansväg me skóji po bå síduna om väjji. To an kom ti he ställe, tär gubbe bódd, var e tær liksom i ein annan bóniŋg. Han byrja to lær šørådes pojtsi spela. Han hadd brá ti lær se, so han po ein dá lært se spela so brá, att an var nästan bäter än han, som lärt unu. To an slúta, (han var int tær meir än ein dág), sa pojtsi åt unu, at han sku beis ti løn bara he gullrindsi, som häŋgd po väddsi, för att an me he kan önsk se alt va an vil há. To an sku fara, fråga šøråde, va an a váli stsyldo unu för he, att an ha lært pojtsi hans spela. „Hete gullrindsi, som ä jær“, svara pojtsi. „Sku dy int vila há na anna? Ja sku just int vila dsé he“, sa šøråde. „Nejj“, svara pojtsi. Šøråde gáv unu to gullrindsi, men neika unu att int tala omm e för nán helder säjj va an dser [4]) me e. Pojtsi tó rindsi o fór heim, men sá int ná vann an ha viri. To an kom heim, önska an se ein dýlikan byggniŋg som konundsi, o straks hadd an e o. Sama dán kom herra att reis omm tær, å to di så hete grann byggnindsi breiver väjji i skóji, förundra di se, för ti ha dán fyri reist o tå ha di int sítt

---

[1]) varit. [2]) kort. [3]) strök sakta på strängarna. [4]) gör.

nan annan byggniŋg, än ein lislan stygokota. Ti dsik [1]) tärför inn osta skoda. To di kom inn, önska pojtsi, att få tuko fín rætta, som te ali fínast herrskape iter. Som an ha önska se, så hadd an. Ny bjöud an temte herra osta ita. Ti móttó bjúdnindsi o dsik osta ita. To di ha iti, reist di åter väjji sín. Nán tíd täret fik konundsi hør talas omm, att ein slott, som är fullkommlit så grann som hans, ha váli bygd i ein skóg vir väjji, tär förr bara ein lislan kojjo ha funnist. Han reist tí osta skoda, o vält so væl móttäjji, att han tykt so mytsi omm se, att han bjöud prinsesso sín åt unu ti hustro. To prinsesso kom tí osta skoda, o pojtsi a byrja frí til ennar, vild hun vita, hurleis an kan få alt, va an önskar se. Han svara, att han vil int ómöjlit säjj e. Hun dsik på líka fullt att få vita e, o sá: „åt vemm sku dy to säjj, om int åt me?“ To hun tsälta me e biständit, o alt jämt bá unu säjj, sá an slútligen, att an hár ein gullriŋg, o me he kan an önsk se alt va an vil. To un fik vita he, vild un få sí e, men han sá att an int trøst [2]) vís e ot nán. “No, åt vemm sku dy to vís e, om int åt me?“ svara hun, o dsik på me he, att få sí e, tärtil [3]) an vísa he åt ennar. Som un fik sí e, tó un e o dsik út po bróe [4]) o önska se gullvagne o gullhästa. He stsédd som un önska; vagne o hästa, som glima som sóle, stó me he sama som un önska se dem breiver bróe. Hun säst [5]) to i vagne o fór me pojtsis rindsi o kom alder ti báka. He stór byggnindsi, som pojtsi önska se, vält ti assit [6]) o he gambel ruko [7]) kojjo, som förr stó tär, var tær åter.

---

[1]) gick, gingo. [2]) törs. [3]) till dess att. [4]) trappan. [5]) satte sig. [6]) vardt till alls intet. [7]) dåliga.

Kiinteitä Muinaisjäännöksiä Maskun kihlakunnassa.

Luetellut

K. Killinen.

Historioitsijamme kertovat, että kun esi-isämme tulivat tähän maahan idästäpäin, mailta kaukaisilta, heistä osa jäi asustamaan Laatokan rannikoille, toinen osa Suomenlahden rannikoille, ja yksi joukko vihdoin kulki Suomenniemen lounaisimpaan kolkkaan, Turun ja Rauman tienoille. Tuota lounais-osaa sitte vielä kau'an Ruotsin vallan aikanakin nimitettiin Suomeksi. Myöhemmin kun tämä nimitys rupesi käsittämään koko maamme, sai tuo entinen Suomi nykyisen nimityksensä *Varsinais-Suomi.* Tuo nimitys osoittaa, kuten muutenkin tiedetään, että siinä se kau'an aikaa olikin Suomen ydin, paras paikka, *varsinainen Suomi.*

Mutta minkätähden juuri tuo maamme lounaiskulma, siitä saakka kun kansamme astuu historian näkymölle, tuli maamme pää-paikaksi? Vuoksen vierustat ja Laatokan rannathan pakanuuden aikana olivat kansamme etevimmät elustuspaikat. Siellähän luullaan nuo ikimuistoiset Kalevalan sankarit elustaneen, siellä mainiot laulunsa laatineen; miksi nämä tienoot sittemmin takapajulle painuivat? Niin, Varsinais-Suomen vaurastumiseen ovat syyt luonnolliset: maanlaatu ja lauhkea ilman-ala tekivät täällä jo aikaisin maanviljelyksen parhaite menestyväksi, siitä karttui varoja. Täällä nykyäänkin metsissä kasvavat puut ja pensaat, joita harvoin muualla maassamme nähdään, viljalajeista puhumattakaan, joita täällä aniharvoin halla haaskaa. Kaunis saaristo runsaine kalavesineen suojelee rannikoita Itämeren vihureilta. Ja maakunnan asema, se ikäänkuin kohottaa saaristo-kätensä vastaanottamaan kaikkia Itämereltä tulevia; ja koska Itämeritse oli niiden kansain tuleminen, joilla tänne oli aarteita, joko hengellisiä tahi

maallisia tuotavana, niin luonnollisesti he ensiksi esiin tulevaan kohtaan laivansa laskivat. Siitäpä syystä tänne ensiksi risti pystytettiin, tänne ensimäiset linnat, kirkot y. m. laitokset kohouivat. Kun nyt tämä lounais-Suomi luonnostaan lienee maamme paras paikka, ja aikaisimmin tuli sivistyneempäin kansain yhteyteen, niin olihan sillä tilaisuus kaikin puolin parahiten edistyä. Mutta kuitenkin vielä XVII:nen vuosisadan alkupuolella Ruotsin mainio valtiokansleri Aksel Oxenstjerna lausui: „Vehmaan ja Maskun kihlakunnat olemme nähneet suvis-aikana, niissä ei ollut mitään viljelystä, vaan petoja siellä asuu.“ [1])

Jos todeksi on uskominen noita sanoja, niin miten sitte asiat olivatkaan muualla maassamme, kun vanhimmista viljelysseuduistamme vielä niin myöhään tuollainen arvostelma annetaan. Kuitenkin, kun mainitussa kihlakunnassa katselee nykyisiä vainioita, voipi tuskin uskoa, että ne parissa vuosisadassa petojen pesäpaikoista noin muhkeiksi ovat muuttuneet. Luulisi siihen menneen vuosituhannenkin työ.

Mutta eivätpä Suomalaiset esivanhempamme olleetkaan Lounais-Suomen ensimäiset asukkaat. Suomalaisten tulo tähän maahan arvellaan tapahtuneen noin 700 v. jälkeen Kr. syntymän, mutta muinaistutkinnon avulla on selville saatu, että „Lounais-Suomi oli asutettu jo ainakin tuhat vuotta ennen Kr. s.“ [2]) Sen aikuisten asukasten luullaan rakennelleen niitä hautaraunioita, joita yleensä tavataan Suomen rantamailla ja muuallakin, ja koska sisältö noissa ja Skandinavian hautaraunioissa on hyvin yhtäläistä, niin on päätetty, että niiden rakentajat sieltä päin, ylitse Ahvenan ovat tänne tulleet, joten heillä siis Lounais-Suomi oli ensimäisenä jalan sijana ja siitä sitte haarautuivat rantoja pitkin pohjaseen ja itään päin [3]).

Edellisestä olemme tulleet huomaamaan, että tämä maamme lounainen kolkka on ehkä ensimäisiä paikkoja Suomessa, johon ihmisiä on ilmaantunut, ja että se sittemmin yleisemmin kun monet muut seudut on ollut viljelyksen alaisena. Kun siis tulee kysymys maamme muinaisjäännösten keräämisestä, tiedustelemisesta, niin luonnollisesti silloin jokaisen silmät kääntyvät etunenässä Lou-

[1]) Y. Koskinen, *Oppikirja Suomen kansan Historiassa*, s. 184.
[2]) J. R. Aspelin, *Suomalais-Ugrilaisen Muinaistutkinnon alkeita*, s. 28.
[3]) *Suomi LX*, s. 133.

nais-Suomeen; siellähän pitäisi oleman kerroksittain muinaisjäännöksiä, joita suku su'un perästä on jättänyt.

Kesällä 1877 sain tilaisuuden, osaksi toht. J. R. Aspelin'in kehoituksesta, osaksi omasta halustani, Suomen Muinaismuisto-Yhtiön ja erään tämän kihlakunnan muinaismuistoja harrastavan yksityisen antamilla matkarahoilla pari kuukautta kuljeskella Maskun kihlakunnassa muinaisjäännöksiä tiedustelemassa; mutta tässä heti ilmoitan, kuten kyllä tullaan kertomuksestanikin näkemään, että muille muinaisuutten etsijöille jäi vielä avara työsija tähän kihlakuntaan, sillä en voi uskoa, ettei näillä perin vanhoilla asumusaloilla olisi enempi muinaisjäännöksiä saatavana, kuin mitä minä onnistuin löytämään.

Mahdollista kuitenkin voipi olla, että tiheä asutus ja vanha viljelys on täällä suuressa määrässä hävittänyt kiinteitä muinaisjäännöksiä, koska esim. en tavannut täällä yhtään kokonaista, hävittämätöntä jätinroukkioa eli hiittenkiu'asta. Kaikki tuollaiset roukkiot olivat niin maata myöten mullistetut, että niitä tuskin voi tunteà muuksi kuin luonnon muodostamiksi.

Luulisi myöskin, että irtanaiset muinaisjäännökset näiltä seuduilta, jotka ovat niin lähellä vanhaa tieteen pesää Turkua, ovat jo ammoin ai'oista tarkoin tulleet talteen korjatuiksi; ainakin nykyään kuulee joka paikassa puheena olevaa kihlakuntaa, kerrottavan, että Turun herrat ovat saaneet kivi-aseen, vanhan rautakalun y. m. s. Osa täältä löydetyistä kaluista onkin Helsingin yli-opiston Historialliseen Museoon laitettu, osa säilytetään Turun ylä-alkeiskoulussa, jossa kuuluu olevan joltinenkin keräymä muinaiskaluja. Luultavasti Turun palossa tämän seudun muinaiskaluja paljo hukkaantui.

Muhkeina sitä vastaan seisovat täällä muistot kristinuskon ensi-ai'oilta maassamme; nuo vanhat kivikirkot ovat vielä monessa paikassa täydessä kunnossa ja hyvällä hoidolla voivat vielä kestää arvaamattomia aikoja.

Mainitsen vielä, että monessa paikassa kansan epäluulo suuresti vaikeutti työtäni. Kovaksi onneksi kulkivat täällä Venäläiset maanmittarit samaan aikaan pystytellen korkeille kukkuloille tankojaan; niistä kansalla oli sen seitsemät pahat arvelut ja minun luultiin olevan Venäläisten kanssa „samoissa juonissa“. — „Ei kukaan kivenpalain ja turhain, tietämättömäin asiain tähden ole lähtenyt maata kiertämään; joku muu tarkoitus siinä täytyy olla“,

sanottiin usein, ja silloin ei suurin asioista selvää tehty, vaikka olisi ehkä tiettykin. Toista oli kun tapasi talon, jossa oli yksikin sanomalehti, siellä ei epäilty, vaan edistettiin asiaa. Siinäkin esimerkki, kuinka valistuksen vaikutettua kaikkiin kansaluokkiin, kaikki toimet voivat paremmin edistyä isänmaassamme.

1. Pöytyän pitäjä.

Jotenkin tasaisella maalla, Aurajoen kahden puolen, noin neljän peninkulman päässä Turusta on Pöytyän pitäjä. Sen läpitse juokseva historiallisesti merkillinen Aurajoki alkaa lähteistä Orihpään kankaalla. Sen juoksu on alku-puolellaan hyvin oikullinen; toisinaan näyttää siltä, että se aikoo kääntyä takaisin lähteellensä, mutta heittää kuitenkin tuon tuuman ja lähtee monta mutkaa tehden Turkua kohden. Aurajoen synnystä kerrotaan, että kerran mies Orihpäässä kynti härkäparilla; jostakin syystä jätti hän härjät pellolle itsekseen; nepä lähtivät astuskelemaan eteenpäin ja aura heidän perässään kynti maahan vaon, josta joki syntyi ja sai nimensä; kun härjät mennessään järsiskelivät ruohoa maasta, poiketen aina parhaimman heinä-mättään luo, niin siitä syystä tuli joki niin mainion monimutkaiseksi [1]).

Pakanuuden aika. Pakanuuden aikaisista kiinteistä muinaisjäännöksistä tiheämmin nähdään kiviroukkioita, n. k. jätinroukkioita eli hiittenkiukaita; harvemmin tavattavia ovat pronssi- ja rautakaluja sisältävät hautausmaat. Kun hiittenkiukaat ovat kaivamattomia, eheitä, ovat ne kauniita, melkein heinäke'on muotoisia, miehenpään kokoisista kivistä ladotuita kumpuja. Mutta harvoin niitä tapaa aivan eheänä; kansan tarut kertovat niissä aarteita olevan ja sentähden nuo kauniit kivikasat pahanpäiväisiksi hävitetään. Kuten jo edellä olen maininnut, en tässä kihlakunnassa tavannut yhtään hävittämätöntä jätinroukkioa. Mutta koska tämän kihlakunnan ympärillä olevissa kihlakunnissa niitä tavataan, niin ei suinkaan tämä yksin tyhjä olisi (Loimaan kihlakunnan etelä-osassa, tämän kihla-

[1]) Kyntäjä oli Lento-niminen talon-isäntä. Hän kun suon syrjässä kyntäen painoi auran kärkeä kovin syvälle, niin mullit kaikin voimin ryömäsivät sitä ylös ja juoksivat vinkuroiden aura perässä matkoihinsa. Siitä sananparsi: „Menivät lentäen kuin Lennon mullit.“ Lento on talon nimi Orihpään kirkon kylässä. *Suometar 1855,* n:o 37. Toim:n muist.

kunnan rajalla sellaisia tapasin jo puoleksi hävitettyinä). Ja kun kansa niitä täällä muista kivikoista eroittaa nimityksillä: *hiittentarha, nunnatarha, nunna-aita, Kalevan poikain kivikko* y. m., niin lienee niillä joku suurempi sukujuuri. Luettelen siis tässä kertomuksessa kaikki kiviroukkiot, jotka minulle edellä mainituilla nimityksillä näytettiin, vaikka kuinkakin, jotkut varsinkin niistä, näyttivät luonnonlaatimilta. Huomautan myöskin, että niitä täsmälleen mittaaminen ei käynyt laatuun, sillä niiden rajoitukset olivat niin epäselvät, useinkin puiden ja sammalen peitossa, että mitatessa olisi voinut erehtyä monella sylellä. Koetan vaan jotenkin yleisillä määräyksillä niiden suuruutta selittää.

Pöytyän yläpäässä *Raatikaisten* kylän takana on yksi tuollainen kivikko. Mäkeä sanotaan *Limppumäeksi;* arvellaan tuo nimitys siitä tulleen, kun siinä olevat kivet ovat „limppuin“ kaltaisia. Tihein kohta kivikossa on 5 à 6 kapanmaan suuruinen; pääkallon kokoisia ja suurempia kiviä on siinä kyynärää, puolta toista vahvalta. Kansa kertoo, että tässä on ollut *hiitten linna.* Limppumäki muuten on koko Pöytyällä hyvin tunnettu, sillä jos missä siellä kysyi muinaisuuksia, niin Raatikaisten mäki ensimäisenä mainittiin. Samalta metsäkulmalta, missä Limppumäki on, lähtee iso oja, *Karhun-oja,* joka pitäjän keskipaikoilla yhtyy Aurajokeen. Ojan päässä on kivikko, jota sanotaan *Karhunlinnaksi;* lähellä siinä on metsä nimeltä *Linnahuhta.* Sana „linna“ on siis tuolla kulmalla ahkerasti käytännössä, millä perustuksella lieneekin. — „Huhta“-sana taas osoittaa, että Pöytyäläisetkin ovat osanneet kaskea kaataa. — Karhun-oja sanotaan karhun kaivamaksi [2]).

Toinen joukko kiviroukkioita on Puhon kylän Simolan ja Mikolan maalla, *Puhon* vuorella, joka on noin ½ virstan päässä Aurajoesta. Jotenkin epäselviä ovat nämäkin, mutta niiden paikan ja aseman suhteen tulee hyvin taipuvaiseksi luulemaan, että ne ovat olleet hautaraunioita. Niitä on tässä useoita ja sanotaan *hiittentarhoiksi.* Samallaisia hiitten tarhoja sanottiin olevan myös Ellisten metsässä, mutta niitä en käynyt katsomassa.

Keskiaikaisia jäännöksiä en Pöytyällä tavannut juuri ollenkaan. Mihin aikaan kirkolliset toimet ovat täällä alkaneet, siitä ei ole tietoa. Nykyinen puukirkko on rakennettu 1793, eikä si-

---

[2]) Sivumennen mainittakoon tässä, että Pöytyän ja Loimaan rajalla „Kontolan rahassa“ (suossa) on „Varkaansaari.“ Kertomuksen mukaan on Pöytyän kirkonhaltia ilmoittanut, että saaressa on arkullinen hopeata.

sällä ole mitään mainittavaa. Kaulonsuun Mikolan maalla näytetään *vanha kirkonsija*, mutta siitä ollaan tietämättömät milloin siinä olisi kirkko ollut.

Asutustarinoita. Luultava on, että Aurajoki on Pöytyälle johdattanut asukkaita niin pian kun niitä vaan on Turun tienoillekin ilmestynyt. Kansan kertomuksen mukaan vanhin kylä Pöytyällä on *Kulhua*, siinä vanhin talo ehkä Heikkilä. Heikkilällä oli torppa, joka sitte taloksi „vaurastui", siitä tuli *Vauraan* talo, joka vanhuutensa suhteen on Pöytyän toinen talo. Kerrotaan, että Vauraan koskesta on aarninhauta löytty, mutta sitä ei tiettä mitä hauta on sisältänyt ja mihin siitä saatu aarre on joutunut. — Kolmas asutus täällä sanotaan olleen Kuuskoskella pitäjän alapäässä, josta Lietolainen näki lastuja tulevan.

Edellämainitun Kulhuan Heikkilän pellosta Aurajoen rannalta on usein vanhoja rahoja löytty; niitä on Turkuunkin kuljetettu. Nyt siitä sain ja Yliopiston Museoon toimitin neliötuuman suuruisen, neliskulmaisen Juhana III:nen aikaisen kuparirahan v:lta 1591. — Karhunojan kylässä oli eräs mies pellosta löytänyt pienen vaskilaatikon täynnä rahoja; useammat niistä olivat viime vuosisadalta, muutamat vähää vanhempia, mutta löytäjä piti aarteensa niin kalliina, etten sitä huolinut lunastaa, varsinkin kun laatikkokin oli aivan tavallinen; ei siinä ollut mitään piirroksia.

2. Marttilan pitäjä

ynnä Kosken, Euran ja Karinaisten kappelit.

Someron järvistä laskee pienenmoinen joki Paimion lahteen, joka Turun eteläpuolella tunkeutuu syvälle maahan. Tuon joen kahden puolen on Marttilan pitäjä, jotenkin alavalla maalla. Vielä nytkin toisinaan joki keväisin kurkistaa äyrästensä yli ja ennen muinoin on seutu ollut paljoa vetisempää. Tuo vetisyys ja alaperäisyys on tietysti estänyt asutuksen. Eipä olekaan Marttila läheskään Suomen vanhimpia pitäjiä, vaikka on niin lähellä Turkua, neljän peninkulman vaiheilla sieltä.

Pakanuuden aika. Karinaisissa, Mäenpään kylän Vähäntuvan maalla, *Kaks'latosen* mäessä, 2:den virstan päässä kylästä, tavataan kalliolla parinkymmenen sylen pituinen, parin sylen levyinen kivijata eli valli, näöltään kuin hajonnut kiviaita. Kivet siinä ovat

hevosen pään kokoisia, mutta paljo on nyrkin kokoisiakin kiviä. Korkeimmalta kohdalta on se tuskin kyynärää korkeampi. Vallin suunta on etelästä pohjaseen. Kansan kertomuksen mukaan on se ollut hiitten varustuksena, kun ne ovat sotineet.

Toinen kivikokous on saman kylän takana, 3 virstaa kylästä, Uudentalon *Lainummen levolla.* Siinä on kalliolla kolme 30—40 sylen pituista kaaressa olevaa kivijataa eli vallia; nämä ovat edellä kerrotun vallin levyisiä mutta vähää korkeampia. Vallit ovat yhtäsuuntaisia toistensa kanssa ja niiden väliä on 4—5 kyynärää; niiden päät madaltuvat laveammaksi kivikoksi. Näidenkin suunta on jotenkin etelästä pohjaseen ja kertomuksen mukaan on niillä ollut sama tarkoitus kun ensinmainitulla. Mutta mahdollista voipi olla, että ne ovat vaan luonnon muodostamia. Samallaisia kivikoita sanottiin olevan myöskin *Wärrin* maalla.

Euran kappelissa *hiittentarhoja* näytetään Juvan puustellin *Rajavuorella,* 2 virstaa kylästä Kumiolle päin. Samaten Suitsulan *Tanimäessä;* tuo mäki on isonlaisen suon eli, kuten täällä sanotaan, „rah'an“ keskellä. Nuo kivikot ovat kymmenkunnan neliösylen suuruisia alalleen, sen kokoisista kivistä kuin hiitten kiukaat tavallisesti ovat; luultavasti ovat ne sellaisia olleetkin, mutta aarteenkaivajat aikain kuluessa ovat ne noin maata myöten tasoittaneet.

Marttilan kirkolla on *hiittentarhoja* Laurilan *Rajavuorella,* 3 virstaa kylästä, samalla ylängöllä kuin Juvan maalla olevat. Rekosten kylän takana *Paasmäessä* taasen on kaksi kymmenen sylen alaista roukkioa, kymmenkunnan sylen välimatkalla toisestaan. Nämä sanotaan syntyneen siten, että hiidet ovat tässä tapelleet ja kivillä toisiaan heitelleet. Varmaan ei voi näistäkään päättää, ovatko „hiitten tekoja.“ — Hiitten tekemäksi sanotaan myöskin Heikolan kylän Hallin maalla, *Patamäen* kalliossa olevaa padanmuotoista syvennystä; samaten myöskin Ruskulaisten maalla olevaa *Latikon kellaria,* josta usein on käyty aarteita noitumassa. Nämä paikat selvästi ovat luonnon muodostamia.

Sangen mainioksi on näillä seuduilla tullut tuo *Hevonlinnan* vuori, josta jo Loimijoen muistoja kertoessani mainitsin. Siitä tiedetään Alastarolla, Loimaalla, Pöytyällä ja Marttilassa kappelineen. Kuin jotain muinaismuistoja kysyy, niin Hevonlinnasta aletaan heti kertoa, varsinkin Marttilassa, ja siihen monen tiedot pysähtyvätkin. Loimaan Perällä sanottiin, että Hevonlinna on Loimaan puo-

lella, mutta nyt kuulin, että se on Kosken kappelin Partelan ja Koivukylän maalla, lähellä Loimaan rajaa. Ennen jo olen kertonut, että Hevonlinna on Salpausselänteellä oleva korkea hiekkatönkkä, jonka hiidet muka ovat luoneet ja siitä on syntynyt sen vieressä oleva järvi. Huovintie, joka pitkät matkat kulkee mainittua selännettä myöten, menee juuri Hevonlinnan ohitse ja jatkuu aina Somerolle, kentiesi vielä sieltäkin eteenpäin. Hevonlinnan vierustalla on kaunis tasainen nummi ja kerrotaan että „huovit“, Huovintietä kulkiessaan, ovat tuolla nummella pitäneet lepohetkiä hevosineen, joista hietaharjukin sitte on nimensä saanut.

Mutta milloinka sitte huovit hevosineen olisivat täällä matkustelleet? On tunnettu asia, että silloin kuin ei teitä ollut, matkustettiin vesiä myöten ja siitäkin syystä, jos muutenkin, tulivat vetten rannat ensin asutuiksi. Mutta hevosin kulkijoille eivät vedet olleet sopivia teitä, heidän täytyi siis valita tasaisia paikkoja maalla ja mitkäs olivat sen sopivimpia teiksi kun kuivat hietakankaat, niillähän kyllä voi honkain välitse vaikka vaunuilla ajella.

Luultavasti Ruotsalaisilla ei ollut hevosväkeä tullessaan tätä maata valloittamaan; eipä sellaisten kuvia näy P. Eerikin retkessä, joka muuten on kuvattuna P. Henrikin hautakehässä, mutta niin pian kun Turun linna tuli kuntoon, varustettiin se arvattavasti ratsuväelläkin, ja nämä, Hämäläisten kanssa tapellessaan ja uutta istutusta suojellessaan, mahdollisesti pyrkivät tuolle tasaiselle selänteelle, jota myöten heidän oli helppo liikkua länteen ja itään päin. Hauska olisi tietää, kuinka kauas itään päin Salpausselänteellä kulkeva Huovintie tunnetaan.

Mutta palatkaamme vielä Hevonlinnalle. Luonnollista on, että hiisillä siellä oli suuria aarteita; monet kaivetut kolot sen kupeilla todistavat, että aarteenkaivajat ovat siinä hikoilleet. Paitsi tarinaa suurilypsyisistä lehmistä, jonka ennen olen kertonut, kuulin nyt, että hiisi on Hevonlinnalta suuria kiviä, „vaha-kiviä“, heitellyt. Yksi sellainen näytetään Karinaisissa lähellä Tarvasjokea Sauhulan pellolla. Oli näet, eräällä eukolla ollut sellainen onni, että sai Hevonlinnalta hiiden hiomaan viikate'tansa; hiisi hioi sen niin eräväksi, että heinä kaatui yhdellä lyönnillä niin lavealta kuin viikatteen kahaus kuului. Kun hiisi hioi terää, piti akan kantaa vettä, johon harstia, „keppoa“, kastettiin, mutta ämmä ei vihdoin viitsinytkään hakea purkista vettä, vaan pani jotain likavettä kiuluun; tuosta hiisi suuttui, lähti linnaansa ja heitti sieltä tuon suu-

ren kiven, sillä akkaa tavoittaen. — Toisella suurella kivellä aikoi hiisi taas heittää Marttilan kirkkoa, kun se valmiiksi saatiin, mutta kivi meni kirkon ohitse, josta hiisi lausui: „se paha oli lennakko kivi“, s. o. oli liian keveä kun määrätyn paikan ohitse lensi. Kivi näytetään nyt Juutilan pellolla. — Kun kristinusko tuli seuduille, ei hiisi enää hyvin viihtynyt, vaan suutuksissaan salpasi karjansa ja ihmeen ihanan tyttärensä, joka usein oli nähty kukkulalla istuskelevan, linnaansa ja lähti itse tiehensä. Mennessään oli hän käynyt Sipilän isäntää hyvästi jättämässä. Sipilä tunsi ukon tavat ja pisti, kun kättelemään ruvettiin, rautaisen auran vannaan hiiden kouraan; tämä ihmettelee kuinka naapurilla on pehmeä ja lämmin käsi ja hyväili sitä niin, että vannas oli aivan mytyssä kuin kättelemästä herettiin.

Pakanuuden aikaisista hautakummuista ei täällä varmaan tiettä, koska niistä ei ole löytty sen aikaisia kaluja; arvellaan sellaisia kuitenkin parissa kohden olevan. Lähellä kirkkoa ja pappilaa laskee jokeen iso oja, jonka nimi on *Ihmistenoja* [1]); tuon ojan äyräillä on vanhain hautain kaltaisia syvennyksiä. Kuulutaan niitä joskus vähä kaivetunkin, mutta ei ole mitään merkittävää löytty. Myöskin Kosken kirkon kohdalla molemmin puolen jokea on ylennyksiä ja syvennyksiä, joita vanhoiksi haudoiksi sanotaan; niitä tietääkseni ei ole milloinkaan kaivettu, eikä siis ole tietoa, minkä aikaisia hautoja nuo ovat.

Keski-aika. Tuolta Suomen „linnain aikakaudelta“ kerrotaan Marttilassa pari omituista tarinaa linnoista, mutta muuta niistä ei olekaan jälellä kuin tarinat. Yleisesti täällä jutellaan, että Maunulan kylän takana, lähellä Kuusjoen rajaa, Tuomar'-ojan varrella on mahtavassa linnassaan asunut mahtava mies, nimeltä *Tuomar'-ojan Kauppi.* Tuo Kauppi oli niin rikas, että hänen hevosillaan olivat hopeaiset kengät; karjaa hänellä oli kaiken lajista, mitä lihavinta. Kun hän löi kiinni rautaiset linnansa portit, kuului siitä kumaus monen peninkulman laajuudelta metsässä. Itse linna oli niin korkeilla muureilla ympäröity, että tuskin sinne lintukaan pääsi lentämään. — Kerran, joulu-aamuna lähti mahtava Kauppi pienen

[1]) Kuulin jonkun sanovan, että täällä sanotaan Lappalaisia „ihmisiksi“, ja että tuon ojan nimi olisi muistutus heistä. Ojan lähimaissa Mäntsälän maalla on ollut torppa nimeltä „Lappalainen“, ja joen toisella puolen Ruskulaisten maalla on „Lappalais-niittu.“ — Vrt. Suometar 1851, n. 17, jossa arvellaan, että *Inehmolainen, Ihminen* on yhtä kun *Suomalainen.*

poikansa kera Perttelin kirkolle; tien varrella näkivät he pienen kurjan töllin (toiset kertovat, että kerjäläis-ukko tuli heitä vastaan). Tuon nähtyään kysäsi poika viattomasti: „voisimmeko me milloinkaan tulla noin köyhäksi?“ — „Jaa“, vastasi isä, „kyllä Jumala saisi hiessäpäin työtä tehdä, ennenkun meidät noin köyhäksi saisi.“ — Mutta kuinkas kävi, — kun Kauppi retkeltään palasi, oli hänen komea linnansa poroksi palanut. Hän koetti uhallakin rakentaa linnansa uudestaan, mutta ei voinut, haltiat yöllä hajottivat sen, mitä päivällä tehtiin. Nyt huomattiin myöskin joka paikassa pieniä haltijoita, jotka tappoivat hänen karjansa; vedestä niitä nousi ja puiden oksatkin niitä täynnä kiikkui. Väkevä Kauppi ei voinut niitä vastaan ponnistella, hän joutui keppikerjäläiseksi. Hänen linnansa rautainen portti vietiin sitte Turun linnan portiksi. Tarina jatkaa vielä, että Kaupin talo siirrettiin sitte jokipartaasen, siitä taas vähän ajan perästä nykyiseen paikkaansa, noin ½ virstan päähän joesta; Kaupin talon nykyinen isäntä pitäisi oleman viides polvi tuon mahtavan Kaupin jälkeen. Muuten on Kaupin talo nykyään oikein vanhan hämäläistalon perikuva; kartanossa näyttää olevan useamman sadan vuoden vanhoja huoneita; samaten ovat talon tavat.

Mahtavasta Kaupin linnasta sanotaan vielä olevan jälellä kallioon hakatuita portaita, mutta ne, jotka niitä ovat nähneet, ovat nähneet ne jo „pienenä poikana“; eikä niitä nyt kukaan voi näyttää kun tosi kysymys tulee. En niitä tullut näkemään, vaikka olin etsimässä [2]).

---

[2]) Kerron pilan vuoksi, miten pitkän nenän saimme Kaupin linnan etsimisessä. Kun olin siitä niin paljo kuullut, päätimme sen raunioita mennä katsomaan Marttilan nimismiehen herra Sjömannin kanssa, jota minun on kiitollisuudella mainitseminen siitä avusta, jota hän minulle osoitti. — Eräältä rengiltä kysyimme: „osaatko sinä siihen paikkaan, jossa Tuomar'ojan Kaupin linna on ollut?“ — „Jaa, sinne Kaupin kamarille, — kyllä sinne osaan“, sanoi mies. No, hän palkattiin oppaaksi; matkaa oli peninkulma, oikein suden juoksema. Jalkasin oli mentävä, mäkien ja soiden yli; mutta kun oli niin oiva opas, että se suoraan viepi linnan raunioille, se saattoi kaikki vaivat vähiksi. Jo aukeaakin metsässä paljaaksi hakattu paikka, jossa on pahanpäiväinen puuhökkeli, halonhakkaajain talvimaja. „Tässä se nyt on,“ sanoi oppaamme aivan viattomasti osoittaen mökkiä! — Siinäkös miehet ällistyivät . . . „No tulimainen, etkö sinä tiedä sen mainion Kaupin linnan jäännöksiä?“ — „En minä muuta tiedä, mutta tätä sanotaan Kaupin kamariksi.“ Siihen saimme olla tyytyväiset. Lähdimme kuitenkin metsään katselemaan ja löysimme suuren kallion, jossa

Toinen tarina, joka Euralla kerrottiin, on melkein edellisen kaltainen ja ehkäpä vaan toisinto siitä. Se kuuluu näin: Halikon Wiurulan ja Joensuun maalla, Kumion maassa (toiset sanovat Waskion kulmakunnalla), oli linna, nimeltä *Wellon linna;* se oli korkeilla muureilla ympäröity ja sinne pääsi ainoastaan yhdestä rautaportista, joka nyt on Turun linnan porttina. Linnan omistaja ja asukas oli rikas, kopea rouva. Kerran hän lähti Uskelaan vieraisille; heitti mennessään Halikon sillalta sormuksensa jokeen ja sanoi: „minun on yhtä mahdoton tulla köyhäksi, kun sormuksen tulla enää takaisin minulle.“ — Mutta annapas olla. Uskelassa kun hän ruoalle rupesi, tuotiin suuri kala pöytään; hän leikkasi siitä ensiksi, kuten vieras ainakin, ja kalan sisältä ilmestyi hänen sormuksensa; hän tuosta kävi pöytäliinaa vaaleammaksi, ei enää ruoka maistunut; arvasi tuhon tulevan. Hänen poissa ollessaan olikin linna poroksi palanut Hän ei ruvennut uutta rakentamaan, vaan jakoi maan-omaisuutensa muille; niinpä hän erään maankappaleen antoi hoviräätälinsä seitsemälle poi'alle, ja heistä on alkuaan seitsemä-taloinen *Kraatalan* (Skradarlan kylä) Perttelissä.

Tämän Wellonlinnan raunioista en kuullut mitään kerrottavan [3]), mutta olkootpa nuo linnat olleet tahi ei, niin ovat nuo tarinat kuitenkin merkilliset. Mahdollisesti ne kuvaavat joko Lappalaisten tahi muun kansakunnan pakoa Suomalaisten edestä taikka pakanuuden häviöä kristin uskon tultua; taikka, likemmin ehkä, keskiaikaisten linnain ja läänityshovien raukeemista. — Nuo pienet haltiat, jotka kaupin karjan hävittivät, kuvaavat ehkä kau'an kiusatuita, suuresti sorretuita alamaisia. Kertovathan tarinat Itä-Suomessa, että kansa siellä joskus on vimmastunut kostamaan kiusaajiansa, pojareita. Kylläpä täällä lännessäkin oli Ruotsalaisia „pojareita“, joista muutamain raa'at työt ovat historiankin valoon tulleet; ken tietää, kuinka paljo sellaisia julmuuksia on pimeyteen peittynyt, taikka elävät ainoastaan kansan hämärissä tarinoissa. —

kyllä monessakin paikassa oli sellaisia rappuin kaltaisia pykälöitä kun kaikissakin kallioissa voipi tavata; siinä luultavasti tarun kertomat linnan raput. — Pitkällä nenällä, sangen väsyneinä saimme lähteä tallustelemaan takaisin.

[3]) Mainitsen tässä että Juvan maalla, Kumion rajalla, on „Linnavuori.“ — Ylläkerrotun tarinan mahtavasta Horn-nimisestä rouvasta Uskelassa on A. Warelius julkaissut Suomettaressa 1855, n:o 20. Siinä sanotaan hänen hoviansa Kauppilaksi. Toim:n lisäys.

Jälkimäinen juttu muistuttaa vähä yleisessä historiassa tunnettua Polykraten sormusseikkaa.

Karinaisten kirkolla, Karinaisten kylän vainion poikki sanotaan kulkevan *Nunnaintie;* vilja sen kohdalla kasvaa huonommasti kuin muualla.

Mitä tämän pitäjän kirkollisiin oloihin tulee, niin luullaan, että Euralla on ensin ollut kirkko. Euran kirkon kaluluettelokirjaan on eräs sikäläinen pappi 1835 kirjottanut, että Euralla on kirkko ollut jo 700 vuotta takaperin [4]). Tuo arvelu kuitenkin mahtaa olla liika rohkea, sillä sen mukaan olisi täällä kirkko ollut jo ennen P. Eerikin retkeä Suomeen taikka kuitenkin kohta sen jälkeen. Muinaistaru kertoo, että Euran ensimäinen kirkko on ollut Juvan maalla, *Uudenkylän* pellolla, ja että se kirkko on vihdoin vanhuuttaan tullut niin huonoksi, että sitä on täytynyt hirsillä tueta, ja siitä on seurakunta saanut haukkumanimen *Tallakappeli.*

Marttilan ensimäinen kirkko sanotaan olleen *Krouvin* pellolla; sitte se on ollut *Mäntsälän* maalla. Mäntsälän kirkon sijan vielä muutamat vanhat ihmiset muistavat; viime aikoina on se tehty pelloksi. Vielä viime vuosikymmeninä oli Mäntsälän kirkkomaalla ollut erään korkeasukuisen neidon hautakivi; neidon nimeä ei mainita. Kivi oli kau'an aikaa ollut joen rannassa pyykkipadan kannattajana; sieltä se oli kannettu riihen kiukaasen, jossa se luullaan vieläkin olevan.

Uusi-aika. Monituiset kerrat on Marttila ollut siitä läpitse kulkevan sotaväen jaloissa. Sotaväen hautoja näytetään monessa paikassa ja sotatappeluita sanotaan olleen *Tyllilän pellolla* Euralla, *Mäntsälän, Krouvin* ja *Ristimäen* maalla Marttilassa sekä *Wärmälän nummella* Koskella. Historiasta tiedämme, että tappelut Marttilassa ovat tapahtuneet Nuijasodan aikana. Kansalta kuulin tuolta sota-ai'alta seuraavia kertomuksia.

Turusta päin oli maantietä myöten tullut sotajoukko; se pysähtyi Mäntsälän ja Krouvin luo ja miehet laskivat hevosensa Krouvin töyrään syömään. Krouvin emäntä ei hyväksynyt noita vieraita, vaan meni, päällisetön lammasnahka-turkki yllään, ajamaan pois hevosia töyrästä, mutta sotamiehet antoivat eukolle selkään

---

[4]) Vertaa S. G. Elmgren'in Kertomus Marttilan pitäjästä, Suomi 1857, s. 227.

„ni ett jakku krapisi“ ja vähissä hengin pääsi emäntä heidän käsistään. Mutta Ruotsin kuningas tuli sotajoukkoneen suoraan metsän poikki *nummipolkua* [5]) myöten Halikosta Palaisten kylään, joka on joen eteläpuolella Krouvin kohdalla. Palaisista kahlasi sotaväki yli joen (joka tässä kohdassa olevan kosken takia on jotenkin matala) Krouviin ja siinä syntyi ankara tappelu. Sama tappelu luultavasti raivosi myöskin Mäntsälän ja Ristimäen pelloilla, sillä ne ovat Krouvin läheisyydessä. Mäntsälässä oli ollut hopeainen pöytä; sotaväen tullessa pantiin se kartanon takana olevaan pieneen lammeen, mutta ei ole sieltä sitte löytty. Krouvilta sotajoukot lähtivät kulkemaan Kosken kappeliin päin [6]). — Koskella taas kerrottiin [7]), että kun sotajoukot tulivat Marttilan kirkolta, polttivat edellätulijat Kosken kirkon luona olevan sillan. Kun seuraajat eivät tuosta päässeet, menivät he „Salon vähäätietä“ myöten Perttelin kautta Somerolle (Tuo Salon vähätie erkanee maantiestä lähellä Kosken kirkkoa, ja menee Hongiston kylätse Pertteliin). Tien varrella, noin virstan matka Hongiston kylästä, on tasainen kivi, noin 6 kortt. korkea, 2 kyyn. leveä ja 3 kyyn. pitkä; sitä sanotaan *kuninkaan pöydäksi*, syystä että kuningas tällä kiertomatkallaan oli käyttänyt sitä pöytänään. — Se joukko, joka edellä meni ja sillan poltti, pysähtyi Ison-Sorvaston kylän luona. Perttelin kautta kiertäjät tulivat taas näitä vastaan Somerolta Wilukselan kylästä Sorvastolle kulkevaa nummitietä (Huovintietä, josta edellä on kerrottu) myöten, asettivat „pakaasi kuormiansa“ (ruoka kuormansa) Ison Sorvaston kylän ta'a kankaalle, josta on paikalla vielä nimenä „*Pakasten maa.*“ Sorvastolla taas syttyi tappelu ja kuningas oli piilossa erään sillan alla; siitä syystä siltaa vielä sanotaan *kuninkaan sillaksi.* Tästä tappelu luultavasti levisi Wärmälän nummelle, sillä se on lähellä Sorvastoa. — Sorvastolla sanottiin [8]) nämä tapaukset tapahtuneen „veljesten sodan aikana“ ja mainittiin veljesten nimetkin, Juha ja Erkki, mutta historiamme ei kerro mainittuin veljesten taistellessa tappeluita täällä muualla olleen,

---

[5]) Kerrotaan myös, että tuon „nummipolun“ vierestä, Palaisten Martintalon eli Penttilän Uudelta niitulta on löytty miekka, mutta ei ole tietoa mihin se on tullut.

[6]) Krouvin pellolta on löytty pieni kanuunan kuula, 3 tuumaa läpimitaten. Se on nyt Krouvin Alatalossa suolasurvimena.

[7]) Monet muutkin, mutta selvimmin unilukkari.

[8]) Parhaimmin kertoi Sorvaston Anttilan vanha isäntä.

kun Turun linnan ympäristöllä; tapaukset siis varmaan ovat Nuijasodan ai'alta, jolloin setä ja veljenpoika taistelivat.

Miten todellisia nuo kansan kertomukset ovat on vaikea päättää, mutta suureksi osaksi ne pitävät yhtä historian kertomusten kanssa, taikka — historian kertomukset ovat näiden mukaisia. Prov. Koskinen kertoo „Nuijasodassaan“ [9]) että herttua joukkoneen Paimiosta tuli tänne Marttilaan Liedon ja Euran kautta [10]), ja että Suomalaiset olivat asettuneet Marttilan emäkirkon tienoille [11]), jossa syntyi tappelu Elok. 29 p. „Ruotsalaisten tulo mainitaan tapahtuneen jotakin syrjätietä, mistä ei heitä odotettukaan“, sanotaan „Nuijasodassa.“ Tuo syrjätie varmaan oli kansan kertomuksessa mainittu nummitie, jota Ruotsalaiset tulivat Halikosta tahi Paimiosta Palaisten kylään. Edelleen sanotaan „Nuijasodassa“: „Muu herttuan väki ei voinut ahtaalta tieltä ja erään ylimentävän veden tähden niin kerkeästi avuksi päästä, ja Hannu Buck sekä hänen luutnanttinsa Luukas Reuter kaatuivat.“ Tuo ahdas metsäinen tie oli varmaan lähellä Kosken kirkkoa ja ylimentävä vesi kirkon ohitse kulkeva joki, josta kansan kertomuksen mukaan silta poltettiin. Hannu Buck pienen joukkonsa kanssa oli ehkä päässyt ylitse ennen sillan paloa ja tuli sitte lyödyksi Wärmälän nummella. Mahdollisesti joku pienempi joukko herttuan väestä kiersi Perttelin ja Someron kautta, kuten kansa sanoo, Sorvastolle, jossa historiakin mainitsee herttuan leirin olleen [12]).

Tohtori Aspelin oli kuullut, että Krouvin portilla Marttilassa on kau'an säilytetty kolmea kruunua kuvaava rautapeltinen plootu, jonka herttua olisi antanut talohon joksikin vapauden merkiksi, tämä kun sodan aikana tuli pahoin hävitetyksi. Mutta tuosta jutusta ei Marttilassa nykyään tietty mitään, eipä edes Krouvin 72 vuoden vanha isäntä Mattikaan. Satuin kuitenkin huomaamaan piisin vieressä seinässä noin korttelin levyisen, 4 tuuman korkuisen vaskilapun, jonka keskellä olevat kuvat näyttävät tarkoittavan joitakin kirjaimia. Otin sen käsiini ja kysyin mikä se on. „Sen

---

[9]) Nuijasota, s. 525 ss.

[10]) Toht. Elmgren luulee herttuan tulleen Paimiosta suoraan Euran Juvalle. Ks. Kert. Marttilan pitäjästä, s. 243.

[11]) Elmgren mainitsee, että ne olivat Krouvin ja Palaisten paikoilla.

[12]) Aivan selvillä eivät nämä tapaukset taida olla, koska prov. Koskinen mainitsee että: „Hämärtäväinen sumu peittää seuraavat tapaukset.“ Nuijasota, s. 522.

on kruunu antanut tähän talohon sen merkiksi, että tässä saadaan pitää krouvia," sanoi isäntä. Kun rupesin pyytämään ostaa tuota lappua, muuttui se isännän silmissä niin arvokkaaksi, vaikka sitä käytettiin vaan kahvipannun alaisena, ettei hän tahtonut myydä sitä millään hinnalla, luuli minun sen avulla „kuninkaalta" suuria tuloja saavan. Toisena päivänä menivät herrat Elmgren ja Sjöman lappoa ostamaan, mutta ukko oli siitä määrännyt 100 markkaa! Kun isännän kanssa hieroin vasken kauppaa, sattui toisen Krouvin emäntä tulemaan paikalle. Hän sanoi, että heillä oli juuri samallainen „klappu", mutta se annettiin kerran „provastin poi'ille", kun ei sitä minkään arvoisena pidetty [13]). Nyt oli eukko aivan onneton kun naapuriltaan kuuli, että sen olikin kuningas antanut. — Joku merkitys noilla lapuilla on mahtanut olla, kun sellainen oli kummassakin talossa ja kun olivat niin vanhat, ettei niiden alkua enää muistettu. Luultavasti ne ovat Kaarlo herttuan antamia veron vapauden taikka jonkun muun edun merkkiä; antoipa herttua Paimiolaisillekin yhden vuoden veron anteeksi, kun seurakunta Nuijasodan aikana tuli rasitusta kärsimään [14]).

Nykyiset kirkot, joita Marttilan pitäjässä onkin koko neljä kappaletta, ovat jotenkin nuoria puukirkkoja. Kosken kirkon ovat Kosken kartanon omistajat aikoinaan useamman kerran rakentaneet. Kirkossa ei ole juuri merkittävää; vanhin kalu siellä ehkä on eräs ovaalin muotoinen 3½ kortt. korkea, 2½ kortt. leveä *naisen rintakuva kipsistä,* luultavasti jonkun kartanon omistajattaren kuva.

Marttilan kirkossa, joka on rakennettu 1756, on kaunis taiteellisesti leikatuilla enkelin päillä ja muilla kauneilla leikkauksilla kaunistettu saarnastuoli; sen katossa ovat Brahen ja Stenbockin vaakunat ja oven päällä Ruotsin kolmikruununinen vaakuna. Sanotaan, että saarnastuolin on Pietari Brahe lahjoittanut; siihen ei tosin kirkon arkistosta löytty valaistusta, mutta se voipi kyllä olla mahdollista, sillä Brahe aikoinaan omisti Marttilassa maatiluksia. Naantalin kirkossa on melkein samallainen saarnastuoli, Henrik Flemingin lahjoittama ja antajan nimellä varustettu, mutta Marttilan saarnastuoli ei ole enää entisellä karvallaan, sillä joku aika takaperin on se uudesta maalattu; silloin peittyi antajan nimi,

---

13) Luultavasti on maisteri Elmgren sen museoon toimittanut.

14) Ks. Nuijasota, s. 522.

jos sitä lienee ollutkaan. — Kirkossa on myös neliökyynäräiselle taululle maalattu rukoileva Kristus; omituisten kasvoin väännetten takia voipi kuvalla taiteellisessa suhteessa olla suurikin arvo; muuten ei se juuri erinomaiselta näytä. Sanotaan, että joku Marttilan sankari olisi sen tuonut 30 vuotisesta sodasta, mutta ei siihenkään asiaan olle mitään kirjallista tukea. — Puukuvia on kirkon välikatossa ja kellotornissa suuri joukko, mutta ne ovat jotenkin kömpelösti tehtyjä, luultavasti oman maan keskiaikaisten mestarien kyhäämiä. Erittäin mainittakoon puuhun sidotun naisen[15]) kuva, joka on nuolilla ammuttu haavoja täyteen; sellainen kuva oli melkein jokaisessa tämän kihlakunnan kirkossa. Kelloista on toinen vanha; siinä on ristiinnaulitun kuva ja tohtori Elmgren'in julkaisema munkkilatinalainen kirjoitus v:lta 1503; ihme, ettei kello hukkaantunut ison vihan ai'oilla. Toinen kello on v:lta 1700; siinä on pitäjän suojeluspyhän P. Martin kuva siitä tapauksesta, kun hän hevosen selässä istuen antaa puolen kaapustaan paleltuvalle kerjäläiselle. — Kirkon arkistossa on merkillisin ikivanha aluton ja loputon munkkilatinalainen messukirja, jossa melkein joka viides sana on painettu suurilla punaisilla kirjaimilla[16]).

Euran kirkossa on muutamia kömpelösti maalatuita kuvia; sieltä oli hiljattain Muinaismuisto-Yhtiölle lähetetty Adolf Fredrikin aikainen silkkinen hevosväen sotalippu (kuv. 1). — Karinaisten rukoushuoneessa ei ole mitään mainittavaa.

Koska usein kun löyttään ihmisten luita maasta, arvellaan siinä jonkun sotatappelun taikka muinaisjäännöksen olleen, mainitsen sentähden muutamia paikkoja, joihin sanottiin sotaväkeä haudatun. Karinaisissa Tilkasen maalla on „ryssäin hauta.“ Euralla, Euran kylän Nokan talon maalle, on haudattu Wenäläisiä v. 1854. Marttilan Prungilassa on ollut „sotalasaretti“ v. 1808 ja siellä on paljo haudattu sotaväkeä „santanummeen“ joen vasemmalla puolen. Tästä löydetyistä luista päättäen, luulee toht.

---

[15]) Eikö se voi olla P. Sebastianin kuva? Toim:n lisäys.

[16]) Kirkkoherra Hildén lupasi tuota vanhaa kirjaa seurakunnalta pyytää Muinaismuisto-Yhtiölle lähetettäväksi, jos vaan Yhtiöltä viittauksen saisi, että se mielellään vastaan otettaisiin. Kirkkoherralla itsellä on vanha latinalainen raamattu pergamenttikansilla, joissa on Lutherin ja Melanchtonin kuvat. Samoin on herra nimismies Sjömannilla Turun palosta pelastetuita latinalaisia ja saksalaisia kirjoja XVI:nelta vuosisadalta. Nämä kirjat he M. m. Yhtiölle antaisivat, jos he tietäisivät niiden olevan jostakin arvosta.

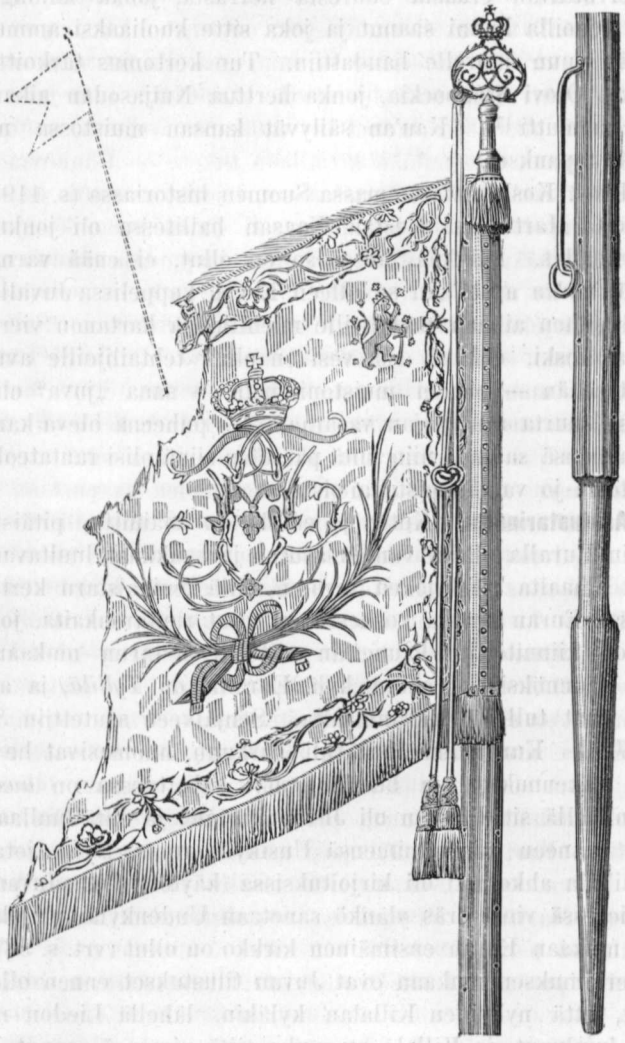

1. Hevosväen lippu Euran kirkosta.

Elmgren Prungilassakin tappelun olleen nuijasodan aikana, mutta kansa ei siitä tiedä kertoa. Koskella, Vähän Sorvaston kylässä, juuri maantien vieressä, on vanhoja sotaväen hautoja; luultavasti Wärmälän tappelun ai'oilta. — Merkillistä on, että Euralla kuu-

lin kerrottavan eräästä suuresta herrasta, jonka kuningas olisi näillä tienoilla kiinni saanut ja joka sitte kuoliaaksi ammuttiin ja metsään puun juurelle haudattiin. Tuo kertomus tarkoittaa varmaankin Olovi Stenbockia, jonka herttua Nuijasodan aikana Liedossa ammutti [17]). Kau'an säilyvät kansan muistossa merkillisemmät tapaukset.

Prov. Koskisen isommassa Suomen historiassa (s. 119) mainitaan että Marttilassa Kustaa Waasan hallitessa oli jonkunlainen kivääritehdas. Paikkaa, missä se on ollut, ei enää varmuudella tiedetä, mutta arvellaan se olleen Euran kappelissa Juvalla. Juva kuului siihen aikaan mahtaville miehille ja kartanon vieressä on valtava koski, ehkäpä sen vesi on ollut tehtailijoille avullisena. Merkitseehän — jos ei muistoni petä — sana „juva" eli „juga" Savossa suurta rautapajan vasaraa. Jos puheena oleva kartano on siitä nimensä saanut, niin siitä päättäen siinä olisi rautateollisuutta harjoitettu jo vanhimmista ai'oista.

Asutustarinoita. Kuten jo edellä on mainittu, pitäisi näillä seuduin Euralla olleen vanhin asutus ja asukkaat luultavasti ovat tulleet alhaalta päin jokea myöten, sillä muinaistaru kertoo, että kalliossa Euran kirkon koskessa on ollut rautarenkaita, joihin laivoja on kiinnitetty. Prungilan niitulta on tarun mukaan löytty laivan jäännöksiä. Vanhin kylä Euralla on *Tyllilä*, ja asukkaat siihen ovat tulleet Saksanmaalta. Senjälkeen asutettiin *Suitsula*, sitte *Juva*. Kun Hämäläisiä tuli Turkuun, huomasivat he Juvalla uuden rakennuksen ja huudahtivat: „kah, tuossa on *uusi kylä*." Sillä nimellä sitte kauan oli Juvan kartano ja siitä luullaan koko pitäjä saaneen toisen nimensä Uusikylä, ruots. Nyby, jota nimeä keskiai'alla ahkerasti oli kirjoituksissa käytetty [18]). Juvan kartanon vieressä vielä eräs ylänkö sanotaan Uudenkylän pelloksi, jolla tarun mukaan Euran ensimäinen kirkko on ollut (vrt. s. 58). Kansan kertomuksen mukaan ovat Juvan tilustukset ennen olleet niin avarat, että nykyinen Killalan kyläkin, lähellä Liedon rajaa on niihin kuulunut, ja Killala on muka siitä nimensä saanut, että Juvan vuohia, „killoja" kuten täällä sanotaan, on sillä kulmalla laitumella käytetty. Mutta eipäs aikaakaan, niin Suitsulaiset näkivät lastuja tulevan pitkin Tarvasjokea, joka pohjasesta päin

---

[17]) Ks. Nuijasota, s. 525.

[18]) Vrt. Marttilan pitäjän kertomus, s. 233.

tullen Euran kirkon luona yhtyy Someronjokeen; lähettiin katsomaan mistä lastut tulevat ja tavattiin asukkaita Karinaisissa Kyrön kylässä. Tänne oli neljä miestä linnustus-retkellään kulkeutunut aina „Pohjan Kyröstä asti". Väsyksissä olivat miehet panneet maata puun juurelle ja jokainen näki unen, että siinä jossa makasivat olisi hyvä talon paikka; rupesivat siis siihen taloa tekemään ja, Kyröläisiä kun olivat ensimäiset asukkaat, sai kylä niiden mukaan nimensä Kyrö. Kylän kantatalo pitäisi oleman Mikola, jonka kartanolla on vieläkin perin vanhoja huoneita.

Marttilan emäkirkolla vanhin talo sanotaan olevan Krouvi; siinä ovat Hämäläiset Turku-matkoillaan ravinneet hevosiaan ja itsiään, ja siitä on talo saanut tuon virkanimensä. Vanhimpia taloja pitäisi myöskin oleman Mäntsälä ja Kauppi, joista on edellä kerrottu.

Kosken kappelia on ennen sanottu Ylistaroksi ja Euraa Alastaroksi; nimitykset luullaan siitä tulleen kun toinen on yllä-, toinen alla-päin emäkirkosta [19]). — Kosken vanhin talo sanotaan olevan Talola; siinä ukko näki lastuja tulevan jokea myöten ja sanoi: „No mitä lajia sorvaleita sinne joen varrelle nyt on tullut kun noin vahvalta lastuja tulee". Ukon sanasta sai Sorvaston kylä nimensä ja siellä oli Kosken toinen asutus.

Kielimurre Marttilassa vivahtaa enemmän hämäläiselle kun muissa Varsinais-Suomen pitäjissä; se on luonnollistakin, että siinä on sekoitus tapahtunut, pitäjä kun on Hämeen rajalla. — Muuten ovat Marttilassa niin avarat ja aukeat pellot, ettei monialla moisia nähdä. Suuret osat pitäjästä ovat ennen olleet läänityksinä Kosken ja Juvan kartanon omistajilla. Alueiden raja luullaan olleen Huovariston kylän paikoilla; siinä ovat kartanoiden "huovit",

[19]) Ks. Suomi, 2:nen Jakso, 9:säs Osa, s. 158, jossa luetaan: „Aroksi sanotaan pitkäläntäistä alanko-luhtaa ja siitä, arvellaan, ovat Ylistaro ja Alastaro saaneet nimensä." Puhe on siinä Pohjan Kyrön Ylistarosta ja Alastarosta. Paitsi näitä Marttilan Ylistaroa ja Alastaroa, on täällä Länsi-Suomessa Loimaan entinen kappeli Alastaro ja Kokemäellä Ylistaron kylä. Mahdollista luulen olevan, että nuo nimitykset ovat syntyneet sanoista: Ylinen talo — Ylistalo, Alanen talo — Alastalo, sillä Länsi-Suomessa vielä nytkin kansa useimmin sanoo Alastalo ja Arastalo, kuin Alastaro; samaten, ainakin Kokemäellä, moni sanoo Yristalo ja Ylistalo, harvemmat Ylistaro. Mutta Pohjanmaalla sanotaan selvään Ylistaro ja Alastaro. Vrt. myös Ahlqvist'in *Suomen Kielen Rakennus*, § 98.

isäntäinsä kanssa läänissään kulkiessaan, tulleet vastatusten ja siitä nimi Huovinristeys, Huovinristi, Huovaristo.

Löytöjä. Karinaisissa Kyrön kylässä on joku aika sitten löytty pellosta „ukonvaaja", selityksestä päättäen kivikirves, mutta

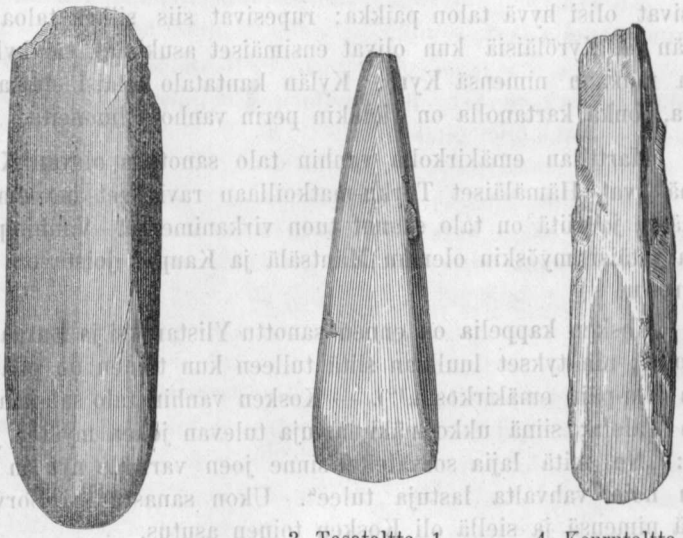

2. Kirves. $\frac{1}{3}$. *Pohjanmaa, Laihia.* 3. Tasataltta. $\frac{1}{3}$. *Pohjanmaa, Kärsämäki.* 4. Kourutaltta. $\frac{1}{3}$. *Etelä Pohjanmaa.*

ei tiedetä mihin se on joutunut. — Mäenpään kylästä sain noin tuuman pituisen, vähää soukemman kappaleen sinertävää kiveä; siitä on niin paljon paranteita vuoltu, ettei voi päättää mikä kappale se on alkujaan ollut; „ukonvaajaksi" sitäkin nimitettiin. Kiven olen museoon jättänyt.

Euralla Puntarin isäntä on pellosta löytänyt kaksi kivikirvestä, jotka hän on antanut pastori Lindman'ille; sama isäntä oli myöskin löytänyt kivisen „nuolenkärjen", jota nyt ei kuitenkaan sälyn seasta löytty [20]).

Marttilan kirkolla Laurilassa oli ennen ollut „ukonvaaja", mutta ei tietty mihin on joutunut. — Rekosten kylän Isossa-talossa oli ollut reiällä varustettu kivi, mutta ei sitäkään nyt löytynyt. — Heikolan kylän Heikkilän torpassa oli vielä tänä kesänä nähty „ukonvaaja", mutta kun sitä pyytämään menin, ei sitä mis-

[20]) Puntarilta sain myös museoon jättämäni ikivanhat morsiuskengät.

tään löytty. — Maunulan kylässä, ennen mainitussa vanhassa Kaupin talossa, oli ollut koko kolme „ukonvaajaa“, mutta nyt olivat nekin tietymättömiin kadonneet [21]).

Palaisten kylän Penttilän Uudelta-niitulta löytty miekka oli tietymättömiin joutunut (vrt. s. 59).

Krouvin pellolta löytty vanhanaikainen kanuunan kuula, oli talossa tallella (vrt. s. 59).

Hirvaksen kylässä oli pellosta löytty museoon jättämäni neliötuuman suuruinen, neliskulmainen vaskiraha; samallainen kun Pöytyän Kulhualta löytty [22]).

[21]) Kaupilla olimme herra Sjömannin kanssa ahkerasti isännän apuna etsimässä, mutta ei sittekään löytty. Monessa paikassa näytti siltä, ettei maltettu luopua noista onnen tuojista ja sentähden sanottiin että ovat kateissa. Kun ukonvaajoja kyseli, sai tavallisesti heti kysymyksen: „No mitä sellaisilla nyt tehdään; mihin niitä tarvitaan?“ — Selityksiä ei useinkaan uskottu, vaan päätettiin, että niillä joku mahtava voima on, kun niitä niin mielukkaasti otettasiin.

[22]) Yliopiston museossa on ennestään Marttilan pitäjästä seuraavat kiviaikaiset muinaiskalut:

Marttilasta.

Prungilan kylän maalta löytty:

2. *Kirves* kiiltoliuskamasta, erittäin huolellisesti hiottu, mutta molemmista laidoista on kappaleita lohjennut. Terä on muodoltaan puoliympyräinen kun kuvassa 2. Tämä kirves seurasi pastori A. Lindman vainajan muinaiskalustoa, jonka Yliopiston Historiallinen Museo lunasti v. 1869. Hist. M. n:o 927.

Eurasta.

Kirkonmaalta hautaa kaivaessa:

2. *Tasataltta*, pehmeätä kivilajia ja huolettomasti hiottu. A. Lindman'ilta lunastettu v. 1869. Hist. M. 933.

Nokan rusthollin maalta löyttyjä:

3. *Tasataltta*, teränpuolinen katkelma. A. Lindman'ilta v. 1869. Hist. M. 931.

4. *Tasataltta* kiiltoliuskamasta; ainoastaan tuuman pituinen. A. Lindman'ilta lunastettu v. 1869. Hist. M. 932.

Seppälän kylästä, Tuomolan talon maalta:

5. *Kourutalttaa* katkelma. A. Lindman'in keräämiä sekin. Hist. M. 1404.

Tyllilän kylästä, Puntarin talon maalta:

6. *Tasataltta*, leveäteräinen, mutta samaa varrelta hoikkenevaa muotoa kun kuv. 3. A. Lindman vainajalta saatu v. 1869. Hist. M. 934.

Muita pakanuuden aikaisia muinaiskaluja ei ole vielä saatu talteen Marttilan pitäjästä. Toim:n muist.

3. Liedon pitäjä
ja Prunkkalan kappeli.

Tämä pitäjä sijaitsee Aurajoen vierillä, noin peninkulman päässä Turusta. Maanlaatu on enempi epätasaista; mäki-kukkuloita ja korkeita kallioita kohoilee jotenkin tiheässä. Asutus täällä lienee mitä vanhimpia.

Pakanuuden aika. Kun Euran kappelista kuljemme Liedon kirkolle päin, tapaamme ensin Pränikkälän kylän takana kalliolla, noin 2 virstan päässä kylästä sen tapaista kivijataa, kuin edellä on mainittu Karinaisten Mäenpään kylän takana olevan (vrt. s. 52); täällä kiviroukkiolla on nimenä *Nunnain aitaa.* — Kirkolta käännymme menemään Aurajoen kaon-puolista rantaa ylöspäin. Kaskalan kylän Isontalon vainion takana tapaamme *Linnamäen;* mäellä on *Kalevanpoikain kivikko,* muutaman kapan-alan suuruinen muodoton kiviroukkio. Noin puolen virstan päässä tästä ylöspäin, on Rähälän kylän Mäyryn saralla toinen samallainen kivikko. Kansan taru sanoo kivikkojen syntyneen siten, että Kalevan poi'at eli hiidet ovat toisiaan kivillä heitelleet toiselta mäeltä toiselle. Heitellessä oli yksi hiisi niin suuttunut, että aikoi hypätä toiselle mäelle riitaveljensä kimppuun, mutta putosi mäkien välillä olevaan „*Linnasuohon*“ ja sinne hukkui. Viimemainitusta kivikosta vähän matkaa eteenpäin on taas edellisten kaltainen *Kalevan kivikko* Laurilan saralla. Tästä vielä menemme Aurajoen rannikkoa muutaman virstan ylöspäin, niin tulemme Prunkkalan „puukello“-kappeliin. Siellä on Laukatun [1]) takana „*Kiuvasvuori*“; vuorella näin pari pientä kivikkoa, mutta sanottiin niitä olevan useampiakin; kivikoilla täällä ei ollut mitään nimeä, mutta vuoren nimestä voipi päättää, että ne ovat olleet hiittenkiukaita, vaikka nyt ovat aivan mullin mallin hajotetuina. Edelleen kuljemme eteenpäin vielä noin 5 virstaa, tulemme Järykselän kylään, jonka takana *Pitkänpaltan mäessä* sanottiin olevan Kalevan poikain kivikoita, mutta Järykselässä ei niistä mitään tietty, en saanut opasta niitä näyttämään. — Täällä nyt tulee vastaamme Pöytyän raja, menemme siis Aurajoen ylitse, sen luode-puolelle. Kun kuljemme täällä Turkua

---

[1]) Erinomaisen suuri lyhennys nimestä *Laukanniitty.* Samaten on Pöytyän rajalla olevasta Pitkäniitystä lyhennetty *Pitkättö.*

kohden, niin tapaamme Laukatun kohdalla *Parasten vuorella*[2]) Kalevan poikain kivikon. Nuo kolme viimemainittua kivikkoa, Laukatun, Järykselän ja Parasten, sanotaan siten tulleen, että Laukatun ja Järykselän takana asuvat hiidet tappelivat, kivillä toistansa heitellen; heitä taas rupesi heittelemään toisella puolen joen Parasten vuorella asuva hiisi, ja sai sitte molemmat ensinmainitut niskaansa. — Vielä sanottiin hiittentarha olevan *Kurkelan Knaapin* metsässä, mutta sitä en käynnyt katsomassa.

Kivet muutamissa kivikoissa ovat suuremmat kuin hiittenkiukaissa tavallisesti olen nähnyt olevan; muuten useammat olivat niistä niinkuin „kivipeltoja“, kiviä kaksin, kolmin kerroin, kuten kuokkopellolla mättäitä.

Liedossa tapasin myöskin pari pakanuuden aikaista *kalmistoa*. Yksi sellainen on *Vintalan* kylässä *Kylän* talon kartanon alla. Paikka on kaon-puolella Aurajokea, noin 1/4 virstaa joesta. Jotenkin avarain peltojen keskellä on matalanmoinen kumpu, joka ennen on ollut osaksi peltona, osaksi kivikkona; pelloilta oli paikalla asuva työmies monena vuotena yhä löytänyt rautakaluja: keihäitä, miekan katkelmia, hevosen kaluihin kuuluvia y. m., niin että niitä hänellä oli ollut „pieni kopallinen“. Mies on nyt hiljattain kuollut ja hänen vaimonsa ei tietänyt, mihin nuo tavarat ovat joutuneet. Joku vuosi takaperin muutettiin Kylän talo mainitulle kummulle; silloin huonetten perusteita kaivettaissa tuli yhä esiin ruostuneita raudanpalasia ja vanhoja rahoja, joista ei suurta lukua pidetty. Mutta kun tuvan alle kellaria kaivettiin, tuli jo kalliimpaakin tavaraa esiin; löyttiin, kertoi isäntä, „platina-kruunu“(!), jossa oli vitjoja ja kaikenlaisia „kreijamia“ koristuksina; kruunu oli painanut 3 naulaa ja isäntä oli sen myynyt kauppias Ekman'ille Turkuun sekä saanut siitä 3 ruplaa. Samasta paikasta oli myös löytty joukko rautakaluja, jotka kuitenkin ovat niin hukkaantuneet, että ainoastaan kaksi, parin korttelin pituista keihästä sain museoon lähetettäväksi (ne ovat melkein samaa muotoa kun kuv. 5); toinen niistäkin oli jo naulana tallin seinässä, josta se irti kiskottiin. Kalut olivat olleet noin 6 korttelin syvyy-

5. *Vanajantaka.* ⅓.

[2]) Nimi on muistokirjassani niin kulunut, etten varmaan tiedä onko nimi näin oikea.

dellä savensekaisessa maassa; paikka muuten on karimaata. Kun kaivajat eivät ensinkään paikkaa tarkastaneet, muuta kun ylös ottivat, mitä lapioon sattui tulemaan, niin ei ole tietoa oliko mullassa hiiltä ja luumurusia. Luultavasti myöskin pienempiä kappaleita, niinkuin solkia ja renkaita, jäi mullan sekaan, ylösottamatta. Paikka, josta edellämainittu kruunu löyttiin, oli juuri tuparivin päätyseinän alla; seinän ulkopuolella on jälellä kappale kaivamatonta kumpua, jossa ehkä vielä on paljokin tavaroita. Kaivajat eivät menneet edemmäksi kun heidän työnsä kellaria tehdessä vaati. Luultavasti tuo löytty kruunu oli pronssinen, sillä jos se hopeaa olisi ollut, niin ei sitä olisi 3:een ruplaan myyty, jos ei kaupassa petosta harjoitettu.

Vintalan paikoilla kerrotaan myös sotatappelun olleen ja kylän vainiosta on löytty pommin kappale, joka vielä talossa säilytetään. Pommi näyttää olleen miehen pääkallon suuruinen.

Toinen luultavasti pakanuuden aikuinen kalmisto on *Mäkkylässä* (Mäkikylässä). Tämä paikka on Aurajoen luoteispuolella, juuri Vintalan kalmiston kohdalla, myöskin noin ¼ virstan päässä Aurajoesta ja noin 20 à 30 syltä Turkuun vievästä maantiestä. Koko Mäkkylä on korkealla hietamäellä ja siinä, juuri Yli-Nikulan kartanon takana, on kivillä ympäröity paikka, noin 100 syltä ympäri-mitaten. Ympärystä-kivet ovat neliökyynäräisiä ja vähää vähempiä, paikoin aivan toinen toisensa vieressä, paikoin vähä harvemmassa. Piirin sisällä näkyy muutamia pienempiä kivillä lasketuita ympyröitä, kuten muutamissa muissa avatuissa kalmistoissa (ja kuten esim. Köönikän-mäessä Kokemäellä). Kummun on vielä hiljattain peittänyt roteva honkametsä ja jälellä on vielä suuria kantoja, jotka useassa paikassa hämmentävät kiveyksiä selvästi näkymästä. Myöskin on siitä kartanon rakennukseen kiviä vieritetty, suurempia ja pienempiä, mutta muuten ei ole kumpua yhtään kaivettu, ei pienintäkään kuoppaa sen pinnalla näy; ei myöskään tiedetä, että siitä olisi mitään löytty.

Kansa ei paikasta tiedä muuta kertoa, kun että „siihen on ennen aiottu rakentaa kirkko“, mutta eivät nuo kiveykset ole kirkon perustuksen kaltaisia. — Syytä on siis luulla, että siinä on pakanuuden aikainen hautausmaa ja jos niin on, niin toivottavasti siitä saadaan runsaat löydöt muinaistutkinnon varalle, paikka kun on jotenkin avara. — Mutta useinhan ihminen pettyy, kun päättää siitä mitä pinnalla näkee, eikä kaiva syvemmälle. Niin voipi tässäkin asiassa olla.

Mainittakoon myöskin, että Kepposen talon vieressä on kolme, parin sylen laajuista ja kyynärän syvyistä kuoppaa; niitä sanotaan ikivanhoiksi haudoiksi. — Ankkaan kylän *Villavuorella* on hiitten sormien jälkiä kivessä.

Keski-aika. Arvokas jäännös tältä ai'alta Liedossa on vanha kivikirkko, joka luultavasti on rakennettu kolmannentoista vuosi-

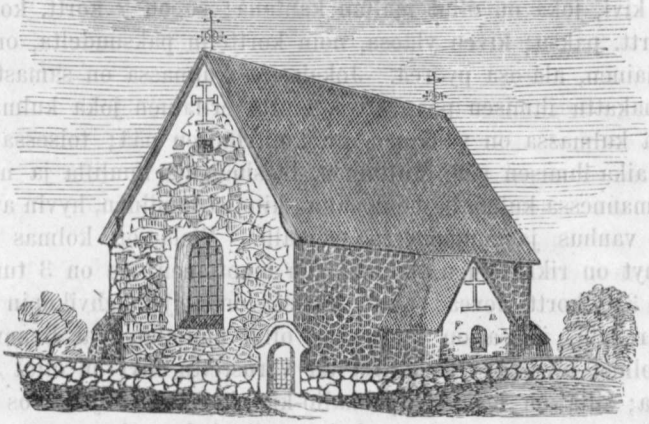

6. Liedon kirkko.

sadan lopussa tahi neljännentoista alussa. Se seisoo Aurajoen rannalla, parikymmentä syltä kaukana siitä, tasaisella savipohjaisella pellolla. Kirkon seinät ovat, kuten kaikissa tämän aikaisissa, paksut, suurista mulkkero-kivistä tehdyt. Se on noin 20 syltä pitkä, 8 syltä leveä, katon harjaan ehkä 11 syltä korkea [3]). Katto on tiilestä holvattu, sitä kannattaa neljä muurattua patsasta. Pohjais-sivulla on pieni kivinen sakaristo, vaan ei yhtään akkunaa; etelä-sivulla on porstua ja 3 akkunaa, itä-päädyssä on 1 akkuna. Akkunat luultavasti ovat jälestäpäin suurennetut, sillä ne ovat nyt jotenkin avarat (vrt. kuvaa 6). Muuten on kirkko kömpelömpää tekoa kun esim. Räntämäen kirkko, mutta hyvin arvokkaan näköinen, varsinkin sisältä. Kirkon ympärillä oleva hautausmaa on niin

[3]) Nämä mitat eivät ole aivan varmat.

kasvanut, että kirkon laattia on paljoa alempana kuin hautausmaan pinta. Erittäin rikkaasti on kirkko ollut varustettuna hyvästi tehdyillä puukuvilla, jotka kunnia-sijoiltansa kirkossa ovat saaneet marssia pimeään kellokastariin eli tapuliin; se myöskin on kivestä rakennettu, muutaman sylen päässä kirkosta. — Kellotornin alakerrassa on kaunistekoinen kivinen vihkivesi-malja, jota myöhemmin on kastemaljana käytetty. Malja on padan muotoinen, suusta kyynärän levyinen, 2½ korttelin syvyinen; laidat ovat 3 tuumaa paksut. Ulkopuolelta ovat laidat kaunistetut vähä ihmishaahmon muotoisilla, kiveen hakatuilla piirroksilla. Sitte on toinen kivi, joka on ollut maljan kantana; se on 2 kortt. korkea, 2½ kortt. paksu; kiven yläosa, noin korttelin paksuudelta, on neliskulmainen, ala-osa pyöreä. Jokaisessa kulmassa on samasta kivestä hakattu ihmisen pään kuva, mutta erilainen joka kulmassa: yhdessä kulmassa on vähäinen, niinkuin lapsen pää; toisessa kulmassa aika-ihmisen pään kaltainen, täysinäisillä huulilla ja nenällä; kolmannessa kulmassa hampaaton, kiinteä-huulinen, hyvin avarasuinen vanhus ja neljännessä pääkallo. Vielä on kolmas kivi, (joka nyt on rikkinäinen) jauhinkiven muotoinen; se on 3 tuumaa paksu, 3½ kortt. leveä; tässä kivessä on neljä kahvikupin avaruista reikää, joissa on luultavasti ollut puujalat, vai lienevätkö nekin olleet kivestä? Tämä rei'illä varustettu kivi on ollut alimmaisena; sillä on levännyt pääkallo-kivi ja sitte malja. Jos jalat ovat olleet parin korttelin korkuiset, niin koko rakennus on ollut noin 7 korttelin korkuinen.

Ylempänä tapulissa on sylen levyinen, vähää matalampi alttarikaappi, välilautasella jaettu kahteen osaan. Kaappi on kaunista tekoa, sievillä leikkauksilla koristettu ja siinä 11 hyvätekoista kuvaa. Toinen on sylen korkuinen, 3 korttelin levyinen kaappi, jonka yläja ala-päässä on erittäin hyvästi leikatut ja koverretut koristukset. Siinä on luultavasti seisonut joku yksityinen iso kuva. Sitte on vielä 20 puukuvaa, joista muutamat ovat lähes ihmisen suuruisia, hyvästi tehtyjä. Täällä on myöskin suuri, viimeistä tuomioa kuvaava taulu, maalattu v. 1749 niin törkeästi kuin sellaiset taulut tavallisesti ovat.

Kun tuo kuvajoukko on kirkossa rehennellyt, niin ei sinne ole paljo ihmisiä mahtunutkaan ja luultavasti siitäkin syystä ne ovat sieltä pois karkoitetut. Mutta kovin kurja kohtalo on sitte heidän osakseen tullut, sillä täällä tapulissa vallitsee sellainen se-

kasorto kun juoppo-joukossa tahi tappelutantereella: Kaapit ja telineet makaavat maahan lyötyinä; siinä makaa ristiinnaulitun kuva kädet leveällään ja puoli tusinaa pyhiä miehiä sen päällä; siellä makaa Paavali ja Maria vierekkäin, vanha, pitkävartinen aatelisvaakuna pään-alaisena; joku on saanut olkapäänsä tueksi patsaan, jota vasten horjuen lepää; irtanaisia käsiä, jalkoja, neniä on yleensä. Nuo 11 kuvaa kaapissaan ovat seinän vieressä saaneet rauhallisemman aseman, mutta kun heidän eteensä on pantu ennenmainittu iso alttarintaulu, ovat he siihen puhkaisseet suuren rei'än, josta uuteliaina tirkistelevät huoneessa vallitsevaa sekamelskaa. Suuresti täytyy kummastella että seurakunnan asianomaiset osoittavat niin suurta kylmäkiskoisuutta entisyydelle, että antavat tuon aikanaan arvokkaan kuvajoukon tuolla tavalla ajelehtaa ja vihdoin hävitä. — Täällä olisi monta kappaletta, jotka ansaitsisivat tulla museossa muiden muinaismuistojen joukossa säilytettäviksi, niinkun esim. tuo vähempi kaappi eli kuvan-asema, monta sievää kuvaa ja tuo kivimalja — eihän sellaista vielä olekaan museossa.

Nykyjään ovat kirkon lehterin laidat ja saarnastuoli koristetut maalatuilla pyhäin kuvilla, jotka nähtävästi ovat uudemman ai'an työtä. Sakariston oven päällä on pieni taulu, kuvaava ristiinnaulittua ja vaimoja, maalattu 1696. — Saarnastuolilla on kaunis kulattu-helainen tiimalasi, kuorin edustalla rippikello kauniissa telineessään; molemmat viimemainitut luultavasti ovat jäännöksiä katolisuuden ai'oilta. — Sanottiin kirkon välikatossa vielä olevan joukko puukuvia, mutta niitä en tullut näkemään. — Tämä kirkko kaluineen antaa jotenkin selvän käsitteen keskiaikaisesta kirkosta Suomessa.

Kirkon arkistosta en saanut mitään tietoja, vaikka niitä olin pyytämässä [4]).

Kirkon rakennus-historiasta kuulin kerrottavan seuraavaa: Kun Lietoon aiottiin kirkko rakentaa, tuli riita sijasta, mihin se tehtäisiin. Toiset tahtoivat sitä Sauvalan kylään, korkealle hietamäelle, toiset Hyvättylään, savipellolle. Kun ei riitaa saatu muu-

[4]) Kirkkoherra sanoi, että tohtori Reinholm on ollut tutkimassa kirkkoa ja arkistoa, jonka tähden muiden on turha niihin kajota. Kun esittelin, että hän pyytäisi seurakunnalta arvokkaimpia vanhoja kaluja kirkosta museoon lähetettäväksi, ei hän siihen myöntynyt, mutta ehkäpä hän sen tekisi, jos M.m. Yhtiöltä saisi kehoituksen.

ten ratkeemaan, lähetettiin mies kummastakin kylästä kuninkaan luo. Sauvalan miehellä oli muassa hieta-pussi, Hyvättylän miehellä savi-pussi, merkiksi minkälaista maata kummankin kylässä on. Mutta matkalla sai Hyvättyläinen savi-pussinsa salaa vaihetetuksi Sauvalaisen hieta-pussiin; kun sitte tultiin kuninkaan luo, tutki tämä kumpasenkin pussin ja määräsi, että kirkko on rakennettava Hyvättylään; hän näet pussin sisällöstä päätti, että Hyvättylässä on karipohja. — Kun nyt Hyvättyläiset olivat petollisuudella kirkon kyläänsä voittaneet, eivät muut tahtoneet ottaa osaa sen rakentamiseen, ja niinpä talollinen Pinomäki rakensi kirkon akkunoihin asti aivan yksin; sitte vasta muut ottivat osaa. — Pietarin päivänä on kirkossa ensikerran pidetty jumalanpalvelus ja kirkon nimi on Pietari. On kirkossa vuosilukukin, mutta se on niin salattu ettei sitä niin helposti löydetä; jos joku nousee vuosilukua etsimään, niin hän pudota kopsahtaa maahan heti kun sen näkee, senpätähden ei sitä mielellään tiedustella.

Edellä kerrottiin, että toiset tahtoivat Liedon kirkon rakennettavaksi Sauvalan kylään, mutta eivät saaneet. Kansa kuitenkin kertoo että mainitussa kylässä, Anttilan maalla, on ollut *nunnainkirkko*. Paikka, jossa se sanotaan olleen, on korkealla mäellä, noin puolen virstan päässä Aurajoesta; se on jo kau'an aikaa ollut peltona ja sanotaan Ristin-pelloksi, syystä, että siinä on ylimuistoisista ai'oista seisonut ja seisoo tänäänkin 4 kyynärää korkea puuristi. Kun risti lahoo, tekee kylän nuoriso uuden, sillä jos ei ristiä ole paikalla, nousee pellosta suuret joukot „kerupääpoikia", jotka ihmisiä öisin vaivaavat; niin kerrottiin. Pellon ympärillä on ennen ollut kiviaita, josta vieläkin jäännöksiä näkyy; mutta mahdollista on, että aita on pellosta väännetyistä kivistä tehty silloin kun paikka on pelloksi raivattu. Pellon syrjällä olevasta hietakuopasta kuuluu joskus ihmisen luita tulleen esiin; muuta siitä ei ole löytty.

Joku merkillisyys tuolla paikalla on mahtanut olla, koska kansa sitä ristillä kunnioittaa; onko siinä sitte ollut keski-ai'an laitos tahi pakanuuden aikainen karsikko? Pyhänä pidetyitä paikkoja tiettään Suomessa keskiai'alla olleen useoita, esim. Pyhä Jaakko Rengossa, Pyhä risti Hattulassa [5]), P. Henrikin saarna-

[5]) Y. Koskinen, *Oppikirja Suomen kansan historiassa*, s. 93. Maskussa, Karinkylän maalla myös säilytetään risti, josta edempänä enemmän.

huone Kokemäellä y. m. Paljo on myöskin pakanuuden aikaisia pyhiä paikkoja, joista mainittakoon esim. „Eräpyhä" Orihvedellä ja monet ihmeitä tekevät lähteet; vieläpä Tohnin „ristiraunio" Töysässä, jossa ennen oli ollut Tohnin epäjumalan kuva [6]). Ehkäpä Sauvalassa on ollut Lietolaisten epäjumalan kuva, joka sitte on ristiksi muuttunut.

Nunnat ovat Lietoon jättäneet seuraavia jäännöksiä: Prunkkalan Lähteenmäestä menee metsän poikki Paattisiin *nunnaintie;* se on kuiva kangasharjanne, jota myöten menee polku. Moision maalla, Hernemäessä, on *nunnainkattila*, luonnollinen kolo kalliossa. Kahlojan kylässä *Kalevan haassa* on suuri nunnan heittämä „vaha", kivi. Nunnain-aita Pränikkälän takana on edellä mainittu.

Uudemmalta ai'alta en saanut tietoon juuri mainittavia asioita. Prunkkalan miesten urhollisuudesta 1808 vuoden sodan aikana kerrottiin pieni juttu. Kun Venäläiset tulivat Turun tienoille, rupesi Sipilän setämies Horviaisten kylässä kokoamaan vapaa-ehtoista miesjoukkoa vihollista vastaan. Aseiksi otettiin pyssyt, mitkä vaan saatiin, ja rautakaluja, jotka vaan olivat kättä pitemmät. Mutta Sipilän isäntä oli tuota tuumaa vastaan, peljäten Venäläisten kostoa. Hän meni ja ilmoitti asian Venäläisille, nämä tulivat Horviaisiin tutkintoa pitämään, mutta aseet lymytettiin jokeen ja siihen päättyi Prunkkalaisten sotaretki [7]).

Prunkkalan puukirkko on rakennettu tämän vuosisadan alulla. Omituinen laadultaan on siellä kyynärän korkuinen, 2 kyyn. levyinen puinen alttarintaulu, johon on jotenkin osaavasti leikattu kuvaus pyhän ehtoollisen asettamisesta. Taulussa on vuosiluku 1683; se siis on niiltä ai'oilta, jolloin Prunkkala sai oman kirkkonsa.

---

[6]) Ks. J. R. Aspelin, *Kokoelmia Muinaistutkinnon alalta. Etelä-Pohjanmaalta. Suomi LX*, s. 171.

[7]) Liedossa myöskin kerrottiin, että kerran Ruotsin kuningas tuli Turkuun; sotaväkeä musikineen oli häntä vastaan-ottamassa, mutta kuninkaan mielestä oli musiiki niin huono, ettei hän noussutkaan maalle. Tuosta oltiin kovin pahoillaan. Musikanttein joukossa oli yksi „talrikin krapistaja", joka osasi mainiosti viulua soittaa; tämä ottaa viulunsa ja menee laivan kohdalle soittamaan. Tuosta kuningas heltyi niin, että nousi maalle, otti soittajan käteen ja sanoi: „Tästä päivästä alkain olet sinä Liedon Raukkalan Riikilän isäntä" ja siitä päivin on Riikilä ollut puustellinä eli virkatalona.

Toinen taru kertoo että Viikan rustholli on ennen ollut kappalaisen virkatalo, puustelli, mutta kuningas on sen ottanut pois eräältä kappalaiselta ja antanut jalkavaimolleen. Isonjaon aikana oli Viikka ollut maaherra Sack-

Asutustarinoita. Nuo somat Aurajoen rantakummut Liedossa ovat varmaan olleet aikaisin asutetut sekä meidän kansalta, että meidän edellisiltä. Ruotsalaisen nimensä „Lundo“ on pitäjä varmaan saanut lehdikoista, joita täällä vieläkin on runsaasti; mutta lieneekö suomalainen nimi *Lieto* kalevalaista syntyperää? Sitä kyllä johtuu ajattelemaan kun täällä on muitakin Kalevalan nimiä, on *Ilmaristen* kylä, *Hiiden* talo ja *Kalevan haka*. Täällä on myöskin Inkosen talo, jonka omistaja oli ensimäisiä suomalaisista aatelismiehistä. *Moision* säteri Aurajoen rannalla kirkon kohdalla sanotaan olevan Liedon vanhin talo. Lieneekö se jo vanhuudesta ollut jollakin „moisiomiehellä“, koska sillä on tuo Virolainen nimi, jota ei täällä yhteisnimenä käsitetä. Toinen talo Liedossa sanotaan olevan Mäkkylän Veijola Aurajoen rannalla. Veijola näki lastuja tulevan Aurajokea myöten ja sanoi: „Kuka siellä meidän metsässä veistelee“, lähti katsomaan ja tapasi asukkaita Kuuskoskella Pöytyällä. Kuuskosken ja Veijolan välille tuli sitte Leppäkoski vanhimmaksi asutukseksi Prunkkalassa. — Vanhimpia taloja myöskin pitäisi oleman *Vanhalinna*, joka on viimeinen talo Liedossa Nummen pitäjän rajalla. Tuon nimen luulisi tulevan jostakin „vanhasta linnasta“, vaan linnan raunioita ei ole sen lähellä tavattu. Mutta kartanon vieressä, juuri Aurajoen rannalla, kohoaa korkea kallio; se peittää noin tynnyrinalan suuruisen maan ja on joen pinnasta mitaten kenties 25 à 30 sylen korkuinen. Se näyttää etäälle kuin jos se olisi suuri linna; olisiko talo tuosta linnan näköisestä kalliosta saanut nimensä? Kallion lähes korkeimmalla kohdalla on 3 sylen pituinen, 2 s. levyinen ja sylen syvyinen kolo, jossa melkein aina on vettä, sadevesi kun ei pääse siitä pois vuotamaan; tuosta varmaan on alkunsa saanut se laajalle levinnyt tarina, että Vanhanlinnan kalliossa on porattu kaivo; mutta ei tuo kaivo ole ihmisten tekemä, vaan luonnon muodostama. Eteläpuolella kallion juurella lirisee kirkasvetinen lähde [8]).

---

lén'illa; kun Viikan rajoja käytiin huusi maanmittari vitjamiehille: „Rajat suoraan vaan!“ Niin mentiin isot matkat suoraa linjaa ja siten tuli tähän rustholliin mainiosti paljo maata. Vrt. Lagus, *Gods och Åtter*, s. 1.

[8]) V. 1438 mainitaan eräässä kirjeessä „vanha linna“ (*gamla huset*, vrt. *Åbo-hus, Tavaste-hus*) Vanhalinnan rustholli luona. Viime vuosisadan lopulla oli kalliolla huvimaja. Vrt. Åbo Tidningar 1776, s. 163; 1785, Bihang, s. 27. On arvattu että tuota muinoista linnaa, verrattuna Turun linnaan, sanottiin „vanhaksi linnaksi“. Toim:n muist.

Löytöjä [9]). Ankkaan Jaakolan pellosta oli tänä kesänä löytty siisti kivikirves (melkein samaa muotoa kuin kuv. 7); sen lunastin ja museoon toimitin.

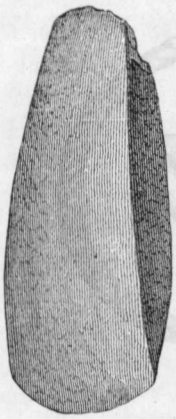

7. Kirves. ⅓.
Satakunta, Kulla.

8. Vasarakirves. ⅓.
Suomesta.

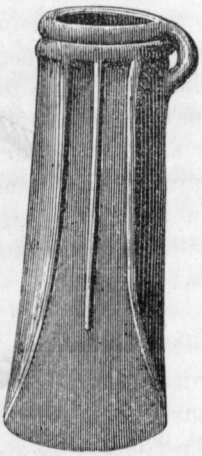

9. Keltti. ½.
Lieto, Littoinen.

[9]) Liedon pitäjästä on tätä ennen saatu talteen:

„**Littoisten** takamailta", Liedosta, löytty v. 1847.

1. *Pronssinen keltti* (kuv. 9). Tallella Turun lukion museossa. Tämä keltti on ainoa pronssiajan löytö tästä kihlakunnasta.

Rähälän kylän maalta löyttyjä:

2. *Tasataltta* kivestä, ehjä ja sievätekoinen. Löytty Liukkaan talon maalta. A. Lindman vainajalta lunastettu v. 1869. Hist. M. 928.

3. *Tasataltasta* katkelma. Sekin Liukkaan talon maalta löytty ja A. Lindman'ilta lunastettu v. 1869. Hist. M. 929.

4. *Anttilan löytö*, josta hra Killinen tekstissä kertoo. Tuo merkillinen löytö esi-isiemme pakanuuden ajalta joutui pastori Lindman'in muinaiskalustoon ja sen ohella v. 1869 Yliopiston Historialliseen museoon. Löytö sisälti seuraavat kalut, kaikki pronssista tehtyjä:

Kaksi kolmesta pronssivartaasta punottua *vyö-* tai *kaularengasta*, toisesta silmukset katkenneet (kuv. 10). Hist. M. 941, 942.

Kaksi *rannerengasta* samaa muotoa kun kuv. 11. Hist. M. 938, 939.

Spiralikierteisestä rannerenkaasta katkelmia, yhtä muotoa kun kuv. 12. Hist. M. 940, 943.

Ympyräinen *kupurasolki*, melkein samaa muotoa kun kuva 13. Histor. Mus. 937.

Toim:n muist.

Pettisten kylän maalta on, joku vuosi sitten, syvältä hiedasta löytty kaunis vasarakirves (vrt. kuv 8); sen kauttani lahjoitti museoon nimismiehen leski M. Lindèn.

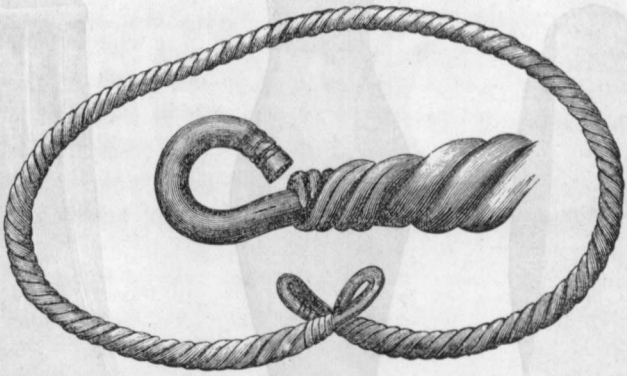

10. Vyörengas, $\frac{1}{1}$, $\frac{1}{3}$.
Lieto, Anttila.

Kaskalan kylän Poron pellosta on löytty kaksi ukonvaajaa, toinen oli taas hukkaantunut niin ettei sitä löytty, toisen lunastin, mutta pahaksi onneksi se minulta putosi matkallani, enkä ole sitä enää käsiini saanut. Se oli suurinta lajia oikokirves, läpileikkaukseltaan soikea. Kirves oli viime suvena löytty ja löytäjä sanoi nyt varmaan tulleensa vakuutetuksi siitä, että se puhe on totta kun sanotaan, että alas iskenyt ukonnuoli kymmenen vuoden perästä taas ilmestyy maan pinnalle. Oli näet kymmenen vuotta tätä ennen ukkonen tappanut lehmän samassa paikassa, mistä „nuoli“ nyt löyttiin. Siinähän olikin pätevä todistus.

Rähälän kylästä Liukkaan talosta oli pastori Lindman saanut ukonvaajan. Samassa talossa oli ennen ollut toinenkin kivikalu, selityksen mukaan vasarakirves, vieläpä kolmaskin, mutta ei varmaan tietty mihin ne ovat joutuneet. Arveltiin kuitenkin, että joku on ne antanut „Turun herroille“, joita usein on kulkenut sellaisia kyselemässä. — Samasta Rähälän kylästä Anttilan pellosta kerrottiin löydetyn vanhoja vaskikaluja; ne oli löytty vanhasta pellosta, noin $\frac{1}{4}$ virstaa Aurajoesta. Kertoja ei muistanut uuuta kaluista nimittää kun „vaskisen putken“. Pastori Lindman oli saanut tuon löydön. Tämä varmaan on sama löytö, josta toht.

Aspelin kertoo kirjassaan „Suomalais-Ugrilaisen Muinaistutkinnon Alkeita“, s. 350.

11. Rannerengas. $\frac{2}{3}$.
Suomesta.

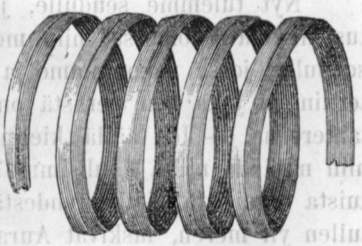

12. Rannerengas. $\frac{1}{2}$.
Vanaja, Kattinen.

13. Rintasolki. $\frac{2}{3}$.
Janakkala, Vanajantaka.

Vintalan kylä on virstan verran Rähälästä pohjaseen päin. Vintalan kylän löydöstä, josta kruunu on Turkuun annettu ja josta minä toimitin kaksi keihästä museoon, on jo edellä kerrottu (s. 69). Noin viisi vuotta sitte, oli Nuoleman (Nuolimaan) talon Perkiön pellosta löytty iso joukko rahoja. Löydöstä tiedon saatuaan oli kauppias Thulin vainaja Turusta rahat noutanut. Löytöpaikka on talon lähellä, pieni vainio, jota korkeanlaiset kalliot ympäröivät. Rahoja oli huomattu pellolla eloa leikatessa; kun vähä kaivettiin, tuli niitä enemmän esille. Niiden i'ästä ja laadusta en saanut mitään tietoa [10]).

---

[10]) Nuoleman talossa eivät enää olleet ne asukkaat, joiden aikana rahat löyttiin; sentähden ovat tiedot löydöstä niin vajanaiset. — Tämän Nuolimaan talon ja Pöytyän Kulhuan, jonka pellosta myös on rahoja löytty, lahjoitti pispa Maunu Tavast aikanaan Kristuksen ruumiin kuorille. Mikä niiden maihin on rahoja kylvänyt? — Ks. *G. A. Gottlund, Otava I*, s. 515.

4. Räntämäen eli Marian pitäjä sekä Paattisten kappeli.

Nyt tulemme seudulle, joka epäilemättä on vanhimpia asutuspaikkoja Suomessa, niin meikäläisten, kuin meidän edellisten; seudulle, jossa uskontomme ja sivistyksemme kynttilä ensin sytytettiin ja joka sen perästä on ollut monien tärkeiden tapausten tantereena. — Jos täällä „kielin voisi kertoa näkönsä vanhat puut“, niin mitähän niiltä kuulisimme? — He kertoisivat nahkoihin puetuista ihmisistä, jotka yhdestä puusta koverretuilla venheillään tullen yli meren, laskivat Aurajoelle, kivikirveet kainaloissa. He kertoisivat, min näköinen oli Suomalainen, ensikerran astuessaan näitä tantereita; sanoisivat, kuka laski Turun linnan perustuskiven, sanoisivat kuka Kupittaalla ensin kumarsi päänsä ja notkisti polvensa pyhää kastetta vastaan ottamaan. Vihdoin he kertoisivat munkkien juhlavaelluksista ja lukemattomista näillä seuduilla tapahtuneista sota-kahakoista.

Pakanuuden aika. Ne rauniot, joita pakanuuden aikaisiksi luulisi, ovat täälläkin epäselvät, kuten edellisissäkin pitäjissä. Mutta kun muissakin Turun seudun pitäjissä, esim. Uskelassa ja Wehmaalla, tavataan hajottamattomia hiittenkiukaita nimellä „kruunu,“ „nunnatarha“ y. m., niin voinee otaksua että roukkiot, joita täällä nunnatarhoiksi sanotaan, ovat olleet samallaisia. — Taikka olisiko edellisten mukaan, muutamille luonnon muodostamille kiviroukkioille annettu nimi?

Yksi tuollainen *nunnatarha* on lähellä Turkua olevan Wirusmäen *Nunnavuorella.* Toinen samanlainen ja saman niminen on Kairlan Mullin *Pallivahassa.* Kivikot sanotaan siten syntyneen, että nunnat ovat toisiaan kivillä heitelleet.

Paattisissa *Isomäessä* on nunnatarha, toinen tästä virstan päässä *Kasuvuorella;* nämä sanotaan syntyneen samalla tavalla kuin edellä kerrotut, mutta nähtävästi ne ovat luonnon muodostamia, sillä ne ovat niin laajat.

Keski-aika. Arvokkaana ja eheänä vielä seisoo Räntämäellä Suomen ehkä ensimäinen kirkko. Paljo on väitetty, kumpi on vanhempi, Nousiaisten vai Räntämäen kirkko, ja selville siinä asiassa ei vielä ole tultu. Kuitenkin luulisi, että Auran rannalle

heti ruotsalaisten tänne tultua ruvettiin kirkkoa rakentamaan samoin kun linnaakin. Nousiaisten erämaassa oli silloin vielä arvatenkin synkkä pakanuus. Mutta kun P. Henrikin ruumis, kuten kansan taru kertoo, joutui Nousiaisiin ja siellä haudattiin, niin sitte sielläkin pyhimyksen kunniaksi ruvettiin kirkkoa rakentamaan. Kuitenkin puheena olevain kirkkojen iällä ei mahda suurta eroa olla.

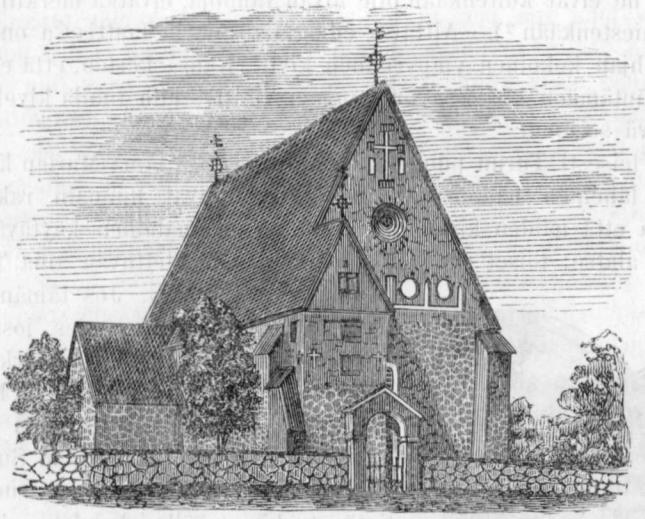

14. Räntämäen kirkko.

Räntämäen kirkko on harmaasta kivestä tehty; sisäkatto on tiilestä holvattu, mutta siinä ei ole kannatuspatsaita. Tiilinen rakennus kirkon länsipäätyyn, jossa kello on, on jälestäpäin tehty; akkunat varmaankin ovat uskonpuhdistuksen ai'oilla suurennetut. Kirkko muuten näyttää siistimpitekoiselta kuin muut Turun seudun vanhat kivikirkot. Kuinka rikkaasti lieneekin tämä kirkko ollut varustettuna katolilaisilla kuvilla ja kalleuksilla, nyt ei ole juuri mitään niistä enää jälellä. Viime aikoina olivat kuvat saaneet asustaa kirkon välikatossa ja kun kirkon katto keväällä 1876 paloi ukkosen tulesta, joutuivat kuvatkin tulen uhriksi. Kirkkoon on jäänyt ainoastaan yksi suuri puinen ristiinnaulitun kuva. Saarnastuoli on hyvää tekoa, veistokuvilla kaunistettu, samaa lajia kuin Marttilassa ja Naantalissa; mahtaa olla saman ikäinenkin. Kivinen vihkivesimalja, 3 korttelia leveä suusta, on kirkon ovipielen

kulmaan kiinnitettynä, 6 korttelin korkeudelle laattiasta; siinä ei ole mitään kantakiviä, mahtaa olla vielä alkuperäisellä paikallaan. Kerrotaan että sitä myöhemmin on käytetty kastemaljana ja rahankeräys-välikappaleena.

Tämä kirkko on myöskin monen arvokkaan miehen hauta, niinpä esim. on sinne haudattu kolme piispaa [1]) katolisuuden ai'an alkupäässä. On siellä kuorin laattiassa nytkin pari hautakiveä; ne eivät kuitenkaan olle aivan vanhoja, eivätkä merkillisempäin miestenkään [2]). Alttarin edustalla kuorin laattiassa on korvon pohjan kokoinen ympyriäinen kivi. Kansa kertoo, että ennen, kun Räntämäen kirkossa on pappeja vihitty, niin tuolla kivellä on vihittävä seisonut.

Yleisesti Turun puolen kansa kertoo, että tämä Marian kirkko ja sen läheinen naapuri Nummen kirkko ovat nunnain rakentamat, ja että näiden kirkkoin välillä on maanalainen käytävä Aurajoen alatse; toiset sanovat tuon käytävän ulettuvan aina Turun tuomiokirkon ala asti. Jos tämän kuulisi Suomen sydänmaan mies, jossa on kymmenkunta peninkulmaa kirkkojen väliä, niin varmaan valheeksi luulisi tietämättä, että Marian kirkosta Nummen kirkkoon on ainoastaan Suomen virstan verta, Turun kirkkoon suorinta tietä tuskin päälle kahden virstan. Menepäs kysymään Marialaiselta tuota asiaa, niin saat kuulla että monen vielä elävän miehen isotaata (isoisä) taikka taatan isofaari on tulisoitto muassa lähtenyt tuota maanalaista tietä vaeltamaan, mutta milloin on nunnajoukko läähättäin tullut vastaan ja tulen sammuttanut, milloin on siellä suuria koiria ollut vaellusta estämässä. Syy miks' eivät nykyiset

15. Kypäri.

---

[1]) Ks. G. F. Helsingius, *Finlands Kyrkohistoria*, ss. 84, 85.

[2]) Yksi on vouti Nyholm'in perheen kivi. — Muinaismuisto-Yhtiön tutkimusretkellä v. 1871 kuvattiin tässä julkaistu kirkko, josta myöskin tehtiin asemapiirros; P. Birgitan ja P. Dionysin veistokuvat sekä kaksi P. Neitsyen kuvaa lapseneen; kastemalja; lehteripilarin koristus; koristeita penkin ovissa; rautainen kypäri (kuv. 15); vaakunoita; nimimerkki hautakivessä; kirjoitus hautakivessä; kirjoitus kellossa. Toim:n lisäys.

ihmiset enää tuota nunnaintietä kulje, on vaan se yksinkertainen asia ett'eivät löydä tien päätä.

Nunna, joka Räntämäelle kirkkoa rakensi, oli Maria nimeltä; siitä kansan kertomuksen mukaan kirkko ja seurakunta saivat nimensä; hietanummelle kirkon rakentaja oli Katri, hänestä sai se kirkko ja seurakunta nimekseen *S:ta Katarina* (tav. Nummen pitäjä). Nunnat rakensivat kilvassa kirkkoaan ja kun Maria sai kirkkonsa ennen valmiiksi, suuttui Katri niin, että heitti suuren kiven, sillä tavoittaen Marian kirkkoa; ei kuitenkaan osannut, vaan kivi lensi jokirantaan, jossa se vieläkin on [3]).

Yleisesti tunnetuksi on tullut tarina jättiläisestä, joka istui Marian kirkon katolla kenkäänsä paikaten. Turusta tuleva mies hevosineen, kuormaneen, joutui pikilangan mutkaan ja tuli vedetyksi neuleesen, johon jättiläinen tuosta joukosta huomasi ainoastaan pienen nystyrän tulleen [4]).

Paattisissa kerrotaan melkein samanlainen linna-juttu kun Marttilassa kuulimme. Täällä sanotaan nykyisen Ikkalan torpan tiluksilla olleen mainion mahtava linna; sen uljaat rautaiset portit ovat linnan hävittyä Turun linnaan porteiksi viety. Linnan tilalta sanotaan vanhoja metallikaluja löydetyn, mutta ei kenelläkään ole tietoa mihin ne ovat joutuneet. Nykyään ei sanotulla paikalla näy mitään raunioita.

Turun puolinen osa Marian pitäjästä on varmaan useinkin ollut niiden sotatapausten tantereena, joita Turku on lukemattomia saanut kokea. Muita nähtäviä jäännöksiä en niistä tavannut, kun lähellä kirkkoa *Prusin* talon maalla vanhan vallin jäännöksiä; se luullaan olevan „ison ryssän“ eli ison vihan aikaisia. —

---

[3]) Gyllenius kertoo v. 1653 Nummen kirkon perustamisesta näin: „Joen itäpuolella on Nummen kirkko, nimeltä P. Katri erään neitsyn nimestä, joka sen rakennutti. Tuon neidon raiskasi talonpoikainen renki, joka pukeutui aatelisiin vaatteisin ja teeskentelikse aatelismieheksi. Huomattuaan petoksen, tuli neito kovin surumieliseksi ja lähti häpeissään Korpoon, astui laivaan ja matkusti pois vieraalle maalle, johon jäi kuolemaansa asti; kaiken omaisuutensa hän lahjoitti kirkon rakentamiseen, josta Nummen kirkko sitten rakennettiin ja nimitettiin hänen nimensä mukaan P. Katriksi.“ *Diarium Gyllenianum;* kopio S. Valtio-arkistossa, s. 69. Toim:n lisäys.

[4]) Samanlainen tarina kerrotaan Pohjanmaalla Ison-Kyrön kirkon katolla istuneesta jättiläisestä, joka neuleesensa veti pari tervakuormaa, otti vasaransa, koputteli sitä nystyrää ja sanoi: „Jos se on ruma, niin se on luja.“ — Jättiläisen lausetta käytetään vielä sananpartena Kyrössä.

Raision tien varrella olevasta Teräksen talosta sanotaan ennen sodan aikana „ison ryssän“ kulkeneen peltojen ja niittyjen yli suoraan Marian kirkolle; kulkupaikkaa sanotaan vielä *ryssänticksi.*

Asutustarinat Mariassa eivät ole pitkiä. Kertoa tiettään että Räntämäki on pitäjän vanhin kylä ja että Turun kaupunki on ennen ollut sillä niemellä, jonka Wähäjoki ja Aurajoki muodostavat [5]). — Perinvanha sanotaan myöskin olevan *Koroinen.* Nykyään sanotaan tuota vanhaa pispain asuntoa *pispan saunataloksi;* pispan muka pitää siellä aina saada kylpeä, vaikka milloin taloon menisi! — Että nuo vanhimmat asutukset myöskin ovat olleet pitäjän viljavimmat ja mukavimmat paikat, todistaa Mariassa vielä käytännössä oleva sananparsi: „Ei ole kaikki pispan kalliolla, ei kaikki Koroisten niemellä, eikä kaikki kirkkoa liki.“

Löytöjä. Paimalan kylästä, *Rantalan* pellosta oli muutamia vuosia tätä ennen löytty kourupurahan-terän muotoinen kivi, siis *kourutaltta.* Se oli annettu Turkulaisille. — Paattisissa oli noin 15 vuotta sitten *Uran* talon pellosta löytty joukko *vanhoja rahoja*; Turkuun nekin oli kuljetettu, mutta en saanut tietoa kenelle. — Edellämainitun Ikkalan torpan tiluksilta sanotaan muinaisaikaisia rautakaluja löytyn, mutta niistä ei ole sen enempää tietoa. — Tiensuun torpassa Paattisissa oli ollut ikivanha puinen almanakka, joka toimitettiin v. 1868 Helsingin yliopiston museoon. — Teräksen talon pellosta Mariassa on löytty vanha *ruotsin plootu,* lähes neliökorttelin laajuinen; sillä parannellaan paisumia ihmisissä ja eläimissä [6]).

---

[5]) Kerrotaan myös, että kaupunkilaisilla oli puotia nykyisen kaupungin paikalla Aurajoen rannalla ja noista jokipuodeista, *åbodar,* Turku sai ruotsalaisen nimensä *Åbo.* Nimi Turku on varmaan tullut sanasta *turu* = tori. Nähtävästi tämä on kirjoista saatua tietoa. — Turun tienoilla myös kerrotaan, että siinä kankaan tönkässä, jolla tuomiokirkko nyt on, 7 unikekoa nukkui ja siitä sai kangas nimen *Unikankare.*

Toim:n lisäys. Gyllenius kertoo päiväkirjassaan vanhasta Turusta näin: „Koroisissa saimme ruokaa vanhassa pispan asunnossa (*Biskopz huusz*), joka on rakennettu ennen vanhaan keskelle pihaa. Se on hyvin korkea, ympyriäinen ja monella suurella ikkunalla ja reijällä varustettu. Se on ollut heillä huvimajana, jossa ovat juoneet ja iloa pitäneet, kartano kun on pispan aluetta kuten Räntämäen pitäjäkin. — Alapuolella kartanoa jakaantuu joki kahtia ja tuolla niemellä, jossa joki jakaantuu, on Turun kaupunki ennen ollut; siinä näkyy vielä monta vanhaa muuria ja rauniota.“ *Diarium Gyllenianum;* kopio Suomen Valtioarkistossa, s. 68.

5. Raisio ja Naantali.

Kuten muutkin Turun läheiset pitäjät, on myöskin pieni Raisio Suomen vanhimpia seurakuntia. Varmaan Turun ympärystät olivat jo pakanuuden aikanakin hyvin tiheään asutut, koska eivät ruotsalaiset tänne tullessaan siihen voineet asettua asumaan, niinkuin Suomenlahden ja Pohjanlahden rannikoille.

Pakanuuden aikaisista jäännöksistä en Raisiossa tavannut mitään, en nunnatarhoistakaan siellä kuullut puhuttavan [1]). Kuinka kau'an olleekaan lähes puoli Raision pitäjätä veden vallassa virunut, koska kerrotaan että Piulaan niitulta Mälikkälässä on löytty laivan jäännöksiä.

Keski-aika. Alkuansa on Naantali ollut Raision kappeli, kuten nytkin, mutta keskiajalla kun Naantali luostarinsa takia tuli mahtavaksi, nousi se äitiänsä vastaan, rupesi itse emoksi.

Kuten tietty, sai mainio pispamme Mauno Olavinpoika Telgen herrainpäivillä v. 1438 luvan perustaa yhdistetyn munkki- ja

---

[6]) Räntämäen pitäjästä on tähän saakka tiettävästi tallella seuraavat pakanuuden aikuiset muinaiskalut.

Räntämäen emäkirkolta.

Hirvonsalosta, Jänessaaren rusthollin maalta löytty:

1. *Tasataltta,* suurellainen paksuvartinen ja hyvänlaisesti säilynyt. Se on löytty kiviroukkiosta (minkälaisesta?). A. Lindman'ilta yliopiston museoon lunastettu v. 1869. Hist. M. 926.

Kirkon luota löytty:

2. *Vasarakirves,* kaunis ja hyvin säilynyt, samaa muotoa kun kuv. 8. Tallella Turun lukion museossa.

Kärsämäen kylän maalta, rautatietä tehdessä 8:nella virstalla Turusta:

3. *Kivikirves,* varsireijällä varustettu. Melkein samaa muotoa kun kuv. 16. Ase löyttiin 5 jalan syvyydestä. Löytöpaikka on 62 jalkaa ylempänä meren pintaa. Insinööri O. Bergbom'in lahjoittama Muinaismuisto-Yhtiölle. Mm. Y. 313.

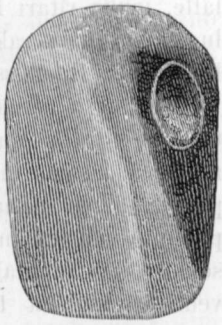

16. Kuurinmaa. ½.

Paattisten kappelista.

Paavolan kylän maalta löytty:

4. *Tasataltta,* leveäläntäinen. A. Lindman vainajalta lunastettu 1869. Hist M. 930.

Toim:n lisäys.

[1]) Tohtori Sanmark'in antaman tiedon mukaan, näki hän noin 30 vuotta sitten kalliolla Metsäkylän kartanon luona Raisiossa kivipanoksen samaa laatua kun n. s. „tuomarikehät.“ Siinä oli hänen muistaaksensa noin kaksitoista kiveä kehässä ja kehän keskellä yksi. Toim:n muist.

nunnaluostarin Suomeen, P. Birgitan säännön mukaan. Sitä ennen jo oli muutamia munkkiluostareita maassamme ja arvellaan olleen nunnaluostarikin, P. Annan luostari Raisiossa [2]). Tuo Annan luostari sitte yhdistettiin Naantalin luostariin, mutta se luullaan kuitenkin jo olleen siinä määrässä, että sille huoneita oli alotettu rakentamaan Raisiossa, mutta varmuudella ei tiedetä, mihin paikkaan. Naantalin luostarilla oli Raisiossa monta taloa; niiden tiluksilla ei kuitenkaan huomata mitään raunioita, mutta kansa kertoo, että *Ihalan kylän* mäellä Raisiossa on ollut kirkko ja hautausmaa. Syytä on kuitenkin sitä epäillä, koska Raision nykyinen kivikirkko on niin vanha (rakenn. 1305), ettei suinkaan vanhempaa kirkkoa seurakunnassa ole ollut. Mutta mahdollisesti on sanotun luostarin rakennusten alkuja siinä ollut, vaikka kansa sitä sanookin kirkon paikaksi, huomattava kun on, ettei kansa puheessaan aina eroita luostaria ja kirkkoa toisestaan. Naantalin luostarista kerrottaissakin kuulee sanottavan, että siinä on ollut „nunnain kirkko.“

Uusi Birgittalaisluostari ai'ottiin ensin rakentaa Maskuun, mutta kun paikka huomattiin siellä sopimattomaksi (tästä edempänä enemmän), muutettiin se Raisioon Ailisten eli Ailoisten tilalle, jonka ritari Heikki Diäkn oli lahjoittanut sillä ehdolla, että luostari siihen rakennettasiin [2]). Muutamia munkkia Wadstenan luostarista Ruotsissa oli tullut luostarin rakennusta toimittamaan ja luultavasti nämä valitsivat paikan, johon kohosi Naantalin luostari. — Syyllä sopiikin myöntää, että miehillä oli hyvä aisti asunnollensa asemaa valitessa, sillä paikka on vieläkin mitä suloisempia ja siihen aikaan se varmaan oli hyvin rauhallinenkin, maan puolelta suurten metsäin ympäröimä. Seudun lempeyttä osoittaa sekin, että Naantalin seudulla monessa paikassa matkustajaa tervehtivät tuuheat tammet, joita harvassa paikassa muualla maassamme nähdään.

Kun Turusta tullen lähestytään Naantalia, kulkee tie lähellä kaupunkia yli *Karvitin* niitun, joka on jotenkin alhaista maata. Niittuun pistäytyy oikean käden puolella *Taimonlahti*, vasemmalla on *Luolajan* järvi, joka myös on yhteydessä meren kanssa; nämä

---

[2]) Ks. C. M. Creutz, *Birgittiner klostret i Nådendal. Suomi 1849*, s. 202 y. m.

alangot rajoittavat noin virstan levyisen, parin virstan pituisen saarenteen, jonka merenpuolisella syrjällä on Naantalin kaupunki.

Kaupungin kaakkoispuolella on korkeanlainen kallio, nimeltä *Kuparimäki*, joka laskeutuu jyrkkänä mereen. Noin 1/4 virstaa kaupungista eteläänpäin on Morsiusvuoren ja Luonnonmaan saaren välillä *Raumansunti*-niminen salmi. Salmeen sanotaan kerran morsius-vene väkineen hukkuneen, josta tapauksesta vuori sai nimen *Morsiusvuori*. Morsiusjoukko oli Turusta päin tullut Naantalin kirkkoon vihille; silloin nousi kova myrsky ja ukonilma, soudettiin vuoren sivulle tuulen suojaan, ukkonen lohkaisi kalliosta suuren kappaleen, joka upotti hääjoukon venheineen salmeen. Tästä vähän matkaa Wiheriäisiin päin on meren rannassa *Tupavuori;* läheltä veden pintaa menee vuoren sisälle syvä uuni, jossa ennen ainakin vuorenhaltia on asunut, asuu kenties vieläkin, vaikk'ei itseään näytä.

Kuparimäen koillissivulla on *Kauneuden* lähde eli *Uhrilähde*, jonka vedellä nunnain aikana on ollut ihmeitä tekevä voima; se on parantanut kipeitä silmiä ja kaunistanut kasvoja[3]). Luolalanjärven rannalla on toinen merkillinen lähde, *Nunnalähde* eli *P. Birgitan lähde*, jonka vesi on alkujohtona siihen, että Naantali on tullut niin mainioksi terveyden hakupaikaksi. Luolajan-järvestä taas otetaan se muta, jolla ihmisiä terveiksi savetaan.

Naantalin luostarin rakennukset, joita alettiin rakentamaan 1443, ovat olleet kaupungin luoteispuolella mereen pistäyvällä niemellä, joka on noin 100 sylen pituinen ja levyinen, nimeltä *Nunnamäki*. Näkyala Nunnamäeltä on jotenkin kaunis; sen edustalla meressä on kaunis Luonnonmaan luoto ja pienempiä lehteviä saaria. Vanha luostarikirkko vahvoine seinineen seisoo Nunnamäellä vielä täydessä voimassa ja koko mäki on täynnä muurisoraa, josta vielä osaksi voipi nähdä missä asennossa ja kuinka mahtavat luostarirakennukset ovat olleet. Rauniot on tohtori S. G. Elmgren tarkoin selittänyt ja asemapiirroksella valaissut kirjassa „Nådendals Kloster-Ruiner", jonka tähden niistä ollee tarpeeton laveammin puhua. Myöskin kirkosta ja sen muinaiskalustosta on yllämainitussa kirjassa lavea selitys. Mainitsen siis tässä ainoastaan kan-

---

3) Vrt. S. G. Elmgren, *Nådendals Kloster-Ruiner*, s. 14.

san kertomukset kirkosta, sekä siellä vielä jälellä olevat muinaiskalut.

Kirkon länsipäädyssä on kirkkoa soukempi osa, 20 kyyn. pitkä ja 26 kyyn. leveä, nyt tornin alakerroksena; sitä sanotaan *Nunnakirkoksi*. Kun kirkon kunnossa pitäminen Naantalin pienelle seurakunnalle tuli liian raskaaksi, määrättiin sille lähi-seurakunnista apua, n. k. *nunnajyviä* ja ne muka kuuluvat tuolle varsinaiselle nunnakirkolle. Kun sitte Naantalilaiset rupesivat tornia rakentamaan nunnakirkon päälle, uhkasivat nunnajyväin maksajat lakata maksamasta jyviä, koska se osa jota he kunnossa pitävät, tulee tornin jalaksi. Mutta rakentajat keksivät keinon, rakensivat torninsa maasta asti nunnakirkon seinäin sisälle. Seinäin väli sanotaan olevan niin suuri, että ihminen siellä kulkemaan mahtuu. Asia oikeastaan lienee niin, että tukevuuden vuoksi ovat tornin seinät rakennetut maasta asti, kosk'ei sitä ole tahdottu niin leveäksi kuin itse nunnakirkko on.

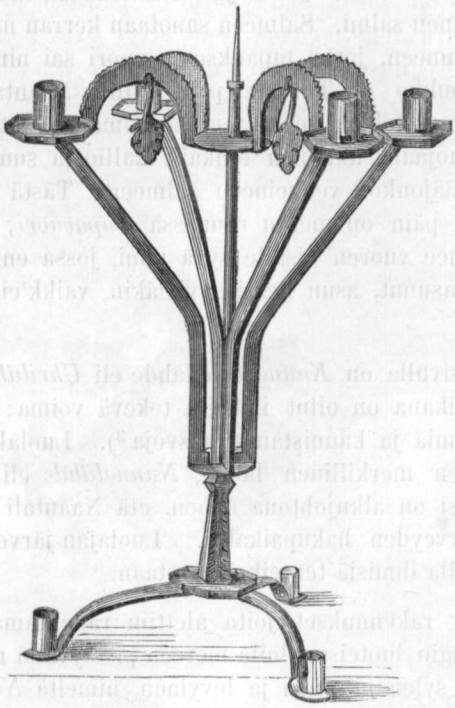

17. Kynttiläjalka.

Naantalin kirkko on palanut v. 1628 Jägerhornin pyssyn etulatingista. Kansa tuosta tapauksesta kertoo: Turun takaa tuli eräs nuori herra Naantaliin; musta korppi oli häntä rääkyen seurannut Turusta asti. Hän oli sitä monta kertaa yrittänyt ampua, vaan ei osannut. Korppi istui Naantalin kirkon katolle, herra hiipi kirkon vieressä olevan puodin sivulle, ampui siitä korpin, mutta etulatin-

gista syttyi puoti palamaan ja siitä meni tuli kirkkoon. — Se oli Jumalan rangaistus väkivallasta, sillä kaikki, jotka tähän kirkkoon turvansa ottavat, pitää saada rauhassa olla.

Keskiaikaisia jäännöksiä on kirkossa vielä kahdeksankulmainen kivinen vihkivesimalja, suusta viiden korttelin levyinen. — Lehterin alla kirkossa on toista syltä korkean patsaan päässä omituinen suippopäinen kaappirakennus; sen sivut ovat pienistä puikoista ja muuten koristukseksi rei'itetyt, niin että sen sisällä olevat tavarat on kyllä voitu nähdä. Sanotaan, että siinä on syntein anekirjoja säilytetty; toiset taas luulevat sen sisältäneen pyhäin jäännöksiä [4]).

Saarnastuoli enkelein päillä ja muilla kauneilla leikkauksilla varustettu, on siinä olevan pitkän saksalaisen kirjotuksen mukaan Henrik Fleming'in lahjoittama „Jumalan kunniaksi sekä kirkon kaunistukseksi" vuonna 1622. — Vielä hiljattain kirkossa ollut vanha alttarikaappi on pois viety ja sen sijalle uusi kaunis taulu asetettu [5]).

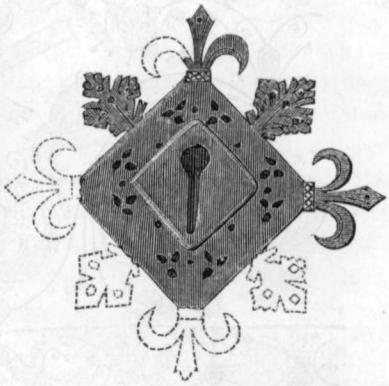

18. Lukonlehti.

---

[4]) Vrt. *Nådendals Kloster Ruiner.*

[5]) Nunnakirkossa säilytetään vanha, Johannes Frisius'en hautakivi, jonka alapuoli on aivan kuin kivettyneistä käärmeistä muodostunut; käärmeiden haahmot näkyvät merkillisen selvästi. — Muinaismuisto-Yhtiön tutkimusretkellä v. 1871 kuvattiin Naantalissa kirkon pohjoispuolinen porttaali; eteläpuolinen porttaali itäpäädyssä; luostarin rauniojen asema; alttarikaapin keskus: P. Neitsyen kruunaus, sivuilla Ruotsin P. Katri ja P. Birgitta; saman kaapin oikeanpuolinen ovi: 6 apostolia sekä P. Olavi ja Erkki; Kristuksen päänkuva; Pietà; maalatuita koristuksia Brahen ja Stenbockin vaakunoista; koristeita alttarikaapista; relikvarion katkelma; kalkki; kastemalja: vihkivesi-malja; rautainen kruunu; rautainen kynttiläjalka (kuv. 17); 2 lukonlehteä (kuv. 18); messukasukan selkämys ja kirjoitukset; vanhoja kutomuksia.

Kirkon pihassa on vaivaispölkyn päässä kivinen aurinkokello; lieneekö tuo rakennus siinä seisonut luostarin ai'oista asti?

Naantalilaiset tietävät vielä kertoa, että „Maunuspispan" asunto on ollut sillä paikalla jossa nyt on Niemelä-niminen talo kaupungissa; talon kellari pitäisi säilyneen pispan ai'oilta.

19. Ompelukaava. ¼.
Tarun mukaan Naantalin nunnain tekoa.

Naantalista yhden virstan päässä merellä on *Poukkari*-niminen luoto, johon kansan kertomuksen mukaan nunnat muuttivat asumaan, kun luostari hävitettiin. Mutta kau'an vielä sen jälestä, oli heidät hämärtävinä suviöinä nähty nunnamäellä istuskelevan.

Nunnamäellä jauhaa nyt tuulimylly, jonmoinen siinä luullaan jo luostarin aikoina olleen. Mäen vieressä meren rannalla ähkää ja puhkaa sairaita palvellen kylpyhuoneen höyrykone; sellaisesta viisaat munkit ennen samalla rannalla ongella istuessaan eivät suinkaan voineet uneksiakkaan. Kylpylästä vähän matkan päässä,

vastapäätä kirkkoa, on ravintohuone; sieltä kuuluu iloinen pianon rämpytys, sairaat kun siellä huviksensa hyppelevät. Lahdella leijailee joukko veneitä; korskasti tulee siihen höyrylaiva kuorsuen ja vinkuen. Kadulla vilisee sadottain ihmisiä suven suloisella ai'alla. Ei täällä siis enää „luostarin hiljaisuus“ vallitse, mutta syvän vaikutuksen katsojaan tekevät kirkko ja luostarin rauniot; mielellään istuu matkustaja tunnin, kaksikin, munkkihuoneen paria kyynärää korkealla rauniolla, silmäillen seutua ihanaa, silmäillen entisyyttä, joka siinä raunioksi raiskattuna makaa jalkain juuressa. Tuota nähdessänsä mieleen johtuvi ajatus: noinko kerran ineidänkin jalot rakennukset, pyhimmät laitoksemme tuleva aika tieltänsä sortaa? — Turhaanko siis rakennamme, — suottako pyrimme ja taistelemme? — Ei suinkaan: "Ken on aikansa jaloimpain rientojen eteen elänyt, on elänyt kaikiksi ai'oiksi.“

Mutta tuo Naantalin luostari loistollaan viehätti meidät niin, ettemme mainioa Raision kirkkoa huomanneet ollenkaan,

20. Raision kirkko.

vaikka sen ohitse tulimme. Korkealla kummulla seisoo tuo vanha, suippopäätyinen kivikirkko (katso kuvausta); se on rakennettu 1305. Kirkon länsipäätyyn on jälestäpäin kivestä rakennettu kellojen

sija[6]). Satu Raision kirkon rakentamisesta on luultavasti kautta maamme levinnyt, osaksi suusanallisesti, osaksi kirjallisesti; sillä, paitsi Mnemosynessä olevaa kertomusta Raision kirkon rakentamisesta[7]), on Turussa painettu samasta asiasta pieni (luultavasti Granlund-vainajan toimittama) vihkonen, jota myydään monessa kirjakaupassa. Nykyjään kuulee sadun kansan suusta melkein samallaisena kun se tuossa vihkosessa on kerrottuna, ainoastaan muutamilla pienillä muutoksilla. Niinpä muutamat kertovat, että vaimo, joka Killin sai kiven kukkarostaan mereen heittämään, oli viisas ämmä Raisiosta, eikä Killin vaimo; että kirkkoa ruvettiin rakentamaan P. Kolminaisuuden päivän ai'oissa ja oli valmiina kun ohra rupesi vihneelle tulemaan, y. m. pieniä muunnoksia. Naantalista Maskuun menevän tien varrella, Haavan torpan luona, kerrotaan olleen „*suuri yhteinen sota*“ (Nuijasota?). Sen johdosta kutsutaan siinä eräs niitty „trakuunaksi.“

Asutustarinoita. Ihalan kylä Raisiossa luullaan olevan vanhin asutus. — Lähellä kirkkoa on Lukkaarla (Lukkarila = lukkarin talo) ja Pappila-niminen talo, jotka myös pitäisi oleman ikivanhoja ja, kuten nimestä huomaa, ovat aikoinaan olleet kirkonmiesten virkataloja.

Naantalin alku-asutuksesta kerrotaan että Paavo-niminen kalastaja on ensiksi tullut sille sendulle, asettanut kalamökkinsä Kuparimäen juurelle meren rannalle; kalastajasta sai paikka nimen *Paavoranta*, joka vieläkin on käytännössä. Samoihin aikoihin oli Luonnonmaan saarelle tullut asukkaita ja kun sinne mannermaalta oli kulkeminen venehellä, soutamalla, jota näillä seu-

---

[6]) Kirkon kuvastoa ja kalustoa luulen tässä tarpeettomaksi selittää, koska Raision pastorilta kuulin, että lähetyskunta v. 1874 oli ollut sitä tutkimassa ja kuvaamassa. — Tuolla retkellä kuvattiin tässä julkaistu kirkko, josta myös tehtiin asemapiirros; kirkon eteläpuolinen porttaali; P. Olavin, P. Tapanin, P. Annan, P. Martin ja erään miespyhimyksen veistokuvat; lasimaalauksia kuorista: kuorin akkuna, koristusruutu, Tours'in P. Martti, P. Simo, Kristuksen päänkuva(?), Kristuksen nimimerkki; kalkki ja pateeni. Toim:n muist.

[7]) *Om Reso kyrkas byggnad (Folksaga).* Mnemosyne 1821, s. 63 ss. — Raision kirkon kohdalla maantien vieressä on kalliokirjotus, joka muistuttaa mainion „Sikakyösti“ roiston kuolemaa Huhtik. 30 p. 1836. Tapauksesta vrt. Sanansaattaja Viipurista 1836, n. 24, sekä *Kuokkamiehen matkamuistelmia;* Sanomia Turusta 1862, s. 155, 159, 167; 1863, n. 2, 8, 14, 15, 36; 1866, n. 6), joka kirjotus sisältää useita lisätietoja Maskun kihlakunnan ja ylipäänsä Turun seudun muinaisjäännöksistä. — Historiallisia *Tietoja Kosken kappelista* on J. H. Vuorinen julkaissut: San. Turusta 1862, s. 66, 67. Toim:n muist.

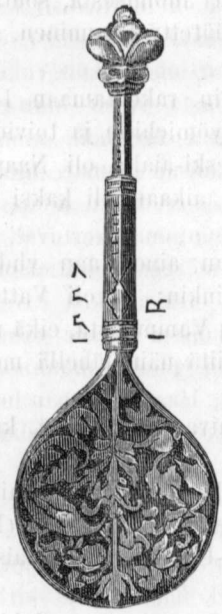

21.

22.

23.

24.

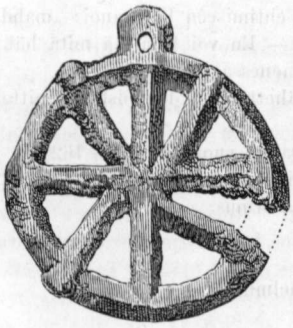

25.

26.

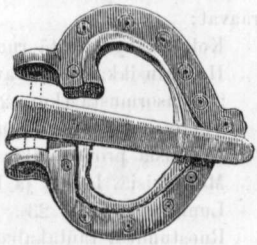

27.

22—27. *Luonnonmaa, Multakota.*

duin myöskin *luomiseksi* sanotaan, sai saari luomisesta, soutamisesta, nimen *luonnonmaa* (Tks. *luonto* = päätetty tekeminen, luominen).

Sittekuin Naantaliin luostaria ruvettiin rakentamaan 1443, saivat paikalla olevat asukkaat oikeuden työmiehille ja toivioretkeläisille myydä ruokavaroja y. m., ja keski-aialla oli Naantali niin mahtava kaupunki, että siinä yhteen aikaan oli kaksi pormestaria.

Löytöjä. Raisiossa kuulin puhuttavan ainoastaan yhdestä kivi-aseesta, ukonvaajasta, jonka sitten näinkin; se oli Vattelan Lumparlassa, pieni tasataltta, joka oli saatu Vampulasta, eikä maltettu siitä luopua. Mahdollista on, ettei niitä näin lähellä meren rantaa ole löyttykään [8]).

Mälikkälän niityltä sanotaan löytyn laivan jäännöksiä, kuten edellä on mainittu.

Tuomaalan maalta lähellä Raision kirkkoa on vanha paimen löytänyt 1835 suuren pakanuuden aikaisen raha-aarteen (Mainittu tohtori Aspelin'in kirjassa Suomalais-Ugrilaisen Muinaistutkinnon Alkeita, s. 357).

Naantaalissa kerrottiin, että Luonnonmaan saaressa, Saksilan tiluksilla on ollut yksi linna, jonka kellarein jäännöksiä vielä viimeaikoina on näkynyt ja että paikalla olevasta *multakodasta* „yksi frouva on löytänyt vanhoja rahoja“ [9]). Tohtori Aspelin'ilta sain

---

[8]) Muutamia päiviä ennen kun minä olin Raisiossa, oli siellä Mikkelin pormestari Nygrén kulkenut muinaisuuksia kysellen; mitä hän mahtoi löytää?

[9]) Naantalissa tapasin Saksilan rengin, jolta ensin asiaa tiedustelin, mutta häneltä en suurin selvää saanut, sillä ehtimiseen hän sanoi: „mahdanko uskaltaa sanoa, — en minä uskalla sanoa!“ — En voi käsittää mitä hän pelkäsi. Samallaista epäluuloisuutta kohtasin monessa paikassa.

Toim:n lisäys: Neiti A. Granbergin lähettämistä löydöistä mainittakoon seuraavat:

Kolmattakymmentä ruotsalaista hopearahaa vuosilta 1590—1620.

Hopealusikka tuota tavallista vanhanaikuista muotoa (vrt. kuv. 21).

2 tinasormusta (kuv. 22) ja sileä hopeasormus.

Tinainen vyörengas (kuv. 25).

Erillaisia pronssisolkia (kuv. 26, 27).

Merikivisiä, lasisia ja luisia pyöreitä helmiä.

Luuneuloja (kuv. 23).

Ruostunutta rautakalua, avain (kuv. 24), neuloja, veitsiä, koukkuja, vähäisiä peitsiä y. m.

Kivisiä nuotan tai verkon painoja.

tietä, että löytäjä on neiti Granberg, joka on Saksilasta löytämiänsä myöhemmän aikaisia rahoja y. m. lähettänyt Muinaism. Yhtiölle. Paikka on nykyjään pelloksi tehty, eikä siinä enää voi mitään rakennusten raunioita nähdä, ainoastaan vähä tiilen soraa. Naantalin vanha kirkko-isäntä sanoi kuulleensa että Saksilassa on ollut tiilitehdas, jossa luostarin rakennuksiin on tiiliä tehty ja sittemmin on siellä ollut salpietarin keitos; viimeksi mainittua tointa varten varmaan on se multaläjä koottu, jota Saksilassa „multakodaksi“ sanottiin. Tiilihautain jäännöksiä kenties on kellareiksi luultu.

Kielimurre Naantaalin seuduilla on niin lyhyttä, että siitä ei sanoja enää voisi lyhentää. Kun esim. Naantalin eukot toisiaan toruvat, sanoo yksi: „Pir sus ki.“ Toinen ei pitkiä puhele, vaan sanoo: „Pritt!“ (S. o. Pidä suusi kiinni. — Pidä itse).

6. Maskun pitäjä,

Ruskon ja Vahdon kappeli.

Masku kappelineen on myös Turun seudun vanhimpia pitäjiä. Sen kuivilla kankailla näkyy kivikaluja viljellyt kansakin elustelleen. Keski-ai'oilla taas Masku tuli monessa suhteessa tunnetuksi; niinpä on täällä esim. Kankaisten kartano, jossa monet maamme mahtavat miekka-miehet asuivat. — Luostarikin tänne ai'ottiin rakentaa, kuten vasta saamme nähdä.

Pakanuuden aika. Maskun ja Lemun välille pistäytyy pitkä meren lahti, *Lemun lahti.* Lähellä lahden perää on Tuijulan talo, jonka maalla, *Hallusvuorella* on kaksi kiviryhmää, 100 sylen päässä toisestaan. Niitä sanotaan Kalevan poikain sotapaikaksi ja ovat muka syntyneet samalla lailla, kuin useammat edellä kerrotut kivikot. Muuten nämä kivikot ovat vähä korkeampia ja suppeammalla alalla kuin monet muut. Nämä myöskin olivat merta lähimpänä niistä, mitä koko kihlakunnassa tapasin. — Ruskossa kerrotaan, että nunnat ovat sotineet; toiset olleet *Hiitolanmäellä,* toiset *Liukolan mäellä,* sota-aseista on mainituille mä'ille karttunut aika kivikot, *nunnatarhat.* Nunnain sotapaikka on myös *Rynkkiän mäessä,* Käskylän maalla. Mainitut kivikot kuitenkin ovat niin avarat ja epäselvät, että niitä tuskin voipi otaksua muuksi kuin luonnon muodostamiksi.

Arvokas löytöpaikka on Ruskossa n. k. *Kirkkonummi*; se on hietanummi Ruskon joen rannalla Vahdolle menevän tien vieressä, virsta matkaa Eskolan talosta. Nummesta on löytty koko kolme kaunista vasarakirvestä ja kaksi oikokirvestä. Nuo kalut ovat tulleet esille hietaa otettaissa, yli kahden sylen syvyydeltä: ei niitä kuitenkaan ole löytty yhtä haavaa, vaan eri kerroilla. — Yksi siitä löytty *vasarakirves* oli Käskylän poi'alla, sen lunastin ja museoon toimitin. Toinen samallainen oli ollut Eskolan torppari Koskelalla, mutta hän oli sen kaupitellut „pohjalaiselle." Kolmas edellisten kaltainen on Matti Pihlavalla Hujalassa. Mattia itseä en tavannut, mutta naapurit vakuuttivat sen hänellä vielä olevan. Ylipään näistä kivivasaroista puhuttiin niin monessa paikassa, että varmaan voipi uskoa niiden olleen olemassa. Eskolasta sain pyöreäkylkisen oikokirveen (melkein samaa muotoa kun kuv. 17) viheriänharmaasta kivestä; sen toimitin museoon. Samassa talossa oli ollut toinen samallainen, mutta sitä ei nyt löytty.

Tohtori Aspelin kertoo [2]) että kivi-aseita usein löyttään syvältä hietakuopista; siitä hän arvaa, että kivikauden kansalla ehkä oli tapana haudata kuolleensa hietamäkiin. Tuollaisia esimerkkiä olemme tavanneet tässäkin kihlakunnassa kolme: Liedossa, Mariassa ja ylläkerrottu. Mutta liekö Suomessa ennen tavattu vasarakirveitä ja oikokirveitä tahi talttoja samassa kuopassa kuten tässä. Ruotsissa on tavattu samallaisia hautoja; tämä Ruskon löytö siis vahvistaa sitä arvelua, että kivikauden kansa oli joko sama taikka että sillä ainakin oli paljo yhtäläisyyttä Ruotsissa ja Suomessa sekä vihdoin että pronssikaudella, jolta ai'alta vasarakirveet luullaan olevan, vielä käytettiin kivi-aseitakin [3]).

Keski-aika. Palajamme taas Maskuun edellämainitun Lemunlahden rannikoille. Noin 2 virstaa „Halko-aukon" rannasta, on alaperäisellä maalla Teinperin (Stenberg'in) säteritalon vieressä kallio, joka paikoin on lähes 10 syltä korkea; ympäri mitaten taitaa se olla 100 sylen paikoille. Kallion nimi on *Linna-*

---

[1]) Kirkkonummi on Märttälän ja Koiviston välillä, maantien ja joen välissä, siinä, missä nämä ovat lähinnä toistaan.

[2]) Ks. *Suomi IX*, ss. 75, 76.

[3]) Nuo „veneenmuotoiset" vasarakirveet Pohjoismaissa ovat luultavasti kivi-ajan loppupuolelta, sillä niitä on löytty kivi-ajan haudoissa, vaan ei koskaan pronssikalujen ohella. Sitä vastoin on itse muoto pronssi-aikainen, mutta ainoastaan Unkarin pronssikalustossa tavattava. Toim:n muist.

vuori ja sen seinät ovat niin jyrkät, että sille tuskin voi kiivetä muualta kun itä-puolelta. Kalliolla on, sen meren puoleisella syrjällä, kivirakennuksen raunioita, noin 8 sylen leveydeltä; muutamin paikoin voi vielä jotenkin selvästi eroittaa parin kyynärän vahvuista kiviseinää. Rakennus-aineena on ollut tiili, harmaakivi ja kalkkiseos, siis samallainen kuin Naantalin luostarin. Kallion juurella, varsinkin sen länsi-puolella, on tuota muurisoraa suuressa määrässä; sinne näyttää koko rakennus kukistuneen. Soran seassa sanotaan tavattavan luun sirpaleita. Kun vuoren juurella olevaa soraläjää kaivelee, tapaa siinä suuria teliä valkeaa ainetta, joka ei näytä olevan paljasta kalkkia, vaan niin kuin olisi luuta ja kalkkia yhteen sulautunut. Kappaleen tuollaista ainetta olen museoon toimittanut.

Minkä aikainen ja mikä tarkoitus tuolla rakennuksella on ollut, sitä ei suinkaan varmuudella voi päättää. Nunnain aikaiseksi muinaistarinat sitä sanovat; mutta minkälaisia eläviä nuo nunnat olivat, näyttää monelle olevan aivan hämärä asia. Me olemme nähneet, että ne ovat rakentaneet kirkkoja, heitelleet niittulatojen kokoisia kiviä, tapelleet niin ankarasti, että aseista on suuria kiviroukkioita syntynyt, ja täällä Teinperissä ovat ne linnan rakentaneet!

Teinperin linnan kohtaloista kuulin kerrottavan seuraavaa. Vihollinen tuli laivoilla ja rupesi *Napakairan raumasta* ampumaan linnaa [4]). Mutta linnavuori oli alahalta asti maalattu muurin näköiseksi; kova kallio ei siis ollut tietävinään ampumisesta. Mutta olipa yksi ämmä paha, joka meni vihollisille sanomaan: „mitä niin alas ammutte, ei se ole muuri, vaan sen näköiseksi maalattu kallio; ampukaa ylemmäksi.“ Viholliset tottelivat neuvoa ja pian sitte oli linna hajalla. — Kun nunnat tässä näin tulivat häirityiksi, siirtyivät he Karinkylään [5]). — Parin virstan

[4]) Napakairan rauma on siinä, missä Linnavuoren ohitse kulkeva pieni joki yhtyy mereen, pari virstaa vuoresta.

[5]) Vanha ukko Teinperin talossa kertoi maisteri A. Almberg'ille, että „Linnavuorella oli muinoin luostari, jossa asui nunnia. — Raunioista oli muutamia vuosikymmeniä sitte paljo enemmän jäännöksiä, mutta niitä on hajoitettu. Vuorelta on vieritetty alas äärettömän paljon soraa, jota vedettiin pelloille ja maanteille. Hänen isänsä aikana tuotiin sieltä 7 härjän kuormaa tiilikiviä, jotka olivat kovia kun rauta, niin ett'eivät menneet rikki, vaikka niitä kalliota vastaan heitti. Siihen aikaan löysi myös talon piika raunioista suuren kultapalasen, jonka eräs rakuuna narrasi pois häneltä kahdella talarilla.“

päässä Teinperiltä länteen päin on kaksi kallioa vastatusten, *Lellasten vuori* ja *Ohjansaari* (Odensaari). Kallioiden välillä sanotaan ennen olleen sellainen rauma, että siitä on voinut laivoilla kulkea, vaikka siitä nyt on virstan verta meren rantaan. Rautavitjat oli ennen käynyt rauman yli kalliosta kallioon estämässä ett'eivät vihollisen laivat olisi päässeet linnaa vahingoittamaan; vielä viime aikoina sanotaan kallioissa olleen rautarenkaat. — Näiden kertomusten mukaan olisi Teinperin luona oleva linna ollut sotaista tarkoitusta varten, vaikka taru on linnan historiaan viattomia nunniakin sekoittanut; syynä tähän lienee se seikka, että Teinperin talo kaikkine tiluksineen määrättiin tuolle perustettavalle birgittalais-luostarille; luullaan kuitenkin, ettei luostaria ai'ottukaan Teinperin maalle rakentaa, vaan Teinperille kuuluvan Karinkylän maalle.

Karinkylä on Teinperiltä pari virstaa itäänpäin, Naantalista Maskun kirkolle menevän tien varrella. Paikka on alhaista maata, ympäröity korkeilla vuorilla. Koillis-puolella on *Korpusvuori*, etelässä *Papu-aron mäki*, lounassa *Myllymäki* ja länsipuolella *Valttimäki*. Pieni vähävetinen joki lirisee paikan läpitse. XV:llä vuosisadalla tämä paikka varmaan oli erämaa, suurten metsäin ympäröimä; tuskin sinne silloin oli tietäkään. Sellainen oli se „Armonlaakso", johon luostari ai'ottiin rakentaa; mutta pian huomattiin paikka sopimattomaksi, rakentajat valittivat että „pohja on pehmeä niin ett'ei se kannata muuria, puhdasta ja terveellistä vettä puuttuu, paha ja terveydelle vahingollinen haju nousee ympärillä olevista rämeisistä paikoista; loka ja siivottomuus täyttävät koko seudun syksyin keväin" [6]). Sentähden päätettiin luostari Karinkylästä muuttaa muualle ja sitä varten määrättiin kuninkaan kartano Helga Perniössä, mutta eipä sinnekään luostaria ruvettu rakentamaan, vaan Diäkn'in lahjoittamalle Ailosten tilalle, kuten edellä on kerrottu.

Mihin määrään luostarin rakennukset Karinkylässä ehtivät,

Alipuolella vuorta, aivan maan rajalla, on eriskummainen holvi, tavallisen riihen pesän kaltainen. Se on kivistä muurattu, 6 korttelin pituinen, 2 levyinen ja korkuinen; ennen se oli ollut pitempi, mutta sitäkin on hajotettu. Tuossa holvissa on ukon kertomuksen mukaan ollut ruumis haudattuna. A. Almberg, *Rauniot Teimperin luona Maskun pitäjässä.* Käsik. Muinaismuisto-Yhtiön Arkistossa, annettu yhtiölle Marrask. 5 p. 1870.

[6]) C. M. Creutz, *Birgittiner klostret i Nådendal*, s. 215.

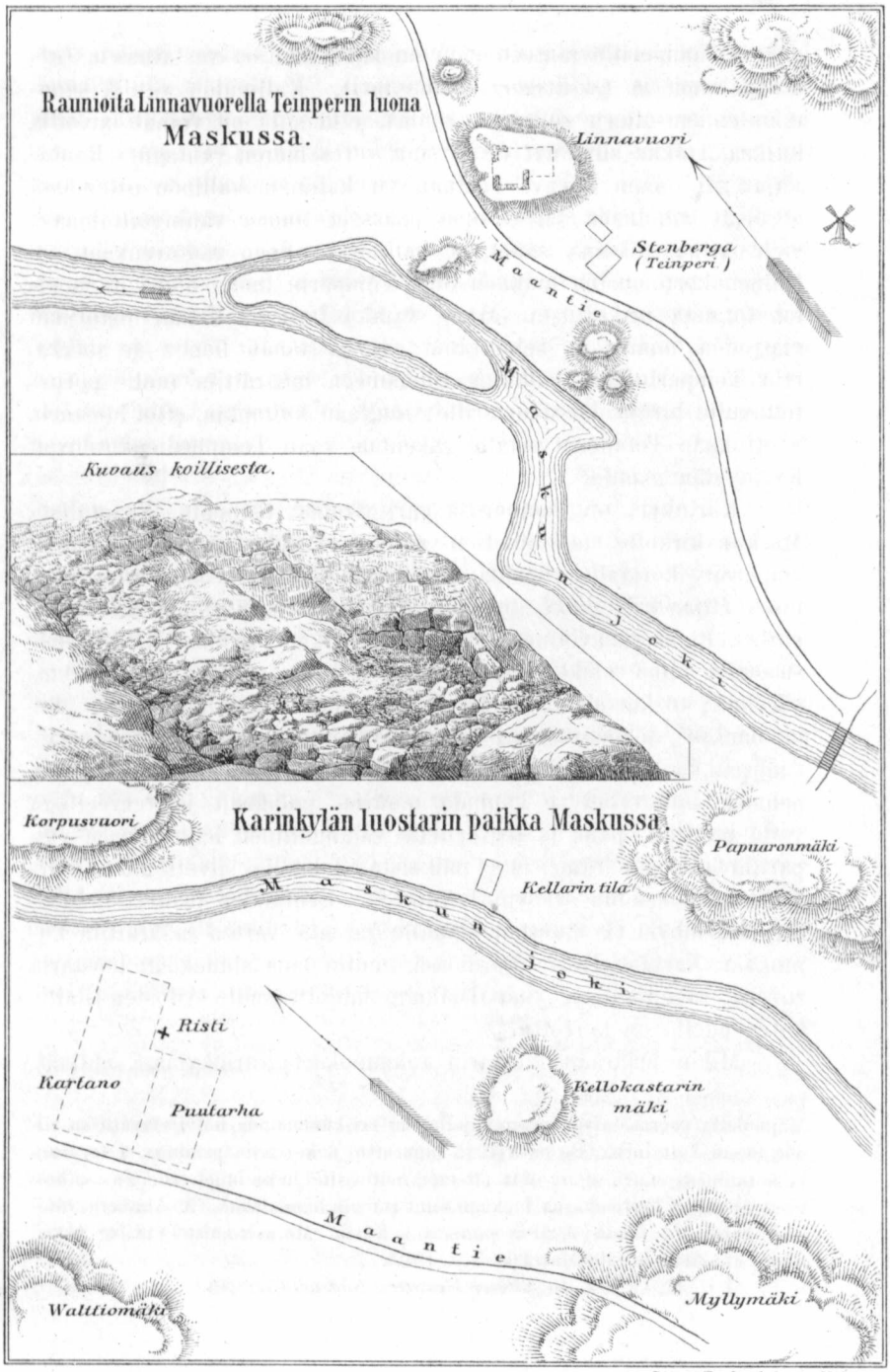

Litogr. Tryckeribolaget H:fors.

ei varmaan tiedetä, mutta kansan kertomuksen mukaan on siinä ollut jo koko luostari, „nunnakirkko“ valmiina. Karinkylän Uudentalon karjapihan aidan takana pellolla seisoo puuristi, joka aina uudistetaan kun vanhaksi tulee [7]). Ristin paikalla sanotaan olleen nunnakirkon alttari ja sentähden tahtovat talon omistajat sitä paikkaa pyhänä kunnioittaa, eivätkä ole sitä karjatarhan yhteyteen ottaneet, vaikka tarvekin olisi vaatinut. Ristin lähellä on nykyisen isännän aikana vielä ollut pitkät matkat kiviaidan tahi kivijalan kaltaista kiveystä; sellaista sanoi isäntä myöskin nykyisen pihaton tilalta paljo hävittäneensä. Paikalla on myös kasvanut paljo tuomia ja talon pieni puisto luullaan olevan luostarin puiston jäännöksiä. Rististä noin 50 syltä etelään päin on pieni, parin kolmen sylen korkuinen mäkikunnas; siinä sanotaan luostarin kellokastarin olleen. Mäellä näkyy kivissä puran jälkiä, joista vakuutetaan, ett'eivät ole näiden miespolvien aikaisia; lujia tiiliä oli mäellä ollut vielä viime vuosina, niitä oli talon kellarirakennukseen käytetty. Joen itäpuolella juuri ristin kohdalla on ollut luostarin kellari; vanhat ihmiset muistavat sitä vielä haahmollansa, mutta nykyään on se hävinnyt; ainoastaan tiilen soraa näkyy pellolla sillä paikalla (katso asemapiirrosta). Kerrotaan myöskin, että kun paikkaa ennen on pelloksi tehty on siinä vanhoja hautoja tullut esiin. — Kertomuksista ja jäännöksistä päättäen on Karinkylässä luostarin puuhissa iso joukko työtä tehty.

Maskun kivikirkko luullaan rakennetun vuoden 1232 paikoilla; se on 50 kyyn. pitkä, 23 kyyn. leveä ja saman näköinen kun Liedon ja Raision kirkot. Gottlund'in kertomuksen mukaan (ks. Otava I osa, ss. 548, 549) on kirkossa ennen ollut lasimaalauksia; niitä ei nyt enää näy [8]). — Taru kertoo että eräs Kankaisten aa-

[7]) Vertaa Sauvalan risti Liedossa, s. 74.

[8]) Kirkkoherra Almberg sanoi Muinaismuisto-Yhtiön lähetyskunnan olleen v. 1874 kirkkoa tutkimassa ja kuvaamassa. — Tuolla retkellä kuvattiin paitsi tässä julkaistu kirkko ja tapuli, kirkon kalustosta alttarikaappi: P. Neitsy lapseneen ynnä Maria Magdalena ja P. Barbara; P. Johannes Baptistan veistokuva; kalkkimaalauksia eri holveista; „Ecce homo“ (öljymaalaus); kirkkoh. H. Hoffmanin ja hänen vaimonsa muotokuvat; Martin Lutheruksen muotokuva; kalkki; pyhäin jäännösten säiliöllä varustettu risti (v. 1871); vanha neulottu antependium (esirippu); penkin ovi ja hätäkuva Hoffmanin votivikaapista. — Ruskosta kuvattiin kirkko; sakarstin akkuna; P. Sebastianin, P. Martin, P. Henrikin(?), P. Neitsyn ja tuntemattoman miespyhimyksen veistokuvat; kalkki ja pateeni; kilpivaakuna vanhasta antependiumista.

telisryökynä oli pahasti rikkonut jotakin katekismon käskyä vastaan ja sovittaakseen rikoksensa Jumalan ja ihmisten suhteen, rakennutti hän omalla kustannuksellaan kivisen kellokastarin, joka nyt vielä on käytännössä.

28. Maskun kirkko.

Ruskon kivikirkko näyttää yhtä vanhalta kuin edellä kerrotut kivikirkot, mutta kuitenkin se luullaan rakennetun vasta XVI:nella vuosisadalla. Ylipään ovat nuo Turun seudun vanhat kivikirkot niin toinen toisensa näköisiä kuin kanan munat, yksi vähä suurempi, toinen vähempi, siinä vaan ero. Kirkkoa on korjattu tämän vuosisadan neljännellä kymmenellä; silloin luultavasti on hävitetty muinaisjäännökset, jos niitä on ollutkaan, koska kirkossa nyt ei mitään merkillisempää ole. Hopeainen kalkki sanotaan olevan Maunu I:sen lahjoittama. Kansa vielä tietää kertoa, että Maunu pispa oli täältä kotoisin Märttälän kylän Käskylän talon poika. — Toiset taas kertovat kirkon kalkista seuraavan jutun: Halisvahan torpan luona on ontelo vuoressa, jota *pirunpesäksi* sanotaan. Siellä tiettiin olevan kalliita tavaroita; moni kävi niitä yrittämässä, mutt'ei saaminen onnistunut. Meni sitte kerran eräs „trakuuna“ hyvällä hevosella ratsastain pirun pesälle ja pyysi sieltä juotavaa. Juotavaa tuotiin sorkalla, mutta sankari ei siitä huoli-

nut, sitte tuotiin sarvella, hän ei huolinut siitäkään. Viimein tuotiin komealla hopeamaljalla; uros otti sen ja lähti ajamaan pois niin nopeasti kuin hevonen pääsi. Paha lähti perässä ja oli pakenijan kiinni saamaisillaan lähellä kirkkoa. Hädissään huuti ratsastaja: "auta sinä Mikko [9]) minua, niin annan tämän maljan sinulle!" Samassa lauloi lintu seipään nenässä: „aja ristiin riivatulle!", s. o. pellolle. Ratsastaja ajoi pellolle ja siinä ei pahalla ole mitään valtaa, syystä, että pelto on ristiin rastiin kynnetty ja siinä siis paljo ristin merkkiä. Sankari lahjoitti sitte maljan kirkolle [10]).

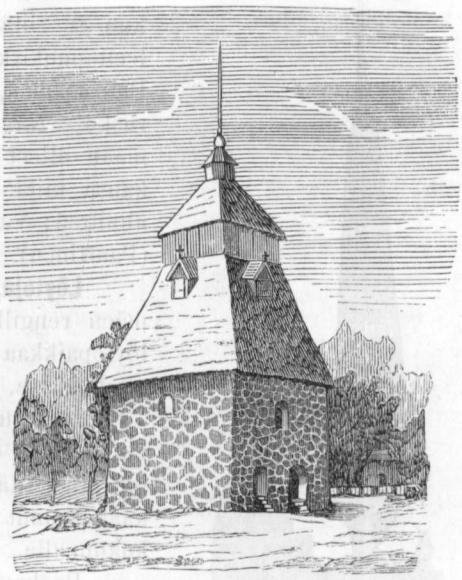

29. Maskun kellokastari.

Kansan kertomuksen mukaan on Rusko aivan ensimäisiä seurakuntia Suomessa. Kristillisyys siellä jo aikaisin loisti kirkkaana kuin „aamurusko"; siitä seurakunnan nimikin, Rusko.

---

[9]) Kirkon nimi on Mikko.

[10]) Vrt. *Communionkalken i Rusko kyrka.* Åbo Underrättelser 1824, n. 73, 74, 76 ja J. F. Wallenius, *Upplysning i en väckt historisk fråga.* Åbo Tidningar 1828, n. 53, 54, 58, 59; 1830, n. 25. Edellisessä on kertomus kalkin ryöstämisestä ja jälkimäisessä selitys kalkin ja pateenin kirjotuksista. Kalkilla luetaan *Lares Svrpe Biscop i Abo* (pispana 1500—1506) ja sinisiin kiviin piirrettynä *Ihesus,* jonka ohella siinä nähdään kuvattuna pispan pää hiippaneen, pispan sauva, ristiinnaulittu sekä sen kummallakin puolen Maria ja Johannes. Pateenin keskelle on kuvattu Vapahtajan orjantappuroilla seppelöitty pää. Reunalla luetaan: *Ihesus autem transiens per medium illorum ibat* (vrt. Joh. Ev. 20: 19, 26). Toim:n muist.

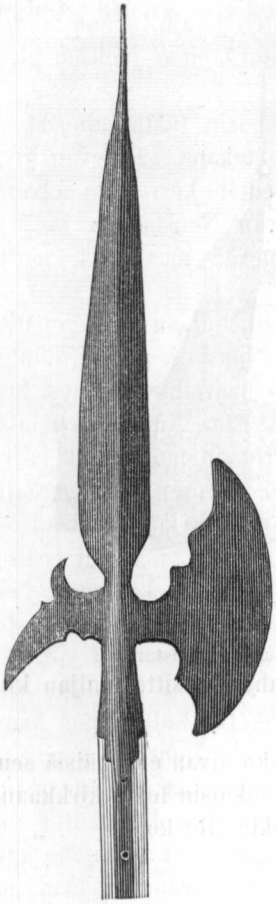

30. Tapparakeihäs. $\frac{1}{6}$.

Puuruskosta (Vahdolta) en saanut mitään onkeeni. Vahto on ennen kuulunut Ruskon seurakuntaan; kun se siitä erosi ja rakensi itselleen puukirkon, sanottiin sitä ensin Puuruskoksi, vanha Rusko oli Kivirusko. Nämä takamaat ovat varmaan olleet synkeät korvet, koska kansa niitä nytkin vielä enimmästi nimittää: Vahtokorpi ja Paattiskorpi (Paattinen).

Löytöjä. Maskussa oli Ristimäen rengillä ollut ukonvaaja; sen löytöpaikkaa ei tietty. Nyt se taas oli hukassa, etten sitä saanut.

Kurittulan kylässä, Ison-Sählän talossa on myös ukonvaaja, talon tiluksilta löytty, mutta en sitäkään saanut kun miehet olivat viikkokunnalla.

Ruskon Kirkkonummesta on löytty kolme vasarakirvestä ja kaksi oikokirvestä. Yksi vasarakirves ja oikokirves (vrt. s. 95) ovat museoon saapuneet.

V. 1870 lahjotti Ajosenpään Isotalon isäntä Muinaismuisto-Yhtiölle vanhan tapparakeihään, joka löyttiin talon aitasta (kuv. 30). Tuossa talossa olisi kertomuksen mukaan muinoin ollut *kuninkaan kammio*. S. v. lahjoitti varapastori E. A. Almberg säilän joka oli taottu Ruskon kappelissa Asolan talon pajassa v. 1808, kun talonpojat aikoivat ryhtyä aseisin Venäläisiä vastaan. Paljo sellaisia säiliä taottiin mainitussa pajassa, mutta hävitettiin taas, kun vihollinen kielsi talonpoikia aseissa käymästä [11]).

[11]) Pakanuuden-aikuisia kaluja ei ole täältä ennestään Yliopiston museossa ollut kun v. 1825 Seppälän kylässä Vahdon kappelia löytty vasarakirves (vrt. kuv. 8), jonka talollinen Matti Seppälä sinne lahjoitti v. 1856. Hist. M. 170. Toim:n muist.

7. Nousiainen.

Pitkänä kaistaleena ulottuu Nousiaisten pitäjä Lemun lahden perukasta lähes Salpausselännettä. Pitäjän läpitse juoksee pieni Valpperin joki.

Pakanuuden-aikaisista jäännöksistä tapasin täällä ainoastaan pari pientä kiviroukkiota *Kytöisten kylän* takana. Kalevan kivikoita olivat nekin nimeltään, eivätkä olleet edellä kerrotuita selvemmät. Samallaisia raunioita sanottiin olevan Nousiaisten ja Mynämäen rajalla, lähellä Mynämäelle menevää maantietä, mutta niitä en käynyt katsomassa.

Keskiaika. Kuten edellä on mainittu, ollaan vielä epätiedossa kummassako ensin on kirkko ollut Nousiaisissa vai Räntämäellä. Viimeksimainitulla paikalla, asian haaroihin katsoen, luulisi olevan etuoikeus, mutta muinaistaru asettaa Nousiaisten pitäjän etukäteen. P. Henrikin surmasta kerrotaan monellakin lailla. Provessori Topelius kertoo [1]) kansantarun mukaan, että „eräällä matkallaan sanotaan pispan tulleen Killaisten kylään Nousiaisten pitäjäässä ja siellä ajaneen Saaristen kartanoon, joka oli Lallin“ j. n. e. Mutta Killaisten kylässä ei ole Saaristen kartanoa, eikä kansa tiedä siinä sellaista koskaan olleen. Ne jutut, jotka kertovat Lallin Nousiaisissa asuneen, ovat luultavasti saaneet siitä alkunsa, että Killaisten kylässä on ennen nykyisen Pitulan talon nimi ollut Lolli, joka luultavasti on sekoitettu Lalli-nimen kanssa. — Nousiaisissa myöskin kerrotaan, että P. Henrikin murhaaja oli Pankkilan isäntä Alakylästä, mutta tää mahtaa olla aivan uudenaikainen juttu. Jos Henrikin murhaaja olisi ollut täältä Killaisista, niin olisihan sekin ollut merkillinen Herran ohjaus, että härjät marttyyrin ruumiin seisahduttivat juuri samaan kylään; jos niin olisi, niin tarina ei suinkaan unhottaisi kertoa tuon tapahtuneen muistutukseksi ja rangaistukseksi murhaajalle; sitäpä ei se kuitenkaan kerro. Taikka oliko asia niin, että surmattu tahallaan vietiin surmaajan asunnon viereen haudattavaksi? — Luultavampi kuitenkin on, että Lalli asui Köyliön saaressa, koska siellä vielä

[1]) *Maamme Kirja*, s. 279. — Peringskiöld sanoo Lallin olleen suomalaisen aatelismiehen ja asuneen Saaristen kartanossa Mynämäen pitäjässä. Toiset sanovat hänen olleen talonpojan Killaisten kylässä Nousiaisten pitäjässä. Siitä saanee tuo erehdys selkonsa. — Vrt. myös *Sanomia Turusta 1866*, n. 44, 48.

on monia muistoja siitä, mutta Nousiaisissa ei yhtäkään. Taru kertoo, että Henrikki käski ruumiinsa panna härkäin vedettäväksi ja sanoi: „mihin härkä vaipuu, siitä juhta pantakohon, mihin juhta vaipuu, siihen kirkko tehtäköhön!“ Toinen taru taas kertoo määrän olleen, että mihin härjät kolmannen kerran pysähtyvät, siihen on kirkko tehtävä. — Tie, jota myöten marttyyrin ruumis

31. Nousiaisten kirkko.

kuljetettiin, oli luultavasti jo silloinkin Kokemäen-jokelaisten Turkutienä talvis-aialla ja kävi varmaan synkkäin metsäin läpi. Se menee Köyliön järveltä suoraan etelään päin; ensin Säkylään, siitä Pyhäjärven ylitse Yläneelle ja sieltä Nousiaisiin Valpperin joen varrelle. Matka Köyliöstä Nousiaisten kirkon paikoille on 6 peninkulmaa. — Mutta eipä ole aivan varma, jos marttyyrin vetäjät seisahtuivatkaan sille paikalle, jossa Nousiaisten kirkko on; sillä muinaistaru kertoo että Nousiaisissa, Soutamolan kylän lähellä, *Kappelinmäessä* on ollut P. Henrikin kappeli ja hau-

tausmaa. Mutta milloin se siinä on ollut? Ei suinkaan ainakaan sen jälestä kuin Nousiaisten kirkko rakennettiin? — Eipä ole niin varmaa tietoa siitäkään, vaikka pyhän pispamme luut lepäisivät vielä tänäkin päivänä Kappelinmäessä. Kylän nimikin, joka ennen on ollut *Sancta Maria*, osoittanee että siinä on joku arvokas, merkillinen paikka ollut. — Että P. Henrikki eläissäänkin Nousiaisissa oli käynyt, osoittaa se, että Topasten talossa oli vielä viime aikoina ollut huone, jota sanottiin „Sant Henrikin huoneeksi", syystä että pispa olisi siitä saarnannut. Mutta eipä ole helppo eroittaa oikeata tietä kansantarujen pimeissä lokeroissa [2]).

Nousiaisten kirkko on Hirvijoen eli Valpperin joen rannalla; joen partaat ovat kahdenpuolen kirkkoa lahdelmille vierineet, mutta kirkko on osattu istuttaa vahvalle kalliolle. Kuten kuvasta näkyy, ei tämä ole samallainen kuin muut Turun seudun vanhat kirkot. Jälestäpäin on siihen tehty soukempi ja matalampi kuori-osa, kun kirkko on ollut liian ahdas. Kerrotaan että eräs aatelisneiti Nynäs'in everstin puustellissa oli tehnyt suuren synnin ja sitä sovittaakseen rakennutti hän tuon kirkon kuorin (vrt. kert. Maskun tapulista). Mahdollista on, että kirkon läntinen-

---

[2]) Vrt. P. Tikkanen, *Pyhän Henrikin surma, niinkuin Suomen kansa sitä muistaa.* Suometar 1857, n. 23 (lisäl.). Siinä kerrotaan matkasta Köyliöjärveltä näin: „P. Henrikin väki teki niinkuin hän eläissänsä oli käskenyt; pani ruumiin rekeen ja antoi oriin (eli härkäparin) mennä vapaana minne tahtoi; se seisahtui ensi kerran Repoilan pellolle Nousiaisissa. Siihen lyötiin risti, jonka ympäri sittemmin rakettiin huone, josta kuitenkin jo 120 vuotta sitte oli tuskin jäännöksiäkään jälellä. Kuin ruumis toisen kerran seisahtui mäelle Moision kylän vieressä, rakettiin siihen kappeli, jonka Lemulaiset luvattomasti veivät kirkoksensa:

„Lemun kämpit kelta-kontit
Veit kirkon, varastit kirkon
Päältä nummen Nousiaisten,
Toit Toijosten mäelle",

lauletaan runossa. Kolmannen kerran seisahtui ruumis Nousmäelle, johon sitte rakettiin Nousiaisten kirkko. Vaan ennenkun tämä kirkko saatiin valmiiksi ja P. Henrikin ruumis siihen haudatuksi, säilytettiin tätä ruumista Topasten kylässä asuvan talonpojan aitassa, joka vielä v. 1674 seisoi paikallansa, ja jota kutsuttiin *P. Henrikin puodiksi*". — „Kun P. Henrik matkoillansa, sitä ennen, tuli nykyisen Nousiaisten kirkon seudulle, tuli häntä vastaan käärme, joka uhkasi häntä; vaan Henrik sylki käärmen päälle ja noitui sitä niin että se vaipui kallioon, jota sittemmin sanottiin *Käärmeen kallioksi* ja johon käärme jäi näkymään." Toim:n muist.

kin pääty on jälestäpäin sellaiseksi muodostettu kuin se nyt on, taikka minkätähden tuo Suomen vanhimmaksi sanottu kirkko olisi erillainen kuin muut vanhat. Min näköisiä senaikaiset kirkot mahtavat Ruotsissa olla? — Kirkko on rakennettu harmaasta kivestä, inventariokirjan mukaan on se 57 kyyn. pitkä, 21 kyyn. leveä, kuorin leveys on 9 kyynärää; kirkon korkeus katon rajaan 15 kyynärää. Katto on tiilestä holvattu, kahdeksan pilarin kannattama. Kuori-osa myöskin näyttää olevan tiilestä rakennettu. Akkunoita on kirkossa 12, jotka ovat 4¾ kyyn. korkeita, 2 kyyn. leveitä. Sakaristo kirkon pohjois-sivulla on 8 kyyn. pitkä, 7 kyyn. leveä ja 8 kyyn. korkea.

Arvokas muinaisjäännös kirkossa on P. Henrikin hauta; se on tehty kiillotetuista saviliuskamalevyistä, on 15 kortt. pitkä, 7 kortt. 3 t. leveä ja 6 kortt. korkea. Haudan päällystössä ja seinissä on vaskilevyjä, joihin on piirrustettu kuvia Henrikin historiasta. Mutta koska hauta on selitetty ja kuvat painettuna Suomen Muinaismuisto-Yhtiön Aikakauskirjassa I, niin ollee niistä tarpeeton tässä laveammin puhua. Mainittava kuitenkin on, että tuo hauta sietäisi olla paremmassa kunnossa kuin se nyt on, sillä monessa kohden ovat vaskilevyt aivan irrallaan, sijoiltaan poispudonneina. Ennen on haudan ympärillä ollut rauta-aita, mutta se on viimeaikoina hävitetty. — Muukin kirkon kalusto lienee kyllä Muinaism. Yhtiölle tuttu [3]); mainitsen kuitenkin siitä vähäsen. Kirkon seinässä on maalattu taulu, kuvaava Henrikin Lallia polkevana. Heikki siinä on miesmäinen, mutta Lalli-parka hänen jalkansa alla on vaan korttelin pituinen kääpiö. Kirkossa on myös puinen ristiinnaulitun kuva, jonka ympärillä on neljä evankelistaa vertauskuvineen: Johannes kotkaneen, Markus jalopeuraneen j. n. e. Vanhassa saarnastuolissa on vuosiluku 1640. Täällä on myöskin maalattu taulu, kuvaava sitä tapausta kun paimen eroittaa lampaat oikealle ja vuohet vasemmalle puolellensa. Se sietäisi tulla museossa säilytettäväksi, sillä tuskin mikään teos sille rumuudessa vertoja vetäisi. — Kellotornin jalassa on muutamia kömpelöitä puukuvia.

---

[3]) Muinaismuisto-Yhtiön tutkimusretkellä 1871 kuvattiin kirkko ja tehtiin siitä asema- ja poikkipiirros; eräs akkuna; P. Jaakko vanh:n, P. Martin, P. Sebastianin, P. Erasmon, kuolleesta nousseen Kristuksen ja erään nais-pyhimyksen veistokuvat sekä P. Henrikin hautakehä.

Löytöseikat Nousiaisissa ovat omituisesti salaperäisiä. Kerrotaan useista löydöistä, joita löytäjät eivät tahdo ilmoittaa; heillä kun on sellainen luulo, että löydöstä menee osa kruunulle, vaivaisille y. m. Sangen hyödyllinen on siis kirjoitus „Esi-isäin muistomerkeistä“ 1878-vuoden Almanakassa siinäkin suhteessa, että se selittää, miten muinaislöytö palkitaan. — Kerrotaan, että Joh. Hemmingin tiluksilta Repolassa on löytty „kallis-arvoisia vöitä, renkaita“ ja mitä lieneekään. Mutta löytö pidetään salassa. — Samaten kerrotaan että talollinen Vuorenpää on löytänyt „platinarahoja“ niin runsaasti, että hän siitä on varakkaaksi tullut [4]). — Useista muistakin tuollaisista salaperäisistä löytäjistä kerrottiin. Entisestäkin tunnettu asia on että Nousiaisista viime vuosisadalla on löytty useita pakanuudenaikaisia raha-aarteita, vieläpä muutamia kultaisia kaularenkaitakin; mutta paikoista, mistä ne löydöt ovat, joista t:ri Aspelin kertoo [5]), en saanut tietoa, ei niitä enää muistettu; onkin jo kulunut toista sataa vuotta sitte kun nuo löytämiset tapahtuivat.

---

[4]) Sopimatonta lienee löytäjiä nimitellä jos eivät puheet olekaan tosia. Nynäsin herralle Nyström'ille oli Vuorenpää sanonut että hän on löytänyt kaksi „platinarahaa“, jotka on Turkuun myynyt, mutta muille hän tekee löytönsä valheeksi.

[5]) *Suomalais-Ugril. Muinaistutkinnon Alkeita*, ss. 150, 336, 357.

Muinaisjäännöksiä Kuopion kihlakunnassa.

Luetellut

H. E. Wegelius.

Nykyinen Kuopion kihlakunta on osa muinoista Tavisalmen pitäjää, joka perustettiin v. 1550 paikoilla ja käsitti myös nykyiset Leppävirran, Iisalmen ja Nilsiän pitäjät. Nämät seudut olivat silloin vielä harvaan asutut ja sanotaankin sentähden sen ajan kirjoituksissa erämaiksi („eriemark"). Ensimäiset uutisasunnot näkyvät olleen nykyisessä Maaningan pitäjässä, Taviniemellä, johon myös „Suomalainen Klemetti kirjuri", kuninkaan käskynhaltia Savonlinnassa, perusti talon. Klemetin seuraaja Kustaa Fincke ehdoitti, että tästä talosta tehtäsiin kuninkaankartano, jossa nimismieskin saisi asuntonsa, ja toisilta nimismiehiltä otettasiin joku osa heidän alaansa lisäksi, niin että erinäinen pitäjä voisi syntyä. Tähän suostuikin Kustaa Vaasa ja niin syntyi Tavisalmen eli Kuopion pitäjä v. 1547 [1]). Että kumminkin uudistaloja jo tätä ennen mahtoi Kuopionkin seuduilla löytyä, näkyy siitä, että jo v. 1549, kun silloinen piispan sijainen M. Agrikola ynnä tuomioprovasti Canutus Johannis pitivät piispankäräjiä Savossa, kysymys nostettiin kappelin (kirkon) rakentamisesta „Koopianiemelle Juvan pitäjässä", kuten sanotaan kirjeessä, jonka mainitut „katselijat" lähettivät Säämingin pappilasta Kustaa Fincke'lle, pyytäen tämän suostumusta asiaan, jota Juvan kirkkoherra ja pitäjä jo muka kauvan olivat toivoneet [2]). Siis mahtoi jo joku aika sitä ennen

---

[1]) Kats. A. I. Arvidsson, *Handlingar till upplysning af Finlands häfder*, II, s. 265 ja 270.

[2]) Arvidsson, *Handl. VIII*, s. 58; Akiander, *Kuopio Stifts herdaminne:* „Kuopio."

löytyä näissä paikoin asukkaita, jotka luettiin Juvan pitäjään knuluviksi. Jo Helmikuun 15 p. 1552 ilmoitti Fincke kuninkaalle, että oli rakennuttanut uuden kirkon „Savonlinnan lääniin, uuteen Tavisalmeksi nimitettyyn pitäjään.“ Tätä Tavisalmen pitäjää sanottiin myös Vähäksi Savoksi eroitukseksi Suur-Savosta Mikkelin seuduilla. Kuopion nimi, jonka pitäjä sai siitä paikasta (Koopianiemi eli Kuopionniemi), johon ensimäinen kirkko rakennettiin ja jonka synnystä tulemme edempänä puhumaan, mainitaan ensi kerta kuninkaallisessa kirjeessä v:lta 1627 [3]), josta pitäin se vähitellen näkyy muuttuneen yksinomaiseksi nimitykseksi. Mutta vielä v. 1775 sanoo Sigfrid Porthan [4]) Kuopion pitäjää kutsuttavan kansan kesken Tavisalmeksi sekä kertoo että Kuopionniemen ja Tavisalmen kyläläisten kesken kauvan on ollut riitaa siitä, kumpiko kylä antaisi perustettavalle seurakunnalle nimen ja kumpaanko ensin kirkko rakennettasiin; edelliseen seikkaan nähden päättyi riita niin, että kumpikin kylä nimitti uuden pitäjän omalla nimellänsä, joten molempia nimiä kauan käytettiin sekaisin (promiscue). — Tästä laajasta pitäjästä eroitettiin Iisalmi eri pitäjäksi v. 1627; Leppävirran pitäjä perustettiin v. 1640.

V. 1650 antoi kuningatar Kristiina silloisen Kuopion pitäjän sekä Iisalmen ja Pielisjärven pitäjät läänitykseksi kreivi Pietari Brahelle. Ne' kuuluivat näet Kajaanin vapaaherrakuntaan, joka taas Kaarlo XI:n toimesta, niinkuin muutkin läänitykset, peruutettiin kruunun alle. — Siitä lähtien kuului Kuopion pitäjä Kyminkartanon lääniin vuoteen 1775 asti; sitten Savon ja Karjalan pohjoispuoli erotettiin eri lääniksi, jonka maaherralle seuraavana vuonna! määrättiin asunto rakennettavaksi Kuopion pitäjän emäkirkon luo [5]).

Sillä aikaa oli Nilsiästä, johon jo v. 1738 „rukoushuone“ oli rakennettu, v. 1769 tullut Kuopion pitäjän kappeli, josta vihdoin v. 1816 syntyi eri pitäjä. Karttula tuli kappeliksi v. 1765, pitäjäksi 1862; Maaninka kappeliksi v. 1767, pitäjäksi 1871; Tuusniemi vihdoin kappeliksi 1781, pitäjäksi 1855. Vielä v. 1775 rohkeni S. Porthan sanoa: „Sekä maan laadun että väkiluvun puolesta

[3]) Vrt. Akiander, *Herdaminne:* „Iisalmi.“

[4]) *Dissertatio gradualis, descriptionem Paroeciae Cuopio continens.* Praes. Joh. Bilmark. Turku 1775. Tämä maisteri Porthan oli sitten Kuopion kappalaisena v. 1783—1809.

[5]) G. Rein, *Geografiska och statistiska notiser om Kuopio län.* Suomi 1845.

on Kuopion seurakunta, jos ei ensimäinen, niin ainakin ensimäistä lähimäinen Ruotsin valtakunnan seurakunnista" ja Tuneld'in maantieteessä (v:lta 1795) sanotaan: „Kuopion pitäjä on väkirikkain seurakunta koko valtakunnassa; se on 5 ja 10 peninkulman vaiheilla pitkä etelästä pohjoseen ja noin 8 penink. leveä idästä länteen; v. 1785 siinä oli 17,326 asukasta."

Nykyiseen Kuopion kihlakuntaan kuuluvat seuraavat pitäjät: *Kuopion* emäpitäjä, jolla nykyjään ei ole yhtään kappelia, *Tuusniemi*, *Karttula*, *Maaninka*, *Pielavesi* ja äsken perustettu *Keiteleen* pitäjä, jossa ei vielä ole pappiakaan. Kihlakunnan rajapitäjänä on idässä *Kaavi*. Raja kulkee, pohjosesta alkain, ensin pitkin *Kaavinjärveä*, sitten pitkin *Rikkavettä* ja *Juovettä;* näiden välissä on kapea *Ohtaansalmi*, joka tässä kohden eroittaa Savon ja Karjalan toisistansa. Siitä paikasta, missä Tuusniemen, Kaavin ja Heinäveden rajat yhtyvät, kääntyy raja länteen päin Juojärven poikki ja kulkee sitten pitkin *Kermanjärveä* ja *koskea*. Siitä taas alkaa *Leppävirran* raja, joka kulkee melkein läntistä suuntaa pitkin *Kohmanselkää* ja *Suvasvettä;* sitten se mutkistelee sen melkein saarenmuotoisen maan poikki, joka on Suvasveden ja *Sotkajärven* välillä, sen perästä tämänkin poikki ja *Humalajokea* sekä *-järveä* myöten. Tästä alkaen on *Suonenjoki* naapuripitäjänä (raja kulkee pitkin *Kulujärveä*, *Kangasjokea*, *Kangasjärveä*, *Suojärveä*, *Leväjokea*, *Suhojärveä* y. m.), sen jälkeen *Rautalampi*, jonka raja kulkee melkein luoteista suuntaa pitkin *Iisvettä*, siitä *Suostijoen* ja *-järven* sekä metsien halki *Nilakan* ja *Niinisen* välillä olevaan pieneen *Kukertaisjärveen*. Siinä *Viitasaaren* pitäjä alkaa ja raja menee melkein pohjoista suuntaa sydänmaan kautta *Suvanto-*, *Rikka-* y. m. *järvien* halki *Rillakivelle*, jossa Waasan, Oulun ja Kuopion läänit yhtyvät ja joka on saanut nimensä siitä, että tämän rajapyykin likellä on paljon „rillattu" ja riidelty. Nyt seuraa raja vähän matkaa Maanselkää, joka eroittaa Kuopion kihlakunnan *Pyhäjärven* pitäjästä; sitten se taas kääntyy koilliseen ja itään päin, ollen rajana *Kiuruveden* pitäjää vastaan ja kulkien ensin *Koivujärven* pohjoisen lahden, sitten *Löytänäjärven* ja *Pytkyjärven* poikki, jonka viimeksi mainitun järven itäpuolella Kiuruveden pitäjä tekee pienen leikkauksen Sulkavajärveen. Koillisessa ovat *Iisalmi* ja *Lapinlahti* naapuripitäjiä; raja kulkee *ison* ja *pienen Lammasjärven* sekä *Onkiveden* poikki, mutkistelee sitten enemmän itäkoillista suuntaa pieneen *Ukonjär-*

veen, josta Nilsiän raja alkaa; siinä on parhaasta päästä *Juurusvesi*, *Karhunselkä* ja *Melavesi* rajana.

Vuoriharjanteista ovat mainittavat: *Savonselkä*, joka Maanselästä kihlakunnan luoteisella puolella lähtee kaakkoseen päin, sitten tekee polven pohjoseen, kiertäen Lammasjärveä, jonka itäpuolelta se taas kulkee eteläistä suuntaa, ensin Pielaveden ja Maaningan kautta ja sitten parhaasta päästä rajana Karttulan ja Kuopion välillä aina Karttulan eteläosaan, jossa polvistuu länteen ja jatkuu Suonenjoelle. Tämä harjanne on vedenjakaja Saiman ja Päijänteen vesien välillä. — Toinen matalampi ja katkonaisempi harjanne tulee Lapinlahden seurakunnasta Onkiveden itäpuolella Maaninkaan, kulkee siitä melkein eteläistä suuntaa Kuopion seurakuntaan Jännevirran kohdalle, jonka toisella puolella jatkuu enemmän itäistä suuntaa Tuusniemen kautta Kaavinjärvelle asti.

Vesistö. Kuten jo sanoimme on Savonselkä vedenjakajana Saiman ja Päijänteen vesien välillä. *Saiman* vesistöön kuuluvista järvistä on etevin *Kallavesi*, johon juoksee kaksi suurta vesijaksoa, nimittäin: 1) pohjosesta *Onkiveden* kautta Iisalmen pitäjästä tulevat vedet, jotka *Viannon* kanavan kautta laskevat *Maaninganjärveen*, tästä *Mustanvirran* ja *Ruokovirran* kautta *Ruokoveteen* ja siitä *Pöljänsalmen* kautta *Kallaveteen;* 2) koillisesta purkaavat Nilsiän pitäjässä syntynyt vesijakso sekä *Melavesi* ja *Riistavesi* vetensä *Juurusveden* ja *Jännevirran* kautta *Kallaveteen.* Tämä jakaantuu kahteen, *Toivalan* 3-virstan levyisen salmen kautta eroitettuun selkään, joista eteläistä sanotaan *Ollinseläksi.* Tästä selästä laskee vesi osaksi lounaasen *Puutossalmen* kautta *Sotkajärveen*, osaksi kaakkoseen *Vehmassalmen* kautta *Suvasveteen*, joka *Palokin* virran kautta on yhteydessä *Juojärven* ynnä muiden vesien kanssa ja *Kermanjärven* kautta laskee vetensä menemään Heinävedelle. — *Päijänteen* vesistöön kuuluvut Savonselän läntisellä puolella olevat järvet, nimittäin, pohjosesta alkaen, *Koivujärvi*, joka *Korkeakosken* ja *Koivukosken* kautta laskee *Pielaveteen;* tähän myös tulee pohjosesta *Selkäyden-*, *Savi-* ja *Niemisjärvien* vedet sekä koillisesta *Lammasjoen* kautta *Lammasveden* vesi. Pielavesi purkaa vetensä *Säviänvirran* kautta isoon ja pieneen *Nilakkaan*, tämä taas *Äyskosken* kautta *Rasvangin* selkään, johon myös *Sallusjärven*, *Hirvijärven* ja *Ahvenisen* vesi *Haringan* kosken kautta yhdistyy. Rasvanki ja sen yhteydessä oleva *Virmasvesi* purkaavat vetensä *Iisveteen*, josta se vihdoin menee edemmäs Rautalammille ja Suonenjoelle.

Kuopion pitäjä.

Kuopion- eli Kuopalanniemestä, johon Tavisalmen pitäjän ensimäinen kirkko rakennettiin ja joka sitte antoi pitäjälle nimensä, kertoo Porthan ennen mainitussa väitöskirjassaan seuraavan kansan suusta saadun tarinan: „Kun eräs talonpoika siinä paikassa, missä nyt on kirkko, oli kaskea polttanut ja toinen satunnalta hänet tapasi ja kysyi mistä hän tuli, kuuluu tämä vastanneen: 'tuolla kävin niemellä kuoppimassa'; tuo lause muita niin miellytti, että he koko sen seudun siitä asti nimittivät Kuopioksi." Uskottavampana pitää Porthan kuitenkin seuraavan selityksen. „Siitä kertomuksesta näet, jonka rovasti J. D. Alopaeus vainaja [1]) lähetti kunink. Kansliakollegiolle, näkyy selvään, että tuolle niemelle muinoin virtaili väkeä kaikista naapuripitäjistä, siellä kaikellaista kauppaa harjoittaen, jonka tähden joukossa olevat Ruotsalaiset kutsuivat paikkaa kaupungiksi (Caupung, emporium), josta nimityksestä sittemmin suomen kielessä muodostui *Kuopio.*" Vielä kolmannen selityksen antaa kihlakunnan tuomari Aug. Forstén vainaja kirjoituksessaan „*Tavinsalmi*" [2]). Hän arvelee näet, että nimi Kuopalanniemi, joksi kysymyksessä olevaa nientä myös sanottiin, varmaan on johdettava nimestä *Skopa*, jonka nimen muutamat Eskil Kauhasen jälkeiset, jotka asuivat samalla niemellä, omistivat. Tuo Eskil Kauhanen (jota Forstén erehdyksestä sanonee Eliakseksi) oli Kuopion eli Tavisalmen pitäjän ensimäinen kirkkoherra ja kotosin Kauhalan kylästä Karjalohjan pitäjää [3]).

Kuopion emäpitäjän avaruudesta alkuansa ja halkaisemisesta on jo ylempänä kerrottu. Kun Pielaveden seurakunta erotettiin

---

[1]) A. oli kirkkoherra Leppävirroilla, jossa kuoli Maalisk. 8. p. 1767. Tässä mainittu kertomus on luultavasti sama v. 1761 mainitulle Kollegiolle jätetty kertomus, josta on ote luettava Turun ruotsalaisissa sanomissa v. 1771, n. 16.

[2]) *Tapio 1865*, n. 6; *1866*, n. 21, 22; *1867*, n. 5—7.

[3]) Fabian Collan, *Bidrag till Savolaks' och Karelens Historia under Konung Gustaf I:s tid*, Suomi 1851, siv. 10. Vrt. myös A. E. F:n (maisteri Frosterus'en) ruotsiksi ja suomeksi julkaistua kirjasta: *Kuopion pitäjän ikä, nimi ja ensimäinen kirkko*, Kuopio 1874.

Iisalmesta v. 1811, otettiin siihenkin Kuopiosta tiluksia. Kuopion naapuripitäjät ovat nyt: etelässä Leppävirta, idässä Tuusniemi, pohjosessa Nilsiä, luoteessa Lapinlahti ja Maaninka sekä vihdoin lännessä Karttula.

Kuopion pitäjän halkasee mahtava Kallavesi; vettä siis on pitäjässä runsaasti. — Vuorenkukkuloista mainittakoon mainio *Puijon mäki*, „Puijon ukko, pilviharja", Kuopion kaupungin pohjoispuolella. Suvasvedessä on pieni *Kukkarisaari*, jonka korkealta ympyräiseltä harjulta on avara näköala. Myös ansainnee mainitsemista *Kumpumäki* Räimän ja Kasurilan kyläin välillä.

Kylät ovat Savossa ylipäätään pieniä; niin tässäkin seurakunnassa. Niitä onkin koko 49, nimittäin *itäpuolella kaupunkia:* Jännevirta, Pelonniemi, Kotasalmi, Ryönä, Lohilahti, Riistavesi, Vaajasalo, Kurkiharju, Ritoniemi, Roikansaari, Horsmastenlahti, Putroniemi, Vuorisalo, Litmaniemi, Jänissalo, Enonlahti, Vehmassalmi, Niinimäki, Miettilä, Räsälä, Puutosmäki ja Juonianlahti; *kaupungin ja Kallaveden läntisellä puolella:* Sotkaniemi, Vehmasmäki, Riitsenlahti, Hirvimäki, Pellosmäki, Hiltulanlahti, Puutossalmi, Jynkkä, Savilahti, Savisaari, Niuvanniemi, Levänen, Haminalahti, Rytky, Kaislaistenlahti, Lamperi, Niemisjärvi, Hirvilahti sekä vihdoin *kaupungin pohjoispuolella:* Väänälänranta, Koivusaari, Kehvo, Räimä, Kasurila, Kolmsoppi, Hakkarala, Rissala ja Toivala.

Muinaisjäännöksiä. Rovasti Alopaeus'en ennen mainitussa kertomuksessa vuodelta 1761 luetaan: Paikkakunnan asukkaat sanovat ensimäisten ihmisten tässä maassa olleen hyvin pitkäkasvusia, jonkatähden sanovat heitä *metelin kansaksi.* Tämä kansa on lähtenyt tästä pohjoseen päin eli Pohjanmaahan. — Epäilemättä on näissä paikoin pakanuuden aikana käynyt Lappalaisia, jotka täällä olevissa lukuisissa järvissä ovat pyytäneet kaloja. Tuon metelin kansan eli Jättiläisten aikuisia lienevät neljä yhdessä kohdassa kalliolla Toivalan kylän eteläkärjen, Ruskeanniemen eli Kirkkoniemen läntisellä rannalla olevaa rauniota. Kukin niistä näkyy olleen noin 3 syltää ristiinsä, mutta ne ovat nyt suureksi osaksi hajotetut. Jättiläisten sanotaan käyttäneen kiviä „sormikiviksi" estääksensä muita pääsemästä tänne. — Samassa kylässä, Iisalmelle menevän tien itäpuolella, on metsässä Honkamäen koillispuolisella rinteellä n. s. *Jättiläispöytä.* Tämä on noin kyynärän tai puolen toista paksuinen, 3 syltää pitkä ja leveimmästä kohdasta 2 syltää leveä melkein kolmikulmainen laakakivi, joka le-

pää ikäänkuin kolmen jalan päällä. Näistä jaloista ovat kaksi kumpikin yhdestä kivestä, kolmannen alla on toinen pienempi kivi lisänä. Tuo pöytäkivi on noin 5 korttelia korkealla kalliosta; tämä on niinkuin penkki, jossa sopii istua, ja josta tuo Jättiläisten pöytä näyttää olevan lohkaistu ja sitten vähän syrjään sysätty; siinä on näet leikkaus, joka melkein vastaa ylemmän kiven laitoja [4]). — *Hautasaaressa* Enonlahden kylässä on muka löytty hirveän suuri sääriluu ja pääkalloja; samoin Koistilan talon maalta Räsälän kylässä tavattoman suuria luita 10 sylen syvyydeltä(!) paaden alta.

Lappalaisia muistuttaa *Lapinjärvi* Kehvon kylässä, *Lapinsalo* Ollin selässä, niin ikään *Porojärvi* Puutossalmen kylässä sekä *Lapinsaari* Litmaniemen kylässä. Tästä saaresta on muutamia vuosia sitten löytty pääkallo ja säärivarsiluu. Se on nyt jo ollut kaskena useampia kertoja, mutta vielä näkyy ikäänkuin hautakumpuja koko joukko tuossa pienessä saaressa.

Historianaikaisia muistoja. Mainittavia paikkoja ovat: *Linnunsaari* Litmaniemen kylässä Mustantaipaleen ja Huuhkomäen välillä; siellä kuuluu asuneen Savonlinnalaisia, jotka täällä kävivät kesän aikana kalastamassa (ja luultavasti metsästämässä). — *Honkalahti*, kaupungin ja Kelloniemen välillä, on vanha mestauspaikka, josta on pääkallokin löytty. — *Hatsala*, kaupungin ulkopuolella, oli jonkun aikaa Kuopion kirkkoherrain asuntona, mutta muutettiin sitten katteinin puustelliksi; siinä on myös eversti Lode asunut. — Nykyinen kappalaisen puustelli *Julkula*, 6 ven. virstaa pohjoispuolella kirkkoa, oli vielä v. 1664 Julkusten oma; siinä on mainio Malm syntynyt.

Uudemmilta ai'oilta näytetään Toivalan kylässä useampia paikkoja, joihin sodan aikana on ihmisiä haudattu; niin esim. *Töpösen mäellä* ja Luenmäen talon kahassa. *Karhunsaaressa* Toivalan kohdalla, jossa nyt on höyrysaha, kuuluu samallaisia hautoja olleen. Näitä paikkoja luultavasti käytettiin hautausmaiksi kaatuneita sotamiehiä varten 1808-vuoden sodassa, jolloin Sandels juuri täällä Toivolassa Kesäkuun 18 päivästä aina Syysk. 30 päivään saakka pienen sotajoukon kanssa urhoollisesti piti puol-

[4]) Laitisen mukaan on muuan syli Kumpusenjärven rannasta Koivusaaren kylässä maalle maatunut „jättiläisten vene", mutta sen päälle on kasvanut suuria puita ja niiden juuret ovat sen jo maahan sotkeneet.

Toim:n muist.

tansa monenkertaisesti isompaa vihollisjoukkoa vastaan. Pökösenmäen rinteellä Toivalan läntisellä rannalla näkyy vielä vanhan *patterin jäännöksiä* kahdella tykkireiällä. — Sillä ajalla kuin Toivalassa oltiin, tehtiin myös useampia päällekarkauksia Kuopion puolelle, jossa viholliset majailivat; niin Kesäk. 26 p., jolloin majuuri Arnkihl nousi maalle *Julkulanniemellä* ja *Savilahdessa* kaupungin pohjoispuolelta sekä majuuri Schildt koillispuolelta *Kelloniemellä*, jossa Venäläisillä oli varustuksia, ja jossa tilaisuudessa muutamia vankeja saatiin. Saman kuun 30 p. koetti Sandels uudella rynnäköllä Kellonientä vastaan saada valtaansa 5 tykkiä, jotka Rachmanovilla siellä oli, vaan tämä yritys ei onnistunut. Heinäkuun 9 p. koettivat Venäläiset puolestansa, saatuaan tänne muutamia tykkiveneitä, näiden avulla nousta maalle Toivalassa, joka ei onnistunut, paremmin kuin s. k. 23 p. tehty samallainen yritys. — Vielä on sodan päiviltä mainittava *Jynkkä* kaupungin eteläpuolella, jossa Cronstedt'in palausretkellä hänen takajoukkonsa, silloin katteini Duncker'in johtamana, urheasti vastusti vihollisia Maaliskuun 15 p. ja siitä sitten vähitellen peräytyi Toivalaan, yhtä urheasti taistellen. Kiitosta ansaitsee myös Kuopion kaupungin valloittaminen Malm'in kautta Toukok. 12 p. — Vihdoin mainittakoon, että Lukkosalmeen Toivalan likellä, mantereen ja Potkunsalon välillä, on kansantarun mukaan kolme sotaluuppia upotettu.

Kirkollisia muistoja. Kuopion ensimäinen kirkko, joka samassa oli tuon laajan Tavisalmen pitäjän emäkirkko, rakennettiin, kuten jo mainitsimme, v:n 1549—1552 vaiheilla *Multamäelle*, joka oli Kuopion vanhan hautausmaan itäpuolisena jatkona eli, kuten Frosterus sanoo, „pohjoisluoteiseen suuntaan kymnaasirakennuksesta.“ Se arvelu, jonka Collankin tuopi esiin ja johon eräs Henrik Porthanin [5]) tekemä muistokirjotus näkyy antaneen aihetta, että näet tämä kirkko oli ollut Luustaipaleella Reinikkalan kylässä Leppävirtain pitäjässä, on sittemmin havaittu vääräksi. Se näkyy syntyneen siitä, että ensimäiset kaksi kirkkoherraa, *Eskil Kauhanen* ja hänen poikansa *Lauri K.*, asuivat mainitulla Luustaipaleella, jonka seuduilla vieläkin (ainakin v. 1843, jolloin Collan'in kirjotus on tehty) asuu useampia Kauhasen nimisiä ihmisiä. Siellä oli myös „vielä 1770-vuosiluvulla eräs aitta, joka vanhusten

[5]) Ennen mainitun Sigfrid Porthan'in isä, kirkkoherra Kuopiossa v. 1758—1788.

puheen mukaan oli ollut siellä asuneiden pappien". Niin ikään kertoo Forstén „pappilan saunasta, jolla nimellä erästä siellä olevaa kivirauniota vielä parikymmentä vuotta sitte nimitettiin", ja Collan sanoo paikan nykyisen omistajan pellolla olevan kivillä reunustettu kuoppa, jonka väitetään olleen kirkkoherran kellarina. Kuitenkin myöntää Collankin, ett'ei kirkosta ole siellä mitään jäännöksiä maassa eikä kansan muistossa. Tiedetään myös, että Kuopion kolmas kirkkoherra Tuomas Lackman ja neljäs Paavali Kauhanen asuivat Hatsalan puustellissa Savilahden kylässä ja että kirkko ensinmainitun aikana oli Multamäellä. Lienee siis varma asia, että Tavisalmen v. 1552 valmistunut ensimäinen kirkko oli mainitulla nykyjään tuskin nimeksikään jälellä olevalla Multamäellä, siis likellä nykyistä kirkkoa.

Siinä kirjeessä, jossa Kustaa Fincke ilmoitti tämän kirkon rakennetuksi ja josta jo puhuimme, pyysi hän myös nöyrimmästi pitäjän puolesta saada kirkkoon yhden niistä messupuvuista, jotka olivat otetut entisistä Viipurin luostareista ja käyttämättä säilytettiin Viipurin linnassa, sekä Savonlinnan kirkossa olevista kahdesta kellosta pienemmän, joka panoi vaan 5 leiviskää, koska ei muka molempia siellä tarvita. Näihin pyyntöihin suostuikin kuningas, „kuitenkin rehellistä maksua vastaan".

Tuon ensimäisen kirkon, jonka S. Porthan sanoo olleen kaunistetun kaikenlaisilla maalauksilla, polttivat v. 1630 ennen mainitun Paavali Kauhasen aikana Venäläiset tahi oikeammin Venäjään kuuluvat Karjalaiset. Yllä mainittu kello, joka silloin ryöstettiin ja vietiin Tohmajärvelle, säilytettiin S. Porthan'in aikana Käkisalmen kirkossa.

V. 1639 Maalisk. 29 p. valmistui uusi kirkko, joka oli rakennettu likelle n. k. Pappilan-nientä eli, kuten Forstén sanoo, „vähän länsipuolelle nykyistä viinanpolttolaitosta".

Rovastin käräjissä v. 1673 oli kansa luvannut jatkaa kirkkoa, kun oli niin pieni, että pappien täytyi suurina rukouspäivinä (juhlapäivinä?) kesällä pitää Jumalanpalvelusta ulkona kirkkotarhalla. Kirkkoherra Andreas Sculptorius'en aikana (v. 1685—1689) jatkettiinkin Porthanin mukaan kirkko kahta vertaa pidemmäksi ja hankittiin saarnastuoli, joka maksoi 400 talaria vaskirahaa. Se syttyi ukkosen valkiasta tuleen ja paloi 6 p. Elokuuta 1719 [6]). Tapuli, joka oli rakennettu v. 1656, pysyi toki vahingoittamatta.

[6]) Forstén'in mukaan. S. Porthan sanoo: Heinäkuussa 1718.

Kevätkäräjissä v. 1722 sitousi rakennusmestari Pietari Eskelinpoika Callenius rakentamaan uuden kirkon vapaata ylöspitoa ja kahta sataa taaleria vastaan ja Piispankäräjäin pöytäkirjasta näkyy, että hän todellakin v. 1730 oli rakentanut kaunissuhtaisen („väl proportionerad") kirkon. Tämä kirkko, joka seisoi länsipuolella entistä, nykyisellä hallitus- eli piispantorilla, näkyy olleen göthiläistä rakennusmuotoa [7]); kaluja sanoo S. Porthan siinä olleen muutamia messupukuja tahi papinkaapuja (pallia sacerdotalia) sekä hopeinen kalkki lautasineen. „Kirkkoa myös koristaa", jatkaa hän, „sekä saarnastuoli että messingistä valettu kynttiläkruunu. Seinissä riippuvat maalaukset ovat jokseenkin tavallisia ja kuvaavat osaa Vapahtajamme Kristuksen historiasta". Viimeinen jumalanpalvelus tässä kolmannessa kirkossa pidettiin tuomiosunnuntaina v. 1815; kirkko purettiin alussa 1820-lukua. — Vielä 10 vuotta takaperin oli entisellä hautausmaalla piispantorilla ammutun Venäläisen upseerin hautapatsas, joka sitten muutettiin uudelle hautausmaalle.

Nykyistä kivikirkkoa ruvettiin rakentamaan v. 1803 *Vahtivuorelle* [8]), josta poraamalla otettiin suurin osa tarvittavia seinäkiviä. V:n 1808—9 sota viivytti kirkon rakentamista, mutta se saatiin valmiiksi v. 1815, jolloin se vihittiin ensimäisenä adventtisunnuntaina.

Kelloniemi kuuluu saaneen nimensä siitä, että siellä kaksi kirkon kelloa hukkui, kun lautalla tuotiin Kuopioon. Milloin se tapahtui, emme tiedä sanoa. — Kirkonkelloista mainittakoon vielä seuraava: V. 1653 lahjoitti kreivi Pietari Brahe kirkkoon kellon, jossa S. Porthanin mukaan oli seuraava kirjoitus: „Guds Heliga Församling i Cuopio en Klocka till tjenst och nytta af Gref Pehr Brahe, Antonii Vile in Lybec An. 1635". Tämä kello mahtoi kyllä olla tarpeen, koska kuten ennen olemme maininneet Karjalaiset, polttaessa ensimäisen kirkon v. 1630, veivät sen kellonkin pois. — Toista pienempää, itse seurakunnan hankkimaa kelloa kohtasi ison vihan aikana kummallinen tapaus. Sen näet nimismies Henr. Hoffrén kätki „esivallan käskystä" pappilan peltoon Pappilannie-

[7]) Katso kirjotusta *Lapatinskin kuolema.* Tapio 1867, n. 9; H:fors Tidn. 1830, n. 18, 19.

[8]) Tämä *Vahtivuori* eli *Lapinlinna* mainitaan Tuneld'in Maantieteessä; sen sanotaan olevan ympyriäisen kummun („jordhög"), jonka ympärillä oli irtanaisia, pyöreitä kiviä.

mellä ennen Venäläisten karkausta maahan[9]. Mutta rauhan tultua mainittu nimismies (v. 1730 sanotaan: entinen nimismies) ei ilmoittanutkaan sitä paikkaa, johon hän oli kellon kätkenyt, vaikka hän useammissa piispankäräjissä (vv. 1724, 1727, 1730, 1733, 1738 ja viimein 1740) velvoitettiin sitä tekemään sekä lupasikin tehdä, ja vaikka, kuten 1730 vuoden pöytäkirjassa sanotaan, „koko seurakunta tiesi varmaan todistaa ett'ei vihollinen eikä kukaan muu ole löytänyt mainittua kelloa, vaan että hän vasten omaatuntoansa ja parempaa tietoansa käyttää sen takaisintoimittamisessa joutavia juonia". — Luultavasti kyllästyi seurakunta viimein hakemiseen, koska v. 1750 näkyy uusi kello tulleen hankituksi, joka vieläkin löytyy ja jossa on seuraava päällekirjoitus. Toisella puolella luetaan:

Johannes.

Herralle minä helisen,
Cumachtelen Cuopiosa
Hengetöin hengellisiä
Herättelen hengen töihin
Kiruhda Kirckohon cansa
Samo saarnaja sisälle.

Älä Luojasi unohda,
Lunastusta suren Herran
Nyt on avoi armon ovi
Tarjona tavara templin.
Ps. XCV. V. VI.
Hallelujah.

Toisella puolella kuninkaan muotokuvan alla: Suurivaldian kuningan Riederichin sen I. hallituksen aicana kosca paroni ja Riddari Jacob Henric Wrede oli maanherra ja mag. Juhana Nylander pispa ja seuracunnan papit. kirckoherra Henric Argillander. kappalaiset Zacharias Argillander ja Carl Salenius. Juhan Fahlsten on tämä kello valeltu Stocholmis vuonna 1750.

Toisessa nykyisistä kelloista on seuraava päällekirjotus:

Tämän kellon on Kuopion emäseurakunda andanut vala vuonna 1783, joka on sen suuren Ruotsen kuningan Gustaf III kolmans toista kymenens hallituksen vuosi jolla ajalla tämä seurakunda ilahutettin sildä heidän keskelläns asuvaiselda hyvintekiäldä korkeasti vapasukuiselda Öfverste lieutenantilda ja Riddarilda tämän länin vice maan herralda Georg Henric von Wright. Johon aicaan herr Henric Porthanius oli tässä kirkkoherrana; mutta kirkkoherran virka hallittin magister herr Aron Molanderildä. joka

[9]) Jos ei tämä tapahtunut v. 1710, niin ainakin v. 1714, jolloin viholliset tulivat aina Kuopion pitäjään. Niin arvelee Herra A. E. F. kirjoituksessaan: *Hyvästi kätketty kirkonkello. Tapio 1872*, n. 43, 44.

silloin oli kirkkoherra kuningallisessa Savolahden Jalka jägarin väessä. p. a. p. anomisen päälle Gjuten C. S. Meyer i Stockholm. — Toisella puolella on Ps. 100, 4:s värsy.

Kirkon omaisuudesta on vielä mainittava: muutamat katolisajasta säilyneet *pyhäin miesten kullatut luut,* muutamat vanhat alttaritaulut ja vanhanaikainen messupuku sekä sakariston seinässä riippuva muotokuva, jonka alla on kirjoitus: Kiörkoherden H. Argillander, f. 19/2 1673. † 28/2 1743. Job. 10: 8, 10, 12. — Käsikirjoituksista, jotka kirkon arkistossa säilytetään, ansaitsevat mainitsemista Piispan- ja Rovastin-käräjäin pöytäkirjat v. 1670—1804, luettelo kaikista Kuopion kirkkoherroista sekä „Cuopio församblings kyrckbok, köpt år 1669", sisältävä luetteloita syntyneistä, kuolleista ja vihityistä, kaluinluetteloita y. m., kaikki tietysti ruotsinkielisiä. Viimemainitussa kirjassa on huomattava se omituinen seikka, että kaikilla vaimonpuolisilla nimillä on pääte -tar, -tär, esim. Kinnutar, Väänätär, Heiskatar, jotka vastaavat miehenpuolisten nimiä: Kinnunen, Väänänen, Heiskanen j. n. e.

Vielä muutamia merkillisiä tapauksia ja seikkoja vanhemmista ajoista. Piispankäräjissä valitettiin usein taikuudesta ja loihduista; niin sanotaan esim. v. 1678 että eräs mies oli itse haudannut viisi kuollutta lastansa riihensä taakse. V. 1693 kehoitettiin papistoa salaisesti tutkimaan, mitä seurakuntalaisilla oli tapana Köyrinä [10]). Jo Pietari Fabritius'esta, joka oli kirkkoherrana Kuopiossa v. 1649—66, kertoo S. Porthan, että hän lukkarinsa Martti Lyytisen avulla kaatoi monta lehtevää puuta, joiden juurelle pakanat (gentiles) uhrasivat (sacra sua peragerunt); paikat olivat tunnetut nimellä „ristinkanta". — Fabritius'en seuraajasta, Christian Lackman'ista, joka kuoli v. 1669, sanotaan Rovastinkäräjissä v. 1670 [11]): „Koska kirkossa ei ollut rahaa ollenkaan, tunnusti kirkkovärtti, kun rovasti sitä tutkisteli, että herra Christiern vainaja oli ottanut rahat kirstusta, kun tahtoi päästä haettavana olevaan kirkkoherrapaikkaan".

Asutustarinoita. *Antikkala* Toivalan kylässä sanotaan olevan ensin asuttuja paikkoja tässä pitäjässä ja vielä on nähtävänä en-

---

[10]) Tästä ja muista pakanuudenajasta säilyneistä menoista tulemme enemmän puhumaan Tuusniemen seurakunnan kertomuksessa.

[11]) Niitä piti Paltamon rovasti Joh. Cajanus. Vrt. *Åbo Tidningar 1791,* n. 17. — *Bidrag till Kuopio sockens och stads historia. Finl. Allm. Tidn. 1850.* n. 352. *Kesän tulo ja jäiden lähtö-aika Kuopion seuduilla. S:tar* 1857: 19.

tisen asuntopaikan tulisia. Se on ollut Hoffrénien asunto, joista yksi oli kirkkoherrana täällä v. 1694—1718. — Enonlahden kylässä asui ensimäinen asukas *Keränen*, *Tiilikkaniemellä*. Tämä Keränen tapasi Lappeenrannalla, siellä käydessänsä, *Suomasen* Jääsken pitäjästä — josta hän itsekin arvaten oli kotoisin — ja houkutteli hänenkin tänne; täällä näet vieläkin Tuomasia asuu ja erään vanhan Tuomasen ukon mukaan on nyt kasvava polvi seitsemästoista! — Räsälässä oli vanha talo, joka nyt on hävitetty, *Mönkkölän* mäellä; vanhimpia taloja on myös *Järvelä*, johon *Koistinen* ensin asettui. *Voutila* samassa kylässä on myös vanha talo, josta sitten on levinnyt ihmisiä monelle haaralle. — Miettilän kylään sanotaan asukasten tulleen *Mietinsaaresta* Ruokolahdella. — Kehvossa oli ensimmäinen asukas *Kallinen*, joka asui *Pekolanmäellä;* hänen vävynsä oli *Väänänen*. Väänäsiä on nykyään paljo Kuopion pitäjässä. — Räimässä olivat ensimäiset asukkaat *Olli Pitkänen* ja *Lapveteläinen Aatamissa*, joka nyt on autio; *Myllysaari*, jossa sitten on pappikin (?) asunut, on myös vanhimpia paikkoja. Kasurilassa ovat vanhimpia taloja *Jysänkoski* ja *Miettilä;* Jysänkoskella, josta on sananparsi: „Kun entiset ukot karjailivat, huusivat Jysänkoskesta Pekkalaan“ (virstan väli), asui ensin *Kasurisia*, sitten *Nuuttisia*. — Sukunimi *Lappalainen* muistuttaa Lappalaisia; sanotaanpa vielä muutamia vuosia sitten eläneen mies, joka oli Lappalaista sukuperää.

Ihalaisten suku kuuluu tulleen *Ihalansaaresta* Saimalla Ruokolahden pitäjässä ensin Roikansaareen, josta sitten ovat hajonneet. Ensimäisestä Ihalaisesta [12]) on seuraava tarina. Kerran hän kävi Lapissa, arvaten lappalaisilta tietäjiltä neuvoa kysymässä jossakin asiassa, — vieläpä meidänkin aikana käydään välistä Lapissa samassa tarkoituksessa. Köyrin-aaton illalla olisi mies mielellään suonut olevansa kotona. Lapinmies lupasikin ajaa häntä kotia niinkuin töyrö (-teiri); mutta toinen Lapinmies oli vielä parempi ja lupasi viedä kuin ajatus, jos vaan saisi lehmän pal-

---

[12]) Arvaten sama Ivar Ihalain(en), josta S. Porthan kertoo, että vielä hänen (P:n) aikanansa säilytettiin Kuopion kirkossa n. s. imissioni- eli kiinnityskirja, jossa pastori Tuomas Lackman v. 1603 antoi Roikansaaren (insulam Rökensari“) mainitulle miehelle viljeltäväksi, „kosk' ei kukaan vielä suorittanut minkäänlaista veroa tuosta saaresta“. Tästä Porthan päättää suurimman osan Kuopion pitäjää silloin vielä olleen viljelemättä. Roikansaari ei olekkaan enää oikeastaan mikään saari, vaikka tosin vesiä on sen ympäri joka taholla.

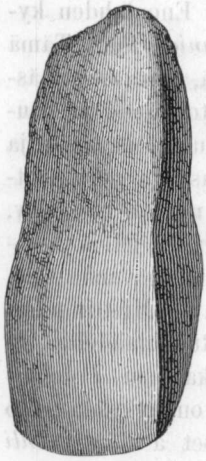

1. Kirves. ½.

2. Onsitaltta. ⅓.

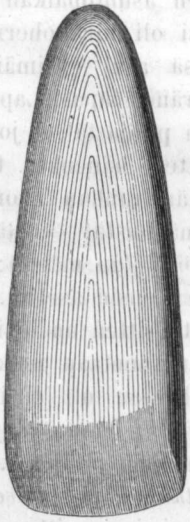

3. Tasataltta. ½.

4. Onsitaltta. ⅓.

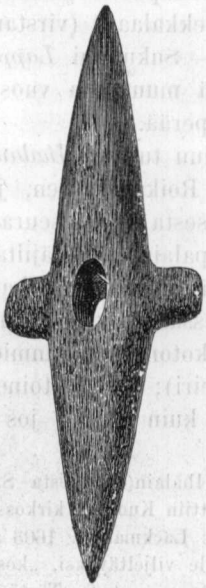

4. Hakkuu-ase. ⅓.

6. Veitsi. ½.

1—6. *Kiviajan aseita Suomesta.*

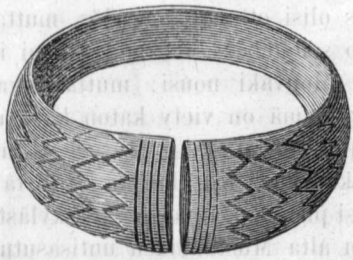

7. $\frac{2}{3}$.

8. $\frac{1}{1}$.

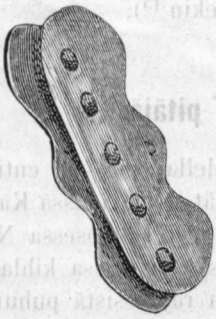

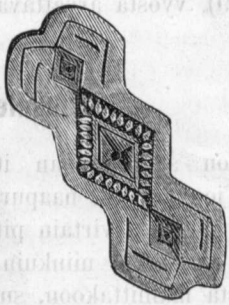

9. $\frac{1}{1}$.

10. $\frac{1}{1}$.

11. $\frac{2}{3}$.

kaksi. Siihen suostuikin Ihalainen ja lähettiin matkaan. Mennessä putosi hattu päästä; mies olisi ottanut sen ylös, mutta Lapinmies sanoi jo olevan „kirkko seitsemäs“. Aamulla istui isäntä kotonansa penkin päässä, kun talonväki nousi; mutta piika kun tuli navetasta valitti että paras lehmä on viety katon kautta.

Muinaislöytöjä. Yliopiston Historiallisessa Museossa säilytetään *kiviajalta:* tasataltta liuskamasta Kurkharjun kylästä; toinen samallainen sekä vielä kaksi pienempää Vaajasalon kylästä. — *Rauta-ajalta* löyttiin kiviraunion alta Mustalahden uutisasutuksesta, puoli virstaa eteläänpäin Haminalahden kartanosta Haminalahden kylässä, m. m. seuraavat pronssikalut: rannerengas (kuv. 7), ympyriäinen kupurasolki (kuv. 11), korvakkeella varustettu ripustin (kuv. 8), hihnanjakaja vyöstä (kuv. 10) sekä omituinen solitus (kuv. 9), vyöstä arvattavasti sekin [13]).

Tuusniemen pitäjä.

Kuopion seurakunnan itäpuolella on sen entinen kappeli *Tuusniemi,* jonka muut naapuripitäjät ovat: idässä Kaavi, etelässä Heinäveden ja Leppävirtain pitäjät sekä pohjosessa Nilsiä.

Vesiä on täällä, niinkuin muissakin osissa kihlakuntaa, runsaasti. Niistä mainittakoon, suurista rajavesistä puhumatta, eteläpuolella: *Rääpysjärvi* ja *Kivijärvi,* josta juoksee *Kartansalonjoki* Suvasveteen. Pohjosesta tulee *Kankaisenjoki Kankaisenjärvestä Hietajärveen,* josta vesi pienten järvien ja jokien kautta laskeupi *Tuuslahteen;* toinen joki *Parojärvestä* ja *Susijärvestä* Juojärveen. *Tuusjärvestä* laskee joki Riistaveden Koivulahteen. *Hiidenlahti* Riistavedessä ja *Lapinjärvi,* josta juoksee pieni joki Kaavinjärveen, muistuttavat muinaisia asukkaita.

Maa on ylipäänsä hyvin mäkistä; paitsi pohjoisosan kautta menevää harjannetta on pienempiä mäkiä melkein joka paikassa. Niin on esimerkiksi Juurikkamäen kylässä aivan vieretysten monta mäkeä, joiden kukkuloille talot ovat perustetut. — Kulkuneuvot ovat huonolla kannalla. Ainoastaan se maantie, joka kirkolta viepi ensin pohjoseen, sitten länteen päin ja juuri Kuopion rajalla yhtyy Kaavista tulevaan valtatiehen, on kunnossa. Toiset kartalla

---

[13]) J. R. Aspelin, *Suomalais-Ugrilaisen Muinaistutkinnon alkeita,* s. 353.

merkityt tiet ovat vasta alussa ja menevät osaksi toista suuntaakin kuin mitä kartasta näkyy.

Paikkakunta sanotaan saaneen nimensä eräästä sotamiehestä, nimeltä *Dus*; hän oli lähtenyt sotapalveluksesta pakoon ja asettunut asumaan siihen niemeen, johon kirkko sitten rakennettiin ja jota miehen mukaan sanottiin *Tuusniemeksi*. — Itse Tuusniemestä on se tarina, että eräs Kiho Vaakkonen on ennustanut niemen ennen maailman loppua katkeavan kapeasta kohdasta, josta vesi nyt jo on leikannut ison kappaleen [1]). Niemen kärjessä sanotaan olleen jonkunlaisia *valleja*, joista nytkin vielä jälkiä näkyy, vaan niissä kasvaa nyt korkeita kuusia ja honkia.

Tuusniemi on vielä nuori seurakunta. V. 1781 se pääsi kappeliksi, kirkko rakennettiin 1798 ja ensimäinen varsinainen kappalainen tuli vasta v. 1802. Kun Tuusniemi v. 1855 määrättiin pitäjäksi, niin siihen lisättiin muutamia taloja Riistaveden kylästä Kuopion pitäjää sekä Kartansalon kylä Leppävirtain pitäjästä. Ensimäinen kirkkoherra astui virkaansa v. 1870. — Kirkko, rakennettu v. 1869, on 55 virstan päässä Kuopion kaupungista.

Siihen aikaan, kun ei ollut kirkkoa eikä pappia likempänä kuin Säämingissä, oli myös tavallista, että näiltä seuduilta käytiin siellä asti — toiset sanovat Mikkelissä, jopa Turussakin! — „nimeänsä hakemassa"; lapsia näet ei saatu ristityiksi, ennenkuin he omin voimin pääsivät suksilla papin luokse menemään [2]).

Muinaisjäännöksistä ei ole paljo mainittavaa, ainakaan pakanuuden aikaisista. Ainoastaan Ohtaniemen kylässä on useammissa paikoissa ollut *hiiden raunioita*, esim. Kämmenjärven rannalla, Penttumäellä, Saunasärän luona ja Pirttimäellä, vaan ne ovat kaikki jo hajotetut.

Ukkolassa, ennen Räätälilä, jonka omistaja räätäli ennen aikaan sanotaan hakeneen suoloja suksilla Turusta asti, on vanha *hautausmaa*, josta on löytty luita, — minkä aikuinen lieneekään.

---

[1]) Vrt. „Kiho-Vauhkosen" ennustus suuresta kaupungista Tohmajärvellä Värtsilän ruukin ja Jänisjärven välisellä kankaalla: *Suometar 1855*, n. 29 (lisäl.); hirveästä veren vuodatuksesta Kallaveden jäällä: Reinholm, *Finska folkens hedniska dop och dopnamn, s. 35;* Kihavanskoinen, Kalevan poika: *Suomi 1858*, s. 119; IX, s. 177. Muita tarinoita Kihovauhkosesta luetaan *Oulun Viikkosanomissa 1858*, n. 18. Toim:n muist.

[2]) Samallaisen tarun kertoo Maisteri Frosterus Iisalmestakin; Iisalmelaisten näet täytyi hakea nimensä Säämingistä asti. *Kuopion pitäjään ikä j. n. e.*, s. 4.

— Kiukonniemen kylässä Ohtaansalmen rannalla on kallioon hakattu Ruotsin valtakunnan vaakuna: kolme kruunua, vuosiluku 1595 sekä alkukirjaimet: CT×AH×GF×IH. Niinkuin tiedetään kulki Ruotsin ja Venäjän raja Täyssinässä v. 1595 tehdyn rauhan mukaan tämän salmen kautta. Vastaisella rannalla Kaavin pitäjässä sanotaan olleen Venäjän vaakuna niin ikään kallioon hakattuna. — Toisessa kalliossa samalla Kiukonniemen rannalla on risti ja muutamia puumerkin kaltaisia piirroksia, joiden ohella eroitetaan vuosiluvut 1858, 1872 ja 1895 sekä kirjain P.

Taikatapoja. V. 1670 pidettyjen rovastinkäräjäin pöytäkirjassa luetaan: „Tässä pitäjässä [3]) suurin osa kansasta ei katso synniksi pitää esi-isiensä vanhoja taikauskoja, jotka ovat 'Olewin lambat, Kekri lambat, Catrinan lahjat, Dapanin maljat, Ukon vakat' j. n. e. Minä kielsin sitä, mutta he vastasivat, että heidän pappinsa eivät ole heiltä sitä kieltäneet, vaan heidän entiset pappinsa olleet heidän seurassansa (i gelag med dem)". — Nykyiset ihmiset nauravat noita „esi-isiensä taikauskoja", vaan joku vanha eukko vielä muistaa, että hänen lapsuutensa aikana niitä käytettiin. Tämmöisten muistojen mukaan panemme tähän muutamia tietoja vanhempien aikojen menoista.

Mikkelin lampaat tapettiin ja syötiin Mikkelin päivänä. Lammasta oli keritsemättä syötetty koko vuoden. Luut pantiin hautaan puun juurelle likelle taloa. — *Kekrin* eli Köyryn aattona laitettiin sauna, lämmitettiin ja havoitettiin, niinkuin vieraille ainakin, intikoita eli haltijoita varten. Sitten valmistettiin hyvää ruokaa pirtin pöydälle, ovi jätettiin auki ja talon väki meni saunaan. Kerrotaan joskus tapahtuneen, että rosvot käyttivät tämmöistä tilaisuutta syödäksensä intikoille määrättyä ruokaa; toisen kerran taas ovat muutamat siat toimittaneet intikkojen tehtävän, luultavasti talon väen iloksi, sillä se oli hyvä merkki, jos ruoka näkyi maistuneen.

Katrinan päivänä keitettiin se hauki, joka ensiksi keväällä saatiin, sekä lampaan, lehmän ja sian lihaa ja syötiin navetassa, jossa seuraava runo (luultavasti vaillinainen) lausuttiin:

---

[3]) Kuopion pitäjään kuului silloin sekä Tuusniemi että Nilsiä, Maaninka ja Karttula. — Tuusniemen kirkon arkistossa säilyvistä käsikirjoituksista ei ole muuta mainittavaa kun Porvoon Tuomiokapitulin kiertokirjeet v. 1798—1830 kolmessa niteessä, kirkon vanhoista kaluista neljä ihan puusta tehtyä kynttiläkruunua.

„Katrina, kipo kaponen,
Hyvä rouva ronkkaselkä,
Anna mulle musta lehmä
Tahi valkea vasikka,
Kelpoaisi kirjavakin.
Härkälykky häiläytä - - -“

Joulunaattona leivottiin kapallisesta jauhosta leipä. Keväällä kun ruvettiin kylvämään, keitettiin kalaa sekä huttua, johon se leipä pantiin.

Tahvanalla vietiin joulu-oljet ulos. Rengit tulivat hevosen seljässä tupaan, kysyen: „onko Tahvana kotona?“ Vastattiin: „on“ ja tarjottiin miehille viinaa ja hevosille ohraa.

Kakkaramarkkinat. Jokaisesta lehmästä, joka keväällä poiki, tehtiin maidosta ja otrajauhosta rieskaa; näitä kakkaroita jaettiin Juhannusaattona köyhille kirkolla, jossa usein syntyi riitaa ja tappeluakin näiden kesken.

Löytöjä ei ole tästä pitäjästä vielä saatu mainittavia talteen. Yliopiston Historiallisessa museossa on täältä tallella ainoastaan joitakuita myöhemmän-aikaisia kaluja, kuten esim. jousenlukko y. m. Ohtaniemen Maunulasta. — Ohtaniemen Mikkolassa löyttiin 6 vuotta sitten sillan alta „lankkariksiä“ ja kiven kulmassa vaskirahaa; niin ikään Alatalossa.

Karttulan seurakunta.

Karttulan rajapitäjät ovat: idässä Maaninka ja Kuopio, etelässä Leppävirtain pitäjä, lounaassa Rautalampi sekä luoteessa Pielavesi.

Järvistä ovat mainittavat: *Tallusjärvi,* johon *Koroksenjärvi, Liesjärvi, Saitajärvi* y. m. itäpuolelta laskevat vetensä ja josta joki viepi länteen *Hirvijärveen;* tästä kulkee vesi osaksi etelääpäin *Ylä-* ja *Ala-Muuraisen* sekä *Savikosken* kautta *Karttulanlahteen,* osaksi länteenpäin *Hirvisalmen* kautta *Ahvenisen* selkään, joka *Uittosalmen* kautta on yhteydessä sen pohjoispuolella olevan *Kallionselän* sekä *Suovun* ja *Koivulahden* kanssa. Ahvenisesta laskee *Haringankoski Rasvangin* selkään, johon myös pohjosesta *Tervasalmen* kautta tulee *Äyskosken* alapuolella olevan *Koskenselän*

vesi. Kaakkoispuolelta laskevat *Kivijärvi*, *Petäjäjärvi*, iso ja pieni *Laukkasenjärvi* y. m. vetensä *Kuttajärveen*, josta *Kuttakoski* ne viepi *Virmasveteen*.

Karttulan kirkko, jonka rakentamisesta kysymys nostettiin piispankäräjissä v. 1764, valmistui v. 1765. V. 1779 Karttula määrättiin eri kappeliksi ja v. 1862 se eroitettiin Kuopiosta eri kirkkoherrakunnaksi. *Kylät* Karttulassa ovat Nuuttila, Koivujärvi, Utrianlahti, Kuivaniemi, Karttula, Sammakontaus (yksi ainoa talo), Hakulila, Lyytikkälä, Riuttala, Soinlahti, Kemppaanmäki, Humalaniemi, Viitataipale, Valkeistaipale, Keihästaipale, Vaaronmäki, Kuttasalo, Koskenpäiväranta, Punnonmäki, Salinmaa ja Airaksila.

Muinaisjäännöksiä. Lappalaisista tahi muista entisistä asukkaista ei ole muita jäännöksiä, kuin muutamat paikkain nimet: Punnonmäen kylässä pieni *Lappajärvi*, Kuivaniemen kylässä *Lapinjärvi*, pieni *Lapinlahti* Rasvangissa, talon nimi *Lapinkallio* sekä *Lapinmäki* ja sen kupeella oleva kivistä tehty *Lappalaisten kaivo*, josta vieläkin saadaan vettä.

Sitä vastoin mainitaan useampia paikkoja, joissa *Hämäläisten* sanotaan aina kesänaikana käyneen kalastamassa, silloin kun ei vielä vakinaisia asukkaita täällä ollut. Semmoinen kalastuspaikka on Talluksen kylässä Liesjärven pohjoisrannalla *Rakkineensalmessa* Marjolahden suussa. Siinä on vielä järven pohjassa katiskoita; samoin on *Korosjärvessä* vaajoja pohjassa sekä *Suokkuvansalmessa* Hirvijärven pohjoisen lahden, Suokkuvanlahden suussa. Kerrotaanpa, että kerran myöhempinä aikoina muutamat miehet tästä samasta Talluksen kylästä kävivät Turussa voita myymässä. Paluumatkallaan nämät tulivat muutamaan taloon Hämeenmaassa, jossa tavan mukaan kysyttiin mistä vieraat ovat. Olipa silloin tuvassa myös hyvin vanha mies, jota tyttö soudatti kehdossa. Kun tämä kuuli, mistä miehet olivat, käski hän tytön, joka soudatti, seisahuttamaan ja kysyi: „vieläkö saadaan Koroksesta punamahoja siikoja?“ Sitten hän taas käski tytön soutamaan. Tuo elähtynyt mies oli siis kaiketi nuoruudessaan ollut niitä, joiden katiskoista vielä on jäännöksiä Koroksen pohjassa. — Mutta Hämäläiset käyttivät näitä seutuja hyväksensä silläkin lailla, että tervaa polttivat. Näiden vanhojen aikojen tervahautoja on koko joukko pitkin järvien rantoja, jopa saarissakin. Niin on Soinlahden kylässä *Lintulahden* (Virmasveden) rannalla mahdottoman suuri tervahauta. Varsinkin on niitä ollut Kuttajärven ympäris-

tössä, esim. eteläpuolella *Hankisalmessa* ja niinikään itärannalla; *Pohjoisjärven* rannalla, *Pitkän* ja *Keihään* järvien välillä, *Keihästaipaleen* kylän rajalla; *Viljamäessä* Soinlahden kylässä ja *Soinlahden* ruukin likellä; kaikki nämät yhden virstan alalla, mutta nyt ne ovat hävitetyt. *Pohjoisjärvi*, *Itäjärvi* ja *Luodejärvi* Punnonmäen kylässä ovat saaneet nimensä siitä suunnasta, jossa ovat tervahaudoista katsoen. — Vielä on tervahautoja taikka on niitä ollut seuraavissa paikoissa: *Humalaniemellä* Tallusjärven rannalla; Talluksen kylässä *Selänrannan* talon maalla Tallusjärven itärannalla; *Liikkajärven* etelärannalla samassa kylässä kaksi; *Haukijärven* pohjoispuolella, *Tallus*-järven pohjoisrannalla, *Kiviniemen* maalla ja *Heimolan* maalla Luvenlahden pohjassa niin ikään kaksi. *Hirvijärven* itäpuolella Karttulan kylässä, n. s. *Nikinkankaalla* lienee suurin kaikista haudoista; se on kahdeksatta syltää leveä poikkipäin, vallit ovat syltä leveät ja toiselta puolen kyynärää, toiselta puoltatoista syltää korkeat maasta, joka tässä on kaltava. Tervahaudan vieressä on savitettu melkein neliskulmainen kuoppa, toinen sivu 4, toinen 3 kyynärää; sen laidassa näkyy selvään jälkiä tervasta, jota siinä on säilytetty. Vielä on Koivulahden rannalla Koivujärven kylässä *Poikalan* talon maalla ollut tervahauta, josta kirves on löytty, mutta sitten hävitetty. Äyskosken varrella Koskilammin sekä ylä- että alapuolella on löytynyt tervahautoja; toisen seuduilta on noin 100 vuotta sitten löytty Preussin valtakunnan raha, joka sekin on hävinnyt. Nuuttilan kylään kuuluvassa Rasvangin *Jakosaaressa* [1]) on tervahauta, kuudetta syltää leveä poikkipuolin; *Hynnyscnsaaressa* sen likellä on rannalla saunan kiuas, arvattavasti kalastajain vanha asunto; siitä on noin 100 v. sitten löytty rautainen kalavarras, jossa on kaloja paistettu. Jakosaaressa on myös tervahaudan vieressä samallainen savella silattu kuoppa, kuin Nikinkankaalla. Myöskin Lapinlahden pohjassa on kaksi tervahautaa.

Vielä mainittakoon muutamia jälkiä entisistä asumuksista, joiden i'ästä ei ole tietoa.

Pitkäjärven ja Keihäsjärven välillä Keihästaipaleen kylässä on ollut vanha uuninsija; sitä purettiin noin 50 vuotta sitten, jolloin siitä löyttiin lapsen pääkallo; myös on siitä löytty kiviase, jonka keskellä oli hakkaamalla tehty reikä, melkein samaa muo-

[1]) On saanut nimensä siitä, että siinä muka kalastajat lahnan mähniä jakoivat.

12. Punkalaidun. ⅓.

toa kun kuv. 12. *Uittosalmessa* Ahvenisen ja Kallion välillä on parin kolmen tuuman paksuja paaluja pohjassa rannasta rantaan. Salmen yli, joka on noin 200 syltä leveä, uitetaan hevosia; siitä sen nimi. — Kylä sanotaan ennen olleen Tulisalmen *Tulisaaressa* Niemen talon maalla Utrianlahden kylää. Samassa kylässä Raiskion ja Iisakkalan keskievarien keskivälillä on Raiskion maalla vanha uuninsija *Tanskilaisenmäellä* synkässä metsässä länteen päin maantiestä. Vanhoja tulisijoja on myös löytty *Naparin saaressa* Lapinlahdessa sekä Lapinmäellä Rasvasen rannalla, 300 tai 400 syltää Tervasalmesta, Kuivaniemen kylää; Huuskolan ja Tuomolan maitten rajalla, Nuuttilan kylää, on suosta löytty katiskoita. — *Linnansaaresta* Virmanselän ja Rasvasen välillä on kolme vuotta sitten löytty miekka. — Tässä myöskin mainittakoon että Muuraismäellä Muuraisjärven rannalla Karttulan kylässä on kalliossa ikäänkuin ihmisen, lehmän ja jäniksen jälkiä.

Siihen aikaan, kun täällä ei vielä ollut pappia eikä kirkkoa, vaan tavallisesti käytiin *Pieksämäen(?)* kirkossa, silloin myös ruumiita haudattiin mihinkä vaan sattui, koska olisi ollut kovin vaivaloista viedä ne kirkolle asti, ja pappi kävi ainoastaan muutaman kerran vuodessa näissä *hautausmaissa* ruumiita siunaamassa. Noita entisiä *kalmistoja* on varsinkin Kuttajärvessä ja sen seuduilla. Kuttajärvessä on niitä *Kalmansaaressa*, Kuttasalon kylää, ja *Savisaaressa*. Vielä on hautausmaita Karttulan lahden itärannalla *Hintikan* maalla, Karttulan kylää n:o 16; *Lehmisaaressa* Lehmisalmessa Karttulanlahden suussa ja *Raatosaaressa* Kuivaniemen kylää; *Kalmansaaressa* Talluksen järvessä Humalaniemen kylää, josta kaivettaessa noin 40 v. sitten on löytty pääkalloja; *Kuolionsaaressa* Liesjärvessä Talluksen kylää. *Nikinkankaalla* Suokkuvalahden (Hirvijärven) itäisellä rannalla, Karttulan kylää, on ainakin kolme vajonnutta hautaa; yhdestä löyttiin kesällä 1876 n. s. „leppälapsi“, s. o. kaksi ristiin pantua pientä puikkoa, johon punaisella langalla on kiinni sidottu vanha vaskiraha. Kun näet „tietäjät“ tahtovat parantaa vanhan vamman, niin he pesevät sen, jolla on vamma, ja vievät peseet vanhaan hautaan, johon myös

tuommoinen leppälapsi haudataan. — Utrianlahden kylässä *Tulisalmessa*, Kallion ja Suovun välillä, on *Heiskasen saari*, jossa myös on hautauspaikka; siitä on löytty luita ja naulan päät. Samassa kylässä Äyskosken varrella Koskilammin itänurkassa on hautausmaa, vieläpä *Jyrkänlevän* niemessä Jakosaaren kohdalla Nuuttilan kylässä sekä äsken mainitussa *Hynnysensaaressa*. Hautain paikkoja näkee siitä, että maa on vajonnut; niistä löytää myös toisinaan hiiliä ja lahonnutta ainetta.

Historiallisia muistoja. „Vanhan vihan aikana" kulki sotasankari *Harinka* Rasvasen selässä, josta hän kohosi Ahvenisen selkään Haringankosken kautta; koskea hän vähän siivoeli ja antoi sille nimensäkin. — *Löttökosken* keskievarissa tapettiin Syysk. 14 p. 1808 varhain aamulla Venäläinen upseeri, luutnantti Lapatinski, joka 30 ulaanin ja kahden sotamaanmittarin kanssa kävi Kuopiosta tiedustelurctkellä Karttulassa. Kun Ruotsalainen sotajoukko sai tietoa tästä retkestä, käskettiin näet vänrikki Gregori Tigerstedt, joka kuului auditööri Heintzius'en kokoamaan ja Tavinsalmella majailevaan vapaajoukkoon, ryntäämään tiedustelijain päälle. Tigerstedt lähtikin viidenkymmenen huonosti vaatetetun ja varustetun „virsujääkärin" kanssa sydänmaitten kautta Löttökoskelle, jossa tapasikin mainitun sotajoukon. Venäläiset ammuttiin osaksi, osaksi vangittiin ja Lapatinski itse, joka noiden kahden maanmittarin kanssa makasi tuvassa, pistettiin ulaneilta otetuilla piikeillä kuoliaaksi [2]). — Mitä kansa puhuu eräästä Bulatov'ista, joka muka oli ollut viemässä transporttia Pohjanmaalle ja jonka sama Tigerstedt oli Karttulassa murhannut, lienee erehdystä.

Asutustarinoita. Ensimäinen asukas Karttulassa, kerrotaan, oli *Kolomainen*, joka seitsemän pojan kanssa tuli Juvalta Punnonmäelle; tässä hän, istuen kuusen latvassa Kuttakohon vuorella Kuttajärven eteläpuolella, jakoi koko paikkakunnan Kolomaisten ja vävynsä Karttusen kesken. Siinä kuusessa istuen hän myös nimitti järviä. Kun näet etäältä kuuli kuikan äänen, sanoi hän:

---

[2]) G. Montgomery, *Historia öfver kriget emellan Sverige och Ryssland åren 1808 och 1809*, II, s. 44. — Tapiossa v. 1867, n. 11 ja 13, oli A. F:n allekirjoittama kertomus Lapatinskin kuolemasta, jonka kertomuksen hän sanoo tehneensä itse Tigerstedt'in ja Löttökosken talon väen kertomusten mukaan. Vrt. myös *Helsingfors Tidningar 1830*, n. 18, 19 sekä muista sotatoimista Savossa kirjoitus *Kapraali Luu: Oulun Viikkosanomia 1858*, n. 40, 41, 44, 48—52; 1859, n. 9, 10, 12.

„siell' on kutta, kosk' on kuikka"; se oli *Kuttajärvi*. *Punnosesta*, joka on pieni järvi etelään päin Kuttajärvestä ja Kuttakohon vuoresta, kiilui vettä: „no, jos Kutta kuivaa, niin kyll' on vettä Punnosessa", sanoi Kolomainen, tahi toisen kertomuksen mukaan: „jos Kutta kuivaa, niin Punnonen pulpottaa". Saman Kolomaisen sanotaan antaneen rengillensä vuosipalkaksi *Koskisrannan* (Koskenpäivärannan kylän, Kuttajärvestä kaakkosessa). — *Pirskalan* talon sanotaan muuten olleen ensimäisiä Punnonmäen kylässä. Airaksilan kylään on tullut *Airaksinen* Kuopiosta. —

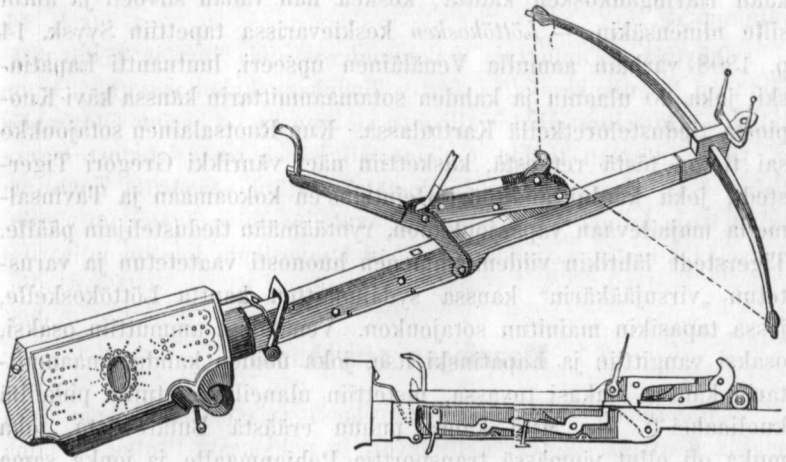

13. Rautajousi XVII:nen vuosisadan lopulta.

Karttulan kylässä ovat vanhimpia *Savenlahden* talo ja *Karhusen* suku. Sotaherra Tavinsalmessa antoi rengillensä *Toloselle* Utrianlahden ja Koivulahden kylät. Toloselle tuli vävyksi *Huuskonen* Rautalammilta. — Nuuttilan vanhimmat paikat ovat *Lahdentaka* ja *Huttula*. Huttulasta kerrotaan seuraava tarina; kerran oli sodan aikana vihollisen päällikkö laittanut siihen kortterinsa. Isäntä (Rönttynen) tuli siitä murheelliseksi, kun tuo sotaherra monta aikaa oli siellä; liukas kun oli koetti kumminkin mielistellä häntä, mutta salaa hän tuumasi muitten kanssa, miten hän voisi saada tuon ikävän vieraan pois. Kerran lähetti sotaherra pois sotamiehensä „rappoomaan" ja lähti itse metsästämään. Silloin lähetti isäntä sanan muille „kivekkäille"; itse hän tappoi herran koiran,

jonka nimi oli Paitti, ja antoi sitä herralle syödä, kun tämä tuli kotia; mutta juuri kun herra oli syömässä, tuli isäntä sisään ja „rapporterasi“, että kivekkäitä tulee. Herran täytyi sitten lähteä pakoon ja jättää hopeapöytänsä, jolla oli syönyt, ja muita kalliita kaluja. Lähteissänsä hän huusi: „Paitti se, Paitti se!“, mutta isäntä vastasi: „Mene pois, Paitti on suolissasi“. — Tämän isännän tytär naitiin sitten Riuttulaan ja sai tuon hopeapöydänkin myötäjäisiksi; jonkun ajan perästä he veivät sen Turkuun myytäväksi, mutta hopeaseppä, jolle sen tarjosivat, hätyytti heitä pois, uh'aten panettaa heitä kiinni, jos eivät jättäisi pöytää hänelle ja lähtisi pois. Sen pituinen se.

Löytöjä. Tunnettuja pakanuudenaikaisia löytöjä tästä pitäjästä on kivinen *tasataltta*, löytty Talluksen kylän maalta. Se on tallella yliopiston Historiallisessa museossa. Lehtori Gottlundin v. 1871 antaman tiedon mukaan oli hänen muinaiskalustossansa kaksi Karttulasta saatua kivi-asetta. Muita yliopiston museossa talletettuja kaluja tästä pitäjästä ovat: *rautajousi* (kuv. 13, erehdyksestä kuvattu vasenkätiseksi) sekä muutamia jousennuolia.

Maaningan seurakunta.

Maaningan rajapitäjät ovat idässä ja etelässä Kuopio, lounaassa Karttula, luoteessa Pielavesi ja pohjosessa Iisalmi.

Järviä. Maaninganjärvi jakaa tämän seurakunnan kahteen osaan. Sen luoteisessa kulmassa on *Tuovilanlaks*, kaakkosessa *Kinnulanlaks;* Maaninganjärvestä viepi *Linnansalmi* y. m. pieneen *Ruokoveteen*, josta taas *Ruokovirta* ja *Mustavirta isoon Ruokoveteen. Lapinjärviä* on tässäkin kolme kappaletta, *Ylä-*, *Keski-* ja *Ala-Lapinjärvet.*

V. 1766 saivat Maaningan kyläläiset luvan Halolanpeltoon rakentaa kirkkoa, joka valmistuikin „jalosukuisen luutnantin Herra Kaarlo Tavastin toimesta“, kuten S. Porthan kertoo. V. 1767 saatiin oma pappi ja v. 1871 päätettiin eroittaa Maaninka Kuopiosta eri kirkkoherrakunnaksi, joka eroittaminen ei kumminkaan vielä 1876 ole pantu toimeen. Nykyinen kirkko on rakennettu v. 1840 [1]).

[1]) Akiander, *Herdaminne* ja Hornborg, *Matrikel 1873.*

Kylät itäpuolella Maaningan järveä: Pöljä, Hamula, Käärmetlaks, Halola, Vianto ja Jynkänniemi; länsipuolella mainittua järveä: Haatala, Kurolanlaks, Venäjänsaari, Lapvetelä, Tavinsalmi. — Hamulan kylä on kovin arka hallaan, josta on tullut sananlasku: „ei katoo halla Hamulasta, eikä koiruus Kuopiosta".

Pakanuudenaikuisia muinaisjäännöksiä. *Metelinkalliolla* Käärmetlahden kylässä Ruokoveden itäisellä rannalla on yhdessä rivissä viisi *lapinrauniota*, joista varsinkin yksi on hyvin iso; sen keskellä kasvaa jotenkin korkeita koivuja, joita ei ole ympäristössä. Tästä paikasta löyttiin jo seitsemännellätoista vuosisadalla [2]) suurellainen vyölukko hopeasta. — *Ruuskalan* saaressa Maaninganveden pohjoisosassa, Halolan kylää, on harjulla neljä kivirauniota, joista yksi on ihan hajotettu, toinen on syltä korkea ja 5 syltää ristiinsä, muut 3½ syltää pitkät ja 3 s. leveät, kaikki ympyräisiä [3]). — *Suurpään* niemellä Velleron talon maalla, Käärmetlahden kylää, on kivirauniо, 1½ kyynärän korkuinen ja 10 kyynärää läpimitaten. *Halkorannan* kalliolla on toinen, joka on 8 kyynärää läpimitaten ja 1½ kyynärää korkea.

Kinnulan lahdessa *Myhkyrin* saaren pohjoisnenässä on harjanteella 2 kivirauniota, joista toinen on noin 15 kyynärää idästä länteen ja 11 etelästä pohjaseen sekä 2 kyynärää korkea, toinen 8½ kyynärää läpimitaten ja 1½ kyyn. korkea. Lienevätkö nuo samanaikuisia kun edelliset. — Herrat lehtori Rudbäck ja Gustaf Schmidt ovat tutkineet muutamia tässä Myhkyrin saaressa ja Ruuskalankin saaressa olevia raunioita ja löytäneet muutamista hiiliä, toisista vaan mustunutta multaa.

Vielä mainittakoon *Petäjämäellä* Käärmetlahden kylässä oleva n. s. *pöytäkivi*, joka on melkein samallainen kuin Toivalassa oleva Jättiläispöytä. Se on 4 sylen pituinen, leveämmästä kohdasta 2 ja soukemmasta päästä sylen levyinen sekä noin kyynärän paksuinen. Leveämpi pää on koholla, noin 2 kyynärää maasta. Miten se on syntynyt ja miksi käytetty, siitä ei ole tietoa, mutta jo rovasti Alopaeus, kun ennen mainitussa kertomuksessaan puhuu Metelin kalliosta ja sen ympyräisistä ja neliskulmaisista kivirauniois-

---

[2]) „För mer än hundra år sedan". Tuneld, *Geographi.*

[3]) Paitsi Ruuskansaaressa sanoo Laitinen lapinraunioita löytyvän samalla kohdalla mantereella Maaninganveden itäpuolella, Sikopurun luona. Myöskin Vinginniemessä Maaningalla pitäisi niitä löytymän. *Laitisen käsikirjotuksia* Muinaismuisto-Yhtiön arkistossa. Toim:n muist.

ta, sanoo paitsi niitä myös muutamassa paikassa olevan suuria kiviä asetettuina rivittäin neliönmuotoon; „neliön itäisen rivin keskellä“, lisää hän, „on suurin kivi, joka on melkein istuimen näköinen“. Sigfrid Porthan, joka myös väitöskirjassaan puhuu tästä kivestä, vieläpä määrää sen pituuttakin 21:ksi sekä leveyttä 15:ksi kyynäräksi, sanoo toisten taas katsovan sen pöydän muotoiseksi, josta näkyy, ett'ei hän itse ole mahtanut nähdä sitä julmaa kiveä, vaan korvakuulon mukaan siitä kertonut. Tästä on myös seurauksena, että mitat ovat jotenkin liioitetut, jos kuten luultava on tällä kivellä tarkoitetaan tuota pöytäkiveä. Tuneld'in Maantieteessä ovat myös samat mitat kerrotut, arvaten Porthanin mukaan.

Keskiajalta. *Linnansaareen*, Linnansalmen reunalla, on tarun mukaan ennen aiottu linnaa rakentaa; siinä näkyy vieläkin kaivettu epäsuuntainen kuoppa eli hauta, 4 syltää pitkä ja 2 leveä, sekä perustuskivet, joita on noin 40 kyynärää pitkältä veteen asti ja sitten vielä 10 kyynärää vedessä. Tuneldin Maantieteessä sanotaan tätä linnan rakennusta ruvetun tekemään Sten Sture'n aikana, mutta se keskeytettiin silloin kun Savonlinna perustettiin. — Tässä mainittakoon myös eräs toinen muinaisjäännös, jonka iästä ei kuitenkaan ole mitään tietoa. *Lassilan* talon maalla Kurolahden kylässä on kiviset kahden kyynärän paksuiset ja sylen pituiset seinät nelikulmassa. Yhdessä nurkassa on kiukaan sija. Muutamasta kivestä on hakkaamalla pois lohottu pienet palaset. Pohja on puolta kyynärää syvemmällä maan pintaa ja on ollut vielä syvemmällä, koska maa on pehmeää; siinä niinkuin seinilläkin kasvaa lehtipuita.

Vanhoja Hämäläisten tervahautoja on *Haukijärven* itäpuolella Lapvetelän kylässä Karttulan rajalla.

Uudemman ajan muinaisjäännöksistä on merkillisin tuo jo ennen mainittu *Taviniemi*, jonka mukaan koko Kuopion avaraa pitäjää muinoin nimitettiin. Tuo Klemetti kirjurin talo, josta sitten Fincken ehdoituksesta tehtiin kuninkaallinen karjankartano, sanotaan olleen Savolan talon maalla noin venäjän virstan päässä Taviniemen kärjestä Kinnulanlahden ja pienen Ruokoveden välillä Tavinsalmen kylässä, vaan se paikka on nyt peltona. Kuten jo on mainittu, antoi kuningatar Kristiina Taviniemen kartanon kreivi Pietari Brahelle, mutta kuningas Kaarle XI:n toimesta se peruutettiin kruunulle jälleen. Kartanoon kuului S. Porthanin mukaan hänen aikanansa (v. 1775) 8 kruunun taloa, jotka kuitenkin oli-

vat ainoastaan 2 manttaalia. Vuodesta 1750 se kuului majuuri Burghausen'ille ja oli vielä v. 1808 hänen hallussansa; sitten se joutui kauppamies Mellin'ille Oulussa, joka möi sen talonpojille Hussulle ja Karhuselle.

Uittivirta, Hussulan eli Mustasaaren ja Maaninganjärven itärannan välillä, joka nyt on jokseenkin leveä, mutta matala, oli tarun mukaan noin 250 vuotta sitten niin kapea, että vaimot kiekalla antoivat tulta toisillensa virran yli.

Ruokovirralla tapeltiin 1808 vuoden sodassa, siihen aikaan kun Sandels majaili Toivalassa. Venäläiset näet lähettivät Heinäkuun 23 p. Kuopion puolelta tänne muutamia sota-aluksia (luuppia) ja veneitä; nämät tekivät hyökkäyksen katteini Söderhjelmiä vastaan, joka oli ennen jo asettunut tähän ja nyt urhoollisesti vastusti Venäläisten hyökkäystä. — Tästä tappelusta kertoo nykyinen kansa seuraavaa: kanuunat vietiin veneillä ja lautoilla tänne ja asetettiin vallein päälle, *Untamon* ja *Hyvärin* niemelle; Hyvärin virtaan, viime mainitun niemen ja Virran saaren välillä, oli pylväitä pystytetty, jott'eivät viholliset pääsisi läpi. Väänälänrannan kylästä ottivat Venäläiset luotsiksi Ruuvallinen(?) eli Kröger nimisen miehen, mutta tämä pakeni Hyvärillä. Untamon niemeltä ampui Söderhjelm, mutta majuuri von Essen, joka oli Hyvärin niemellä, pakeni(?). Tapeltuansa menivät Venäläiset ensin Venäjänsaarelle. *Korkeasaareen*, virstan päässä Ruokovirralta, hautasivat he muutamia kaatuneita tovereistansa. Samassa tappelussa haavoitettiin myös eversti Tavast, jonka univormu vielä säilytetään Halolan talossa.

Hyvärin niemellä ja Virran saaressa löytyy vielä 1½ kyyn. korkuisia varustusvalleja; Hyvärin niemellä on vallin päällä asuttu mökki ja kyntömaasta on löytty kahden kopeekan raha vuodelta 1797, äyrin raha v:lta 1731 sekä venäläinen kirves. Tarinan mukaan oli silta ollut rakettu Virran saarelta sekä Untamon että Hyvärin niemelle. Itse Taviniemen kärjessä on laakso, joka kulkee pitkinpäin nientä; sen harjanteilla on: pohjoispuolella toista kymmentä tykkikuoppaa, eteläpuolella noin 30 sylen pituinen ja 1½ kyyn. korkuinen turpeista tehty valli. Taviniemen kohdalla, järven läntisellä rannalla, on kuoppia, joissa sanotaan sotaväen maanneen, 10 miestä kussakin. Ne ovat kahden sylen pituiset ja vähän kolmatta leveät, ovi eli aukko veteen päin. Ne ovat olleet kiukailla varustetut ja sotaväen sanotaan niissä majailleen kesästä

Mikkeliin asti. — *Akkasaareen* Maaninganvedessä Korholan talon kohdalla on sotamiehiä haudattu.

Maaningan *kirkon* kalustosta mainittakoon: kaksi vanhaa alttaritaulua; vanha numerotaulu päällekirjotuksella *31 Majus 1773. G. B.*, numerot puunpalasille maalatut; kaksi vanhaa lippoa eli haavia, toinen tuohesta tehty ja kirjauksilla koristettu, toinen nahasta ja pienellä kellolla varustettu. Myöskin on tallella pitkä sauva, jonka toisessa päässä on kulkunen ja messinkikisko; sillä on akkoja herätetty. Kun eivät kulkusen kilinästä heränneet, niin suntio sauvalla kopsautti myssyn pois päästä.

Asutustarinoita. *Lapveteläänn* sanotaan asukkaita tulleen Lapveden pitäjästä. — *Husalan* saaren ensimäinen asukas oli *Petter Huss*. *Venäjänsaarella* on ennen käynyt Venäläisiä tervaa polttamassa; siitä ajasta on vielä 3 hyvin isoa hautaa jälellä. — *Kurolanlahden* kylän ensimäinen asukas oli *Kuronen* Säämingistä, joka asui Riihimäessä. — *Käärmetlahden* kylässä ovat *Haatalanharjun* ja *Aatolan* talot ensimäiset. Niistä kertoo tarina näin: Koiraan-nurmesta, Savonlinnan tuolla puolen, tuli 312 vuotta(?) sitten seitsemän veljestä Haatalanharjulle, jossa jonkun aikaa elivät yhdessä; mutta kerran, kun näkivät ett'ei ollut kuin 7 aumaa pellolla, päättivät, ett'ei käy yhdessä paikassa asuminen, vaan „nyt pitää hajota". Yksi heistä meni sitten Hujalaan, toinen Tuovilanlahteen Pielaveden pitäjässä, toiset jäivät vielä Haatalanharjulle. Vähää jälestäpäin tuli myös Savonlinnan paikoilta Haatasten lankomies Raatikainen. Kun tämä ja yksi Haatasista kävivät metsästämässä Ruokovirran paikoilla, niin huomasivat virrassa olevan paljo kaloja, rupesivat sentähden kalamiehiksi ja asettivat näihin seutuihin kalamajansa. Raatikainen, kun kerran tuli Haatasen luo haastelemaan, kysyi Haataselta tietäisikö hän sopivaa kaskenmaan paikkaa. Haatanen ei sanonut tietävänsä, vaan kun R. oli mennyt pois, virkkoi hän vaimollensa: „olisinpa minä tiennyt talon paikan tuolla niemellä, vaan sinne teen itselleni talon". Raatikainen, joka oli piilossa kodan takana, kuuli tuon ja lähti Untamon niemelle kaskea hakkaamaan. Haatanen kun tuli sinne, näki toisen jo kasken hakanneen ja muutti Haatalan kylään Kupinniemelle [4]). Raatikaisen taloa sanottiin Aatolaksi ja siinä on jo asuttu yhdeksän polvea.

---

[4]) Kupinniemessä Maaningan rannalla, kertoo Laitinen, on Nurminniemellä ensiksi Tuovisia asunut. Toim:n muist.

Pielaveden ja Keiteleen pitäjät.

Pielaveden rajapitäjiä ovat koillisessa Iisalmi, kaakkosessa Karttula ja Maaninka, lounaassa ja lännessä Rautalampi, Viitasaari ja Pyhäjärvi sekä pohjosessa Kiuruvesi.

Suurin osa nykyistä Pielaveden seurakuntaa on alkuansa kuulunut Iisalmen pitäjään, nimittäin seuraavat kylät: Heinämäki, Joutsenniemi, Jylänki, Karjala, Kotaniemi, Kuivaniemi, Lammassalo, Lampaanjärvi, Lapvetelä (ainoastaan 2 numeroa), Leppämäki, Löytinjärvi, Löytinmäki, Leväniemi, Niemisjärvi, Pahkamäki, Pajumäki, Rannankylä (eli Pielavesi), Pukara, Rytky, Sulkava — myös Savonsulkavaksi sanottu, eroitukseksi toisesta Sulkavajärveksi sanotusta kylästä [1]) —, Taipale, Tommonmäki, Vaaraslaks ja Venetmäki. — Helmik. 15 p. v. 1683 antoi pispa Pietari Bång „Pielaveden Iisalmen seurakuntaan kuuluvalle seudulle“ luvan rakentaa kirkko ja sinne sijoitettiin Iisalmen toinen kappalainen. Mutta vasta v. 1723 tahi 1724 valmistui kirkko [2]) ja siitä ajasta alkain luettiin Pielavesi Iisalmen kappeliksi. V. 1811 määrättiin Pielavesi eri pitäjäksi, johon myös otettiin muutamia kyliä Rautalammin ja Kuopion seurakunnista, nim. Kuopiosta: Haatalan, Pankan, Tuovilanlahden, Varpaismaan kylät sekä yksi numero Kurolanlahden kylästä; Rautalammilta: Koivujärven, Laukkalan ja Saarelan kylät sekä ne kylät, joista sitten Keiteleen seurakunta tehtiin. V. 1871 eroitettiin näet Sulkavajärven („Hämeen Sulkava“), Tossavanlahden, Viinikkalan, Vuonomanlahden, Äyräpään, Koutajärven, Kuhertajan, Leppäselän, Hamulan, Säviän ja Jylhän kylät eri pitäjäksi, joka sai nimen „Keitele“. Kirkko on jo rakennettu Äyräpään kylään Vuonomanlahden rannalle, mutta lopullinen ero tulee tapahtumaan vasta kun Pielaveden nykyinen papisto on kuollut tahi toiseen paikkaan muuttanut.

Pakanuudenaikuisia muinaisjäännöksiä. Tommonmäen kylässä Murtomäellä on 5 *peurahautaa*, kukin kahta syltää ristiinsä. — Joutsenniemen kylässä on Pielaveden ja sen itäpuolella olevan Vaaras-

[1]) Vrt. 1452-vuoden rajapykälistä „Hämeenpuolen“ ja „Savonpuolen“ välillä Pielavedellä. *Suometar 1858*, n. 46.

[2]) Kirkon asemasta sanotaan riitaa syntyneen, koska Rytkönen olisi tahtonut sen Rannankylään, Saastamoinen taas Jylhän puolelle; mutta se määrättiinkin Lammassalon saarelle rakennettavaksi, joten se tuli jotensakin „keskelle kylää“.

lahden välisessä salmessa *Lapinsaari*, jonka itä-rannalla Kiutallaansalmen puolisessa päässä on kaksi neliskulmaista huoneen sijaa, joissa kukin sivu on kahden sylen pituinen. Toisessa kasvaa puita, toisessa on myöhemmin hiiliä poltettu; siinä on uunin sija, 1½ kyyn. leveä, yhtä pitkä ja kyynärää korkea. Merkittävä on että tässä paikassa kasvaa leppiä, joita ei ole muualla tässä petäjää kasvavassa saaressa. Rannempana on tulisijan jäännöksiä ja niiden vieressä hauta, vaan ei mitään jälkiä maanviljelyksestä [3]). — Viinikkalassa, Paavolan ja Pekkalan talojen alla, sekä Vuonomanlahdessa on vanhoja Lappalaisten kalastuspaikkoja. *Kattilansalmi* Koivujärven ja Kallisen välillä Koivujärven kylässä oli ennen hyvä lahnapaikka, mutta kerran kun kalan ruoto tarttui lapsen kaulaan, niin Lappalainen kirosi veden, jott'ei enää siitä kaloja saa ensinkään [4]). — Jatalammilta Lammassalossa kuuluu tarun mukaan voi-

[3]) Pitkälän talon maalla Laukkalan kylässä näytetään myös vanhoja asuinpaikkoja, joista on löytty lahnan suomuksia. Loukulan talossa Tommonmäen kylässä on penger, josta samoin on löytty kalansuomuksia. Töyrinsalmessa ison ja pienen Nilakan välillä oli ennen kalasaaressa vanha kalastaja-sauna.

[4]) Lappalaisia muinaisjäännöksiä tavataan, Laitisen mukaan, myöskin Kiukooniemen talon luona Tuovilanlahden kylässä. Itse talokin näkyy saaneen nimensä Lapinkiukaista, joista vielä tuntuu jäännöksiä erään talon pellolla. Pirttiniemellä, jossa nyt on torppa, he näkyvät paljon kalastaneen. Siellä vielä näkyy maatuneita läjiä suurten kalain suomuksista ja järven pohjassa tavataan jäännöksiä upotetuista katiskan tapaisista hirsipuu-aitauksista. Vanhan

asutuksen jälkiä tavataan samoin Kiukooniemen talon ja Pirttiniemen torpan välillä: multavalli (kuv. 1), hautoja (kuv. 2 ja 4) sekä raunio (kuv. 3), joka on noin 10 syltää pitkä, kolmea leveä ja noin parin kyynärän korkuinen.

Toim:n muist.

votuksia. Sen vieressä olevalla harjulla on *kuoppia*, joissa muka jättiläiset ovat asuneet.

Nikensalmessa ja Tommansalmessa, entisessä nyt kuivatussa Niemisjärvessä Niemisjärven kylää, on pohjassa paaluja eli katiskoita, joista muutamissa on kirveenjälkiä, toiset ovat vaan toiselta puolelta koverrettuja [5]). — Koskenmäen talon maalla Laukkalan kylässä on vanha tulisija ja sen vieressä kiviraunio, josta löyttiin hiiliä ja piikivi, jota ei ole täällä muualla. — Saman talon maalla on Kotamäen selällä ollut pyöreä asunto kivistä, joka oli 2½ syltää ristiinsä ja 1½ kyyn. korkea. — Sulkavajärven kylän Pekkalassa, järven läntisellä puolella, on *kaksi tulisijaa, joista on löytty kaksi kivitalttaa*, toisella kupera terä. Siinä talossa asuu yhdeksännessä polvessa *Saastamoisia*, Vaasan puolelta tulleita. — Vihdoin tässä mainittakoon että Järvenpään talon maalla Laukkalan kylässä on kalliossa ikäänkuin ihmisen ja lampaan jälkiä, ¾ tuuman syvyisiä. Samallaisia on useampia Haippolan talon maalla.

Myöhempiä muinaisjäännöksiä. *Kalmansaaresta* Kuivaniemen kylässä on kolme luurankoa löytty. — *Sundholman saarella* lähellä Pielaveden kirkkoa Lammassalon kylässä samoin on vanha hautausmaa. — *Säviävirran* rannalla Säviän kylässä on ollut vanha kalastuspaikka ja myös vanha hautausmaa, jossa pappi kävi jonkun kerran vuodessa ruumiita siunaamassa. — Hautausmaa on myöskin ollut Kurensaarella pohjoispuolella Salonsaarta Pielavedessä, Jousniemen kylää; siitä on löytty kaksi luurankoa. — *Linnan* talon maalla Taipaleen kylässä on pajan sija, josta vielä nytkin löytyy kuonaa savisekaisissa harkoissa; siinä on myös savella muurattu uuninpohja. Linnan talon nimi oli ennen Reittula.

Remusensaaressa Kemilänniemen ja Kuivaniemen välillä Kuivaniemen kylässä on vanha kalastuspaikka, josta 6—70 vuotta sitten löyttiin tuntemattomia vaskirahoja. — Samassa kylässä on Pitkälahden talon maalla vanhoja tervahautoja, niin myös Paanalan maalla sekä Hirviniemessä. Samoin on kaksi vanhaa tervahautaa Taipaleen talon maalla Joutsenniemen kylässä. — Laukkalassa on vihan aikana ollut pakolaisten asunto Kappeensuon

---

[5]) Laitisen mukaan tavataan myöskin Patalahden perällä Maaninkaveden rannalla Viannonkosken eli kanavan länsipuolella Rakkineensalmessa vanhanaikuisia lahnankatiskoita, jotka kenties ovat lappalaisia.

mökin likellä, lähellä Halmeenlammin taloa. — Ennen mainitussa Pekkalan talossa on tarun mukaan aarre, josta on seuraava kertomus. Siinä asui kerran kolme veljestä, joille heidän isänsä oli jättänyt melkoisen perinnön; kun sitten yksi heistä lähti pois, tahtoi hän osansa omaisuudesta siltä veljeltä, joka oli isäntänä, mutta tämä kielsi valalla käräjissä, ett'ei ole mitään. Siitä syystä ei saa neljän polven ajalla liikuttaa tätä aarretta, sillä silloin „minkä panee silmät kipeäksi, minkä panee kieroksi", j. n. e. Neljäs sukupolvi on nyt kasvamassa. — Ennen muinoin, kun ei vielä ollut maantietä Ouluun päin, vietiin tavarat Saarelan kohdalta Pyhäjärven rantaan n. s. *purilailla*. Purilaat olivat kaksi puuta, joitten toinen pää oli hevoseen kiinnitetty, toinen taas rippui maassa; näitten puiden välillä oli kolme tankoa, joitten päällä kuorma makasi. Petäjämäen kankaalla Pyhäjärvellä kuuluu vielä olevan jälkiä tästä „purilastiestä". 16 leiviskää voita vietiin tavallisesti joka hevosen selässä.

Kirkon oven lukossa on seuraava piirtämällä tehty kirjoitus: *Jacob Gummerus. Kircko herra. Tehty on Tuovilanlahtesa anno 1797. S. Silven. Bygmästar.* — Kirkonkellossa on seuraava kirjoitus: *1784 valettu. Borgon hippakunnan pispa Gabr. Fortelius, Idensalmen kirkkoherra mag. Johan Lagus ja kappalainen mag. Jacob Gummerus. kircko värdi Sergeanti Sigfred Costian.* — Toisessa kellossa luetaan: *guten af Meyer i Stockholm 1738.* — Kirkon katosta on ennen rippunut laiva, 5 korttelia pitkä, joka nyt on särkynyt ja hyljätty.

Asutustarinoita. Sulkavajärven kylän ensimäiset asukkaat Lappalaisten jälkeen olivat *Mikkoset*, jotka tulivat Ruotsinmaalta. *Jäntti*, joka sitten tuli Mikkosten taloon, antoi sille nimensä Jäntin talo. Pellolla näkyy vieläkin vanha tulisija ja ihan Sulkavajärven rannalla toinen, jonka sanotaan olleen Hämäläisten kalastajain asuntopaikkana[6]). Ensimäinen asukas Vuonomalahdessa oli *Ha-*

[6]) Lumpeistenmäellä Haatalan kylän maalla, kertoo Laitinen, on ollut ihan ensimäinen asukas näillä seuduin; sitten on tullut asukas Rönkälän kylään, josta taas muutti Korkeallemäelle. Siitä ehkä tuli ensimäinen asukas Tuovilanlahteen Pohjois-Mäkelän paikalle ja Vanhamäkeen Ruuskalla. V. Niskasen maalla Tuovilanlahdella on *Pirunkalma* ja *Arkkuvuori*. — Laitisen kertomuksista mainittakoon vielä, että Maunu Hätisen saunan perässä Kiukooniemellä on ollut iso petäjä arvokkaana *uhripuuna* ja samoin *Uhrilahden* talon lähellä suuriarvoinen uhripuu. — „Jalo tietäjä", Varpasen Paavo Mykkänen Hedeniemellä vielä nykyjään elätti käärmeitä. — „Mylly-Maijan" lemmenkylvetyksistä vrt. *Suometar, 1856*, n. 16. Toim:n muist.

kulinen Elosaaressa Sammalisen talon kohdalla. Toinen asuttu paikka oli *Kuona*, jossa on ollut niinkuin nimestäkin kuulee rautaruukki Vuonomanlahden itäisellä rannalla. — Kemilänniemellä, Hirviniemen ja Kuivaniemen välillä Kuivaniemen kylässä, on asunut Kemiläinen. — Taipaleen kylässä oli ensimäinen asukas *Rönkkälä* Maunuksen talossa. — *Räisäset* ovat tulleet Räisälän pitäjästä Räisälän taloon Joutsenniemen kylässä, jossa silloin ei vielä ollut asukkaita kuin kahdessa paikassa, Häkkilässä ja Kautiossa.

Löytöjä. Yliopiston museossa säilytetään *kiviajalta:* kolme tasatalttaa, löyttyjä Lammassalon, Niemisjärven ja Talluksen kylistä; onsitaltta Niemisjärven ja kaksi oikokirvestä Jousniemen kylästä. Sulkavanjärven kylässä on löytty Lappamäen talon maalta Lappajärven rannalla kaksiteräinen kivikuokka pehmeästä kivestä, melkein samanmuotoinen kuin kuva 30 tohtori J. R. Aspelin'in väitöskirjassa *Suomalais-Ugrilaisen Muinaistutkinnon alkeita.* — Rauta-aikuisia ovat Yliopiston museossa kiviset va-

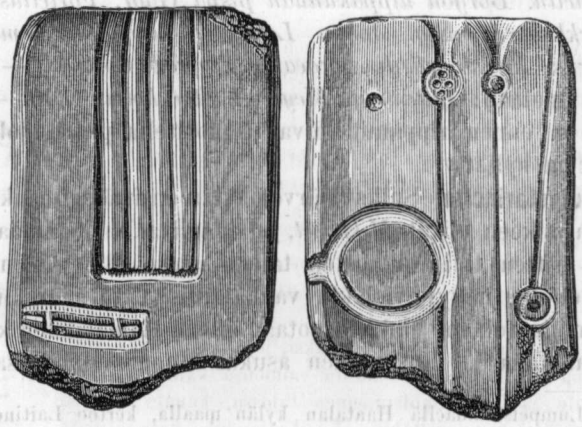

14.

limet, joissa neuloja on valettu (kuv. 14), toiset jotakin koristusta varten; edelliset löydetyt Niemisjärven kylässä, jälkimäiset Lammassalon kylässä. — Tuovilanlahden kylästä Esa-

lan talon maalta on v. 1864 paikoilla löytty Lappalaisten pulkka kolmen kyynärän syvältä maasta. — Lapinsaaressa on myös koivun juuren alta löytty rautakirves, joka oli 1½ korttelia leveä, lähes 2 korttelia pitkä ja melkein tämän muotoinen (kuv. 15). — Samoin on siitä löytty 1½ kyyn. pitkä rautakanki, keskeltä kahden sormen paksuinen, päästä ohuempi; siinä oli 8 reikää ja niitä oli keskivälissä pitemmältä. Sekä kirves että kanki ovat hävitetyt [7]). — Vaaraslahden kylässä on 5 vuotta sitten palolta löytty 1½ kyyn. pitkä sapelin näköinen pajunetti, jonka tallettaa talon isäntä Matti Räisänen. — Rokkalaisen maalta samassa kylässä on löytty „vanhan vihan" aikuiset suitsinraudat, hyvin isot ja raskaat, jotka säilytetään talon-isäntä Jaakko Räisäsen luona Taipaleen talossa. — Koiranharjun talossa kihlakunnan vanhimman Räisäsen luona Joutsenniemen kylässä säilytetään ruotsalainen sapeli, jossa on vuosiluku 1777 ja joka on löytty kivikolta metsässä. Mainittava on myöskin Pielavedeltä saatu siniseksi maalattu riimisauva Yliopiston museossa.

15.

[7]) V. 1804 löyttiin Suidenniemen talon maalla Vaaraslahden kylässä vanhan lepän juurelta Nousialanlahden rannalla vaskirasio, joka sisälti joukon suurempia hopearahoja, yhden kultarahan ja muutamia hopeakaluja. Tuosta tavallisesta perättömästä pelosta että löytö olisi kruunulle lunastuksetta tuleva, pidettiin löytöä salassa ja hopeet aikaa myöden joutuivat hopeaseppien sulatuspatoihin, paitsi vanhanaikuinen hopealusikka, joka säilyi perintönä eräässä perheessä Pielavedellä, kunnes sen sikäläinen muinaismuistojen harrastaja R. Jack lunasti talteensa. Aarretta arvataan erään papin omaksi, joka ison vihan aikana pakeni Etelä-Suomesta vaimonsa kanssa Pielavedelle ja asui Suidenniemen talossa, kunnes täytyi pötkiä pakoon sieltäkin. Lusikassa, joka painaa 4½ luotia, luetaan alkukirjaimet: *C. M. Z.* ja *M. A. D.* XVII:nen vuosisadan kirjaimilla. — Hra Jack'in tallessa on myöskin jalkaväen tappara venäläistä muotoa (kuv. 16), joka monta miespolvea oli säilynyt vesurina eräässä talossa Pielavedellä. — Vrt. varatuomari R. Jack'in kirje Muinaismuisto-Yhtiön sihteerille Elokuun 17 p. 1875. Kirjettä seurasivat piirtokuvat.

16.

Sommaire. — Explication des gravures.

Quelques échantillons de chansons et de légendes populaires de l'Ostrobothnie suédoise, communiqués par Oscar Rancken.

1. *Chansons.* 1. *Melodies.* 3. *Récits populaires: aventures, etc.* P. 1—45.

Monuments anciens du district de Masku, décrits par K. Killinen. P. 47—107. Cet article, imprimé à part, forme la 2:e livraison de la publication intitulée: Antiquités finlandaises (cataloque raisonné). II. District de Masku.

Fig. 1 (p. 63). Etendard de cavalerie du temps d'Adolphe Frédéric, conservée dans l'église d'Eura.

Fig. 2- 4 (p. 66), 7 et 8 (p. 77). Echantillons de divers types d'outils d'âge de la pierre en Finlande.

Fig. 5 (p. 69). Pointe de lance faisant partie d'une trouvaille faite à Janakkala d'antiquités de la période récente de l'âge du fer.

Fig. 6 (p. 71). Eglise en grès, paroisse de Lieto, datant de l'époque catholique en Finlande.

Fig. 9. Celt de bronze trouvé dans la paroisse de Lieto, prés d'Abo.

Fig. 10—13 (p. 78, 79). Echantillons d'antiquités de l'âge récent du fer en Finlande.

Fig. 14 (p. 81). Eglise en grés, paroisse de Räntämäki; c'est, selon la tradition, la plus ancienne église de la Finlande. Jusqu'en 1300, Räntämäki fut le siége épiscopal en Finlande.

Fig. 15 (p. 82). Casque de fer, conservé dans l'église de Räntämäki.

Fig. 16 (p. 85). Hache de pierre pourvue d'un trou pour l'emmanchement, trouvée à Gross-Autz en Courlande.

Fig. 17 (p. 88). Chandelier de fer, de la chapelle du convent de Nådendal.

Fig. 18 (p. 89). Plaque de serrure en fer de la même chapelle.

Fig. 19 (p. 90). Echantillons de broderies provenant, d'apres la tradition, du convent de Nådendal.

Fig. 20 (p. 91). Eglise en grès, paroisse de Raisio, remontant à l'époque catholique en Finlande.

Fig. 21—27 (p. 93. Trouvaille fait dans l'île de Luonnonmaa près de Nådendal. Ces objets étaient accompagnés de monnaies datées de 1590—1620.

Fig. 28 (p. 100). Eglise de grés, paroisse de Masku; époque catholique.

Fig. 29 (p. 101). Clocher en grès dans la paroisse de Masku.

Fig. 30 (p. 102). Hallebarde trouvée dans la paroisse de Masku.

Fig. 21 (p. 104). Eglise en grês dans la paroisse de Nousiainen. C'est là qu'est conservé le sarcophage de S:t Henri.

Lithog. I. (p. 98). Ruines d'un fort, situées sur la colline de Linnamäki, paroisse de Masku, et remontant à l'époque du catholicisme en Finlande.

Lithog. II. (p. 98). Plans d'un couvent projeté à Karinkylä, paroisse de Masku.

Carte archéologique du district de Masku.

Antiquités du district de Kuopio, décrites par H. E. Wegelius. P. 109—143. Cet article forme, imprimé à part, le 3:e fascicule de la publication intitulée: Antiquités finlandaises. III. District de Kuopio.

Fig. 1—6 (p. 122), 12 (p. 130). Divers types d'outils de l'âge de la pierre en Finlande.

Fig. 7—11 (p. 123). Partie d'une trouvaille faite à Haminalahti, paroisse de Kuopio, d'objets datant de la période récente de l'âge du fer.

Fig. 13 (p. 132). Arbalète en fer, datant probablement de la fin du 17:e siècle et trouvée dans la paroisse de Pielavesi.

Fig. p. 139. Monuments anciens, d'origine probablement laponne, trouvés dans le domaine de Kiukonniemi, paroisse de Pielavesi.

Fig. 14 (p. 142). Moule à aguilles, en pierre, trouvé dans la paroisse de Pielavesi.

Fig. 15 (p. 143). Grande hache de fer, trouvée dans la paroisse de Pielavesi.

Fig. 16 (p. 143). Hache de combat, en fer, trouvée dans la même paroisse.

Carte archéologique du district de Kuopio.

MASKUN
Kihlakunnan
KARTTA.

Säkylän pitäjä
Alastaron pᵍ
Yläneen kappeli
Loimaan pitäjä
Mynämäen pitäjä
Someron pitäjä
Lemun pitäjä
Kuusijoen pᵍ
Paimion pᵍ
Maliko pitäjä
Piikkiön pᵍ
Nummen pitäjä
Ruma tyläin pᵍ
Suomen Peninkulmaa.

Pöytyä
Kummila
Karinainen
Koski
Aura
Prunkkala
Eura
Marttila
Noustainen
Vahto
Paattinen
Masku
Lieto
Rusko
Raisio
Rantamäki
NAANTALI
TURKU

Muinaistieteellisten merkkien selitys:

- Raunio tai kumpu.
- Haula (polttamatoin ruumis)
- „ (poltetta „)
- Useita raunioita
- Paljo „
- Kalmistoja.
- „ (osaksi hävitelty)
- „ (kokonaan „)
- Hautaraunio.
- Muinaiskalu löytty.
- Muinaiskalujen löytöpaikka.
- Kiviaikainen.
- Pronssi-aikainen.
- Vanhemmalta rauta-ajalta.
- Myöhemmältä „ „
- Kristinuskon aikainen.
- Erityisiä muinaisjäännöksiä.

Kivipaino-Yhtiö Helsingissä

KUOPION
Kihlakunnan
KARTTA.

Muinaistieteellisten merkkien selitys:

- (o) Raunio tai kumpu.
- Hävitetty raunio.
- Useita raunioita.
- Neljä rauniota.
- (+) Kalmisto
- Pöytäkivi, kallio.
- Kirja kallio.
- Linnoitus.
- Muinaiskalu löytty.
- (△) Löytöpaikka, tulisija.
- Tervahauta.
- Kivi-aikuinen.
- Rauta-aikuinen.
- Kristinuskon-aikuinen.

Suomen Peninkulmaa.

Kirpaino-Yhtiö Helsingissä

Aspelin, J. R. Ännu om Tavastehus slotts vallar. Helsingfors Dagblad 1869, n. 82.

Lyhyt kertomus linnasta on myös luettava Limnell'in väitöskirjassa De Tavastia, s. 5—14.

Aspelin, J. R. I en fråga om Tavastehus slott. Morgonbladet 1874, n. 167. Vrt. 1876, n. 100.

Mathesius, P. N. De arce Cajanaburgensi. Diss. De Ostrobotnia. Upsaliæ 1734. S. 9—16. Kertomusta linnan huoneista seuraa asemapiirros.

Kajaaninlinnan kohtaloista vrt. myöskin E. Castrénin Beskrifning öfver Cajanaborgs län, s. 19, 20; K. A. Castrénin Kertoelmia Kajaanin läänin vaiheista, s. 11—15, 31, 45, 68—72 ja Åbo Tidningar 1777, s. 138. Kuva linnan raunioista: Kuvalehti 1875, s. 42, 43. Runo: H:fors Morgonbl. 1848: 88; 1849: 89.

Polén, F. Kastelholmin linna. Suometar 1855, n. 46. Kuva lainattu kirjasta „Finland framställdt i teckningar".

Bomansson, K. A. Finlands fornborgar. I. Kastelholm. Helsingfors 1856. S. VI+155. Neljä kuvataulua ja asemakartta.

Kertomuksia ja kuvia sekä Kastelholmin että Raseborgin linnoista oli jo Gottlund aikonut julkaista Otavan II:ssa osassa. Vrt. Helsingfors Morgonblad 1833, n. 34.

Topelius, Z. Apropos af Korsholms vallar. H:fors Tidn. 1864, n. 104.

Korsholman vallijäännösten rauhoittamisesta. Arvelu että linna perustettiin noin v. 1365.

Aspelin, J. R. Korsholman linna ja lääni keski-ajalla. Helsinki 1869.

Korsholman myöhemmistä vaiheista vrt. Historiallinen Arkisto III, s. 198—200.

W—n. Kotka. Wasa Tidning 1839, n. 38.

Tietoja entisistä Kotkan eli Ruotsinsalmen linnoituksista. Ruotsinsalmen tappelusta: Suomen Kuvalehti 1874, s. 21—3, jossa on kuvakin julkaistu. Vrt. myös Tidningar ifrån H:fors 1830, n. 1.

Gottlund, C. A. Tiiustuksia Kuuston linnasta (ynnä yhtä kahtomusta hänen jäännöksistä). Otava I. Tukhulma 1831. S. 393—99.

Lindman, A. Minnen från en resa till Kustö ruinerne. Åbo Tidningar 1842, n. 16.

Piikkiön kirkko on rakennettu linnan raunioista. Åbo Tidning 1822, n. 11, 14.

S. Kuusiston linna. Suometar 1851, n. 25, 26.

Vrt. myöskin „Kuokkamiehen matkamuistelmia" (—s—n—n.). Sanomia Turusta 1863, n. 15.

Schwindt, P. Th. Aikajakso Käkisalmen historiasta. Kaukomieli I, s. 21—51. Kaksi puupiirrosta ja asemakartta.

Skansar i Mohla. Borgå Tidning 1840, n. 92 (1842, n. 40, 41).

Ison vihan ja Lappeenrannan sodan aikuisia varustuksia Muolan kylän luona. Nämät tiedot luetaan suomennettuna J. Saleniusen kirjassa: Historiallisia tietoja Äyräpään vanhasta kihlakunnasta, s. 45—7. Kivennavan linnasta luetaan tietoja samassa kirjassa, s. 40—45. Vrt. myös Tidningar ifrån Helsingfors 1830, n. 2.

Mathesius, P. N. De arce Uloburgensi. Diss. De Ostrobotnia. Upsaliæ 1734. S. 45—7. Suomi 1843, s. 137—9.

Oulun linnan rakennuksista vrt. J. Snellman'in väitöskirja De urbe Uloa. Aboæ 1734, § 6. Kaupungin ja linnan asemakartan v:lta 1649 on Murman julkaissut Suomikirjan III:nessa vihossa. Linnan häviöstä vrt. Åbo Tidningar 1782, s. 171; 1793, n. 34, 35; 1801:b, n. 40.

Becker, R. v. De Comitatu Raseborgensi. H:forsiæ 1833. S. 1—26.

Reinholm, H. A. Raseborgs ruiner. H:fors Tidn. 1851, n. 13—20, 22.

Raseporin linnan raunioista ja kohtaloista. — Vrt. myös Åbo Tidningar 1785, s. 164. Helsingfors Morgonblad 1846, n. 25, siinä julkaistun runon ohella.

Rancken, O. Raseborgs ruiner. Ilmarinen 1851, n. 18(, 22).

Muistutuksia edelliseen kertomukseen.

Lbk, G. Raseporin rauniot. Suomen Kuvalehti 1874, s. 121—4. Kertomuksen ohella puupiirros.

Savonlinna. Suometar 1852, n. 46, (51).

Kertomukseen on puupiirros liitetty. Vrt. myös Suometar 1854, n. 11.

Koskinen, Yrjö. Savo ja Savonlinna. Utukuvia muinaisuudesta. Olavinlinnan vuosisatais-juhlan johdosta. Helsinki 1875. S. 1—48.

Aspelin, J. R. Savonlinna 1475—1875. Helsinki 1875. S. 1—56. Kuusi puupiirrosta ja neljä asemakarttaa. — Vrt. Kirjallinen Kuukauslehti 1872, s. 120—30, 139—44, ja Suomen Kuvalehti 1875, s. 175—7.

Aspelin, E. Olofsborgs 400:de årsfest den 29 Juli 1875. Morgonbladet 1875, n. 172—4, 176, 178.

Schoultz, E. von. Upplysande fakta, beträffande Swartholms fästning före krigets utbrott 1808. Helsingfors Tidningar 1859, n. 14, 15.

Leucqvist, E. Historisk afhandling om Åbo slott. Mnemosyne 1822; s. 379—90; Bih., s. 93—104; 1823, s. 29—60, 164—88, 221—36; Bihang, s. 19, 20.

Topelius, Z. Åbo slott. Åbo Tidningar 1849, n. 74—77.

Kuvateoksesta „Finland framställdt i teckningar" lainattu kertomus. Vrt. myös Åbo Tidningar 1773, s. 63; 1774, s. 107.

Lyhyt kertomus Turunlinnasta. Suometar 1852, n. 21. Kertomukseen on liitetty puuhun piirretty linnan kuva.

Lindman, A. Åbo slott. Åbo Underrättelser 1865, n. 123—152; 1866, n. 119—152 (Bih.). Vrt. myös Turun Viikkosanomia 1822, n. 33; 1831, n. 22.

Historischer Blick auf die Vestung Sveaborg. Oldekop, St. Petersburger Zeitschrift 1824, Band 2.

Brummer W. Historiska uppgifter om Helsingfors och Sveaborg. Med en vy af fästningen från 1767 och två kartor af år 1742. Helsingfors 1874. S. 1—63.

Kertomus Viaporista koskee paraasta päästä linnan perustamisseikkoja.

Tikkanen, P. Viipurin linna. Suometar 1853, n. 4, 6. Puupiirros.

Linnan palosta v. 1834, vrt. Helsingfors Morgonblad 1835, n. 77, ja Sanansaattaja Viipurista 1835, n. 25; v. 1856, Suometar 1856, n. 37, 39. Kertomus „Helvetin kattilasta" tornissa v. 1683: Tidningar ifrån Helsingfors 1830, n. 2; kattila on kuvattu Otavassa I, t:lu XX, kuv. 2.

Löfgren, V. Viipurin linnan pohjapiirrokset. Historiallinen Arkisto III. Helsinki 1871, s. 118—133. Kahdeksan kuvataulua selityksineen.

Viipurin linnan piirittämisestä. Sanansaattaja Viipurista 1833, n. 15.

V. 1293, 1322, 1475, 1495, 1523, 1556, 1599, 1706, 1710. Vrt. Vanhasta Viipurista, n. 39.

Viipurin pamauksesta. Sanansaattaja Viipurissa 1834, n. 29.

Polén F. Viipurin pamaus. Suometar 1853, n. 29.

Koskinen, Yrjö. Viipurin pamaus. Opiksi ja huviksi I.

Löfgren, V. Viipurin joutumisesta Venäläisten valtaan. Maiden ja Merien takaa, 1866, s, 17, 18, 26—8.

Från Forntiden. Borgå Tidning 1855, n. 35.

Viipurin vallia korjatessa löyttiin muurattu aukko, siinä ihmisen luuranko y. m.

Lavonius, W. I frågan om Viborgs slott och dess framtid. Morgonbladet 1875, n. 280, 292.

A. P. Viborgs slott. Helsingfors Dagblad 1877, n. 304.

Puolustaa ehdotusta että linna varustettasiin maaherran asuttavaksi.

Salenius, J. Viipurin valloituksesta v. 1710. Niitä näitä Itä-Suomesta. Helsinki 1877. S. 41, 42.

Tietoja venäläisistä lähteistä. *Kasakkakivestä* Viipurin luona: Borgå Tidning 1849, n. 48.

I. D. Arveluja Wreghdenborchin linnasta. Sanomia Turusta 1872, n. 34.

Tuonnimistä v. 1395 mainittua linnaa arvataan *Liinmaan linnaksi* Eurajoella. Vrt. Historiallinen Arkisto IV, s. 154, 155.